

52.280.

Самостійна

Національно-громадський
та літературний журнал

Виходить 5. і 20. кожного місяця.

Редагує: Комітет Письменників.

Думка

Рік II.

Чернівці, 5.—20. жовтня 1932.

Число 17-18.

М. Чумак.

Єдність національної думки

Вислухуючи різні врочисті заяви підчас прийнятих у нас шевченківських, державницьких (22. січня та 1. листопаду) та інших громадських сходів і академій, маємо звичайно враження, немов основні ідеї українського національного визволення визнаються однозгідно всіма нашими національно свідомими земляками. Від найбільше байдужих супроти чужинецького гніту аж до найактивніших у визвольній борні повторюють речення всіх наших національних партій та груп, що українці хочуть „своєї правди й волі“, а через це стремлять до Соборної Самостійної України. У такому найзагальнішому вигляді є для всіх нас спільна **єдина** провідна національна ідея, — отже засадниче розходження поміж нами ніби-то не існує.

Але вистачить часом багатьом українцям трохи відійти від місця врочистих заяв, аби небавом розпочалися поміж ними явно непримиримі та взаємно-ворожі відносини. Для багатьох з нас не є таємницею, що чимало наших земляків, присягаючи при кожній врочистій нагоді про вірність єдиній національній думці, в реальному житті часто легше договориється з чужинцями, ба навіть з явними ворогами, ніж зі своїми „любими“ земляками. Це явище має глибокі причини. Багато світла на це питання кидає сама українська історія плентання... поза історією. Більшість цих причин є диктована поневоленним положенням України. Усувати такий стан річей можливо тільки рівнобіжно з **розбудовою незалежної національної думки**. Отже проблема складна та широка. Але одна з причин поширеної поміж нами ворожнечі є настільки маркантна, що треба над нею зупинитися. Є це питання, як ми особисто пристосовуємо проголошені нами ідеї до власного й щоденного виявлення думки та чину. Себ-то йде мова про ідеологічне успокійнення одиниці: як одиниця виявляє своє відношення до проголошеної національної думки. Рівночасно є це початок питання про внутрішній зв'язок наших слів і чинів та найліпша можливість пере-

вірки всіх голосних речень про щирість й горячу любов до України. Отже тема для наших сучасних відносин особливо пекуча й важлива.

Справді **на зовні** кожна наша національна партія визнає єдність національної думки. Але ця ідея проголошується самозрозуміло з різних сторін на різні лади. Політично невишколені партійні діячі легко досягають того стану, що кожний конкретніший почин для визволення нас нерідко більше взаємно відчужує, ніж гуртує. Така діяльність зводить на манівці чимало заходів в напрямі зосередженої над-партійної чинності, а загал наш розбиває на непримиримо-ворожі табори. Так напр. одні договориються до того, що визволяти хочуть тільки католиків, другі знов, скажім, хліборобів або робітників, треті — тільки наддніпрянців, четверті — тільки галичан і т. д. Такі „визвольники“ забувають про існування **всіх** українців та не бачать **цілої** України, а висувають на перше місце (нерідко й виключне) тільки свою клясу, гурток однаково думаючих „краянів“ чи просто — тісніший загумінок і под. Для одних „найчистішими“ українцями стають наддніпрянці, для других — галичани. У таких випадках шлях до безглузлого газардування на рахунок наших покірних земляків відкривається широко для всіх чужих зайдів, які не лінуються ненароком підсувати українцям думку, що без їх допомоги ми самі не визволимося.

І чим докладніше зясовуємо ми при такому стані річей справи нашої соборної самостійності, тим більше суперечок повстає поміж нами. Зникає єдність ідеї та усувається можливість спільного поступовання в загально-національних справах. Сама публична дискусія перетворюється в дикий танок злобно-брудних нападів і наклепів на особи. Самий предмет дискусії зникає з поля такої боротьби, а залишаються тільки плюгавлені особи, яких згодом починають примирювати чужинці.

А серед таких умов мають повстати наші авторитети та має зміцнитися єдність нашої національної думки!

Коли щось подібного започатковується в різних наших сусідів, то вони рятуються створенням **суціль-**

ного національного ядра, що є встані відбити всі руйнівницькі напади.

У нас чимало творчих сил у таких випадках втікає до бездіяльності, нарікаючи рівночасно, що „загал“ є надто пасивний, що ми властиво „не маємо провідників“, що маса наша „не доросла до завдань“, і т. д.

Безперечно кожна людина має своєрідний світогляд, темперамент, собі властиву вдачу та под. Не кожний однаково розуміє та відчуває суспільні явища. Різниці особистих нахилів, інтересів чи симпатій рішають тут так само, як впливи заняття, виховання чи освіти, умов побуту й т. д. У слабших характерів (їх є найбільше) матеріальна залежність від певної групи чи особи визначає нерідко весь напрямок світогляду. Бачимо це досить яскраво на прикладі різних наших „філів“. Не сумніваємося, що з'явилися-б у нас навіть якінебудь папуасофіли або готентотофіли, наколи-б у Папуасії чи на Готентотщині хтось почав обіцяти чи роздавати завдатки на нагороду за службу, зраду або просто — мовчанку в певних справах.

Але й без ідеологічного крамарства люди нерідко прихиляються до наявно безглузвих поглядів. Одні це роблять, аби заспокоїти свій страх перед новим шляхом, другі, щоб закрити власну вбогість, треті — аби задовольнити свої розбещені забаганки й т. д. Індивідуалістична тенденція сучасної доби прищеплює гасло: що людина, то окремішна думка. Там, де бракує суцільного зв'язку різних суспільних гуртів в одній нації, переважає стремління плекати свою окремішню загумінкову правду. А одиниці спроневеряються та обіцяють собі вірити тільки своїй власній правді. Немов кожний має свою правду, хоч у дійсності **правда є тільки одна для всіх українців**. Ми усвідомляємо собі, що для кожного явища існує тільки одна правда, але обертаємося серед безлічі протилежних „правд“. Бо-ж не всі ми однакової правди хочемо та не однаково її шукаємо.

Аби якнайбільше наблизитися до тієї єдиної правди, мусимо ми змагатися думкою. Не мусимо лякатися боротьби наших ідей та її виминати. Треба критикувати не лишень чужі погляди, але й власні та передусім власні. Чим більше глибокою й жвавою буде боротьба наших ідей, тим більшу користь матиме наша ідеологія для справи визволення. А через це шукаймо дискусію та розв'язуймо всі питання нашого національного життя: минулого, сучасного й майбутнього. Хай кожний думає як вміє, — але хай перевіряє себе на кожному кроці. Є безглуздя м. ін. відноситися з упередженням до тих земляків, які напр. не мають принятих дипломів, шкільних свідоцтв чи титулів. І найбільше дипломований чи вчений дурень є, зрештою, тільки дурнем, але „проста“ розумна голова й без дипломів і різних відзначень може часто здобутися на видатну думку. Не є доцільним, а часто є й каригідним, — затуркувати „недипломовані“ голови пригадками про їх молодий вік або недовгу скількість просиджених на шкільній лавці років. Критикувати не ідеї, але їх фізичних носіїв, умі-

ють і дурні, — але це-ж найчастіше свідчить про слабкість мозків. При такому підході до справ національної ідеології дискусія стає смітником, а критика нічим іншим, як звичайними особистими порахунками.

Говорене слово, „жива“ розмова, зокрема в умовах нашого життя на селі, де друковане слово має приступ здебільшого тільки в неділю та в свята, має часто ще більше значіння, ніж і популярна преса. Лишень шляхом безпосереднього та плянового зв'язку з широкими гуртами нашого **сільського** населення зможемо ми активізувати приспану українську силу. Тільки цим шляхом зможемо ми відновити єдність національної думки в реальному житті, а наші врочисті заяви підсилювати річевим змістом.

Є бажана якнайширша виміна думок. Все-ж неможливо закривати очі на те, що всі творці успішних ідеологій висловлювалися звичайно не тільки ясно та послідовно, але також рішучо й непохитно. Не тільки кожна релігія, але й кожний ідеологічний рух має в собі чимало виключности. „Нема бога, крім бога, а Магомет є його пророком“, — ось приклад догматики, якої сліди в різних формах знайдемо однаково в християнській ідеології, в більшовизмі, в монархізмі та под. Більшовики кажуть зовсім реально — хто не з нами, той проти нас.

Коли розбіжність ідеологічних течій виявляється в найгостріших дискусіях та в суспільній боротьбі, то для організованого й авторитетом чи міццю зосередженого суспільства це може мати дуже додатне значіння. Шляхом дискусії твориться **під доглядом і керуванням провідної верстви в державі** публична опінія, а самий обмін думками стає джерелом нових духових цінностей. Це є, зрештою, одна з передумов культурного розвитку та взагалі поступу, бо-ж без критики нові „правди“ не з'являються. Культурна та внутрішньо-суцільна суспільність завше має змогу в належний час подолати свої розкладові течії. Про це дбає звичайно також державна організація, а то будь безпосередньо (преса, поліція, судівництво, цензура та ін.) або посередньо (школа, церква, преса, національно-культурні корпорації, партії та под.). У Західній та Середній Європі, де переважають впливи державного апарату звичайно дотепно закриваються парламентарно-партійними чинниками, сучасне покоління має вже, мовляв, уроджений нахил добровільно організуватися та коритися авторитетові **порядку**.

Сучасна Європа є вже подекуди просто навіжена манією організуватися. Подекуди є вона вже й надто переорганізована. В Європі гуртуються одиниці та гуртки навіть тоді, коли про користь і доцільність організації неможливо реально міркувати. Часом є це прояв поширеної **моди** організуватися. Коли існують напр. товариства розведених жінок, то чому не можуть існувати „взаємні помочі самотніх мужчин“. Організуються вже й чужі поміж собою люди, що мають однакоє прізвище, та скликають наради, зїзди й заснують товариства.

Поширені погляди пересічних мешканців Європи

розвиваються звичайно шаблоново та відповідно до приписів згори. Відчувають це гостро напр. ті наші земляки на чужині, що так часто мусять **боротися** за саме правне означення їх національної приналежності. Навіть серед багатьох „славолюбів“ українські прикмети національної окремішності знаходять рішучий спротив, дякуючи головню непоінформованості щодо України та заскорузлості політичного світогляду. На загал розподіл суспільних функцій в Європі викликав створення найвужчих ділянок, на яких є можлива дуже ґрунтовна фаховість. Решта загалу приймає готові рішення. Більшість з них мусить тільки вибрати собі одну з підсунутих думок, — не потребуючи ці думки самотужки собі вироблювати, як це буває здебільшого з українцями. Європейський шабловий підхід до суспільних явищ найяскравіше всього виявляється в відомій системі листкової (паперової) участі широких верств населення в політичному проводі країни та зокрема в т. зв. „зв'язаних виборчих лістах“ (виборці не мають змоги вибирати особи, бо голосують за партіями). Преса в Європі на загал не тільки інформує, але виховує та вчить. Вистачить напр. повстати якійнебудь події, щоб ціла щоденна преса почала систематично, ґрунтовно та всебічно розбирати цілий розвиток справи, знайомити читачів з теоритичними поглядами в даній галузі та при цій нагоді поширювати знання історії, географії, літератури, економіки й под. Тому в культурній Європі навіть в найбільше глухому загумінкові мало освічений робітник часто буває більше обзайомлений з поступом сучасного життя на цілому світі, ніж деякий наш освічений інтелігент, який не може чи не хоче читати чужі або ворожі видання. У Європі звичайно кожний читач (і робітник чи служниця або підліток), перегортаючи щодня „свій“ часопис, знаходить там свій „університет“. У цій площині м. інш. є схована відповідь на улюблене в нас питання: чому преса в Європі звичайно має таке добре поширення, а українська на загал нидіє? Відповідь не така тяжка: передусім тому, що наша щоденна преса здебільшого тільки передруковує, а оригінальні річі за незначними винятками від принагідних дописувачів містить спізнено та немов випадково. Хіба-ж не так?

Багато глибших причин впливає в Європі на те, що її культурні народи мають кожний для себе для засадничих цілонародніх справ спільну єдність національної думки. Виявилось це підчас світової війни, коли воюючи перед тим поміж собою політичні течії стали в одній лаві однаково в Німеччині, Франції, Італії, Австрії й т. д. Зачепить національний культ французького, німецького чи ін. європейського соціаліста, — тоді переконається, як всі французи чи німці вміють **однаково** відповідати на засадничі питання своєї національної ідеології. Є це живе чи, мовляв, істотне розуміння особистої приналежності до своєї нації. Француз на загал знає одну Францію, один та цілий французський нарід. Але серед нас є багато тих, які ще не пізнали, що існує тільки **одна** Україна, а не дві чи більше; що і „хилсь“ вчужю эн в 'тіден дикчєндрял **ниго** элнї

„нечистих“; що існує, як визвольне завдання, **цілий** український нарід, а не його більша чи менша частина. А тому в нас єдність національної ідеології в реальних взаємовідносинах мусимо лиш створити та поглибити.

І визволення України буде тільки одне, а не декілька рівночасних. **І тільки тоді Україна визволиться реально, коли однозгідно та рівночасно визволятимуться в одній лаві найактивніші сини нації.**

ГИМН УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Зродились ми великої години

З пожеж війни і з полум'я вогнів,

Плекав нас біль по втраті України,

Кормив нас гнет і гнів на ворогів.

І ось ідем у бою життєвому

Міцні, тверді, незломні мов граніт,

Бо плач не дав свободи ще нікому,

А хто борець, той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати.

Заплатою нам радість боротьби:

Солодше нам у бою умирати,

Ніж в путах жити мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди;

Не сміє брат на брата йти у бій.

Під синьожовтим прапором свободи

Зєднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду для усіх єдину

Наш гордий клич народові несе:

Багьківщині будь вірний до загины

Нам Україна вища понад все!

Веде нас в бій борців упавших слава.

Для нас закон найвищий та приказ:

Соборная Українська Держава

Міцна й одна від Сяну по Кавказ.

Національна школа

Чи може бути в якого народу школа не національною, чи може школа бути не зв'язаною міцно з усім національним еством народу? Чи може школа бути навіязана зовні без усякої участі самого народу в її складанні, і чи може школа не зв'язана психологічно з народом мати для нього своє виховуюче значіння? Ми бачимо на якому низькому культурному рівені стоять ті вже нечисленні народи в Європі, які не мають своєї рідної школи, як занепадає без неї їх економічний і моральний розвиток і через те цілком зрозуміло, що як тільки в народі пробуджується свідомість свого національного я, одособленого від других національних, хоча-б і найближчих істот, він розпочинає боротьбу за свою рідну школу, яка є для кожного народу його найдорожчий скарб, яка стає для нього вічним джерелом його майбутнього матеріального та інтелектуального розвитку. Але в цей історичний момент, який ми переживаємо, момент широких межинародних єднань, взаємної межинародної залежності й постійного межинародного обміну різних матеріальних і інтелектуальних цінностей, чи не лунає самий термін „національна шко-

ла“ як щось уже пережите, як святощі давно минулого, які в сучасному широкому загально людському житті не мають права на своє визнання, не мають місця в розкладі нового життя? І на всі ці сумніви й соціологія й педагогіка як частина цієї науки, сміло кажуть ні, національна школа завше була й буде головним шляхом, яким кожна нація досягає не лишень свого широкого національного розвитку, а й упевняє за собою місце серед других народів, вносить свої культурні скарби в загально людську скарбницю, стає дорослим правним членом цілої родини культурних народів всесвіту.

Як же треба розуміти цей саме термін „національна школа?“ Раніш гадали, що досить вести навчання в школі на рідній мові народу, щоб визнати школу за йому рідну, за „національну“. А тепер з поширеним психологічним розумінням самої дитини, розширюються й вимоги до школи, більше глибокі стають її завдання, її конечна мета. Школа колись змагалася лиш навчити дітей читати кілька книжок старого завіту, тепер школа ставить собі ширші завдання, по перше вона має викликати в дітях усі їх глибоко приспані здібності, їх нахили, усі їх фізичні й духові сили, а по друге — так координувати всі ці здібності, усі сили, щоб з кожної дитини розвинулася здорова людина — громадський корисний робітник з широким розумінням **своїх обов'язків перед своїм краєм, перед всесвітом**. Ці обидва завдання може суцільно виконати лиш національна школа, якими саме засобами ми побачимо, коли ясно собі вявимо, що треба під цим терміном розуміти.

Всі ми добре знаємо, що наука, ідеї, принципи не знають для свого поширення ніяких територіяльних кордонів, не знають національних розподілів. Вони належать усім і всі ними можуть користуватися. Так педагогічні ідеї, принципи випрацьовані в Америці, Англії, Швейцарії мають бути відомі та використовані скрізь, де люди беруться за педагогічну працю, ці ідеї, ці вказівки науки мусять скрізь освітлювати тернами вкритий шлях учителя, особливо народного учителя, який перший бере на себе тяжкий обов'язок вивести народ з темноти, зняти з його очей вікову полуду й зробити з своїх учнів свідомих працездатних громадян. Його праця буде постільки корисна, поскільки він знайде для цих педагогічних ідей конкретну реалізацію, пристосує їх до своїх учнів — чи в Буковині, чи в Галичині чи на Великій Україні, ці ідеї дадуть добрі наслідки, коли учителі зуміють їх націоналізувати, реалізувати, втілити в рідні форми, слова, звуки. Візьмемо для прикладу три пануючі в сучасній педагогіці принципи, які опираються на наукових дослідках психології й соціології. 1) Дитина є істота рухлива, рука в неї доповняє працю мозку, усе навчання має провадитися працею самої дитини; 2) Дитина є істота соціальна й усе життя її має проходити в соціальних обставинах і підготувати її до розуміння своїх соціальних обов'язків; 3) Дитина краще розуміє своє найближче оточення й з нього треба почати усе навчання — як що додати до цих трьох директив указівки соціальних психологів та природний нахил дітей до краси (в уся-

ких її формах) і до гармонії, то ми маємо зжитий, але змістовний загально принципний показчик для ведення школи, де-б вона не існувала, чи в колоніях Африки чи в найкультурнішій країні як Норвегія, Данія. Ми зупинимось на найдорожчій для нас школі українській, на рідній школі прекрасної, зеленої Буковини.

Ще Гумбольдт сказав: „те, що хочете внести в життя нації, внесіть в її школу“. Що ми хочемо дати через школу нашому народові? Вперше хочемо дати самопошану, укр. народ мусить себе шанувати, **знати себе**, він не є якийсь мізерний народ, він має своє минуле, має досить творчих сил, щоб мати світле майбутнє. Для цього школа дає знання рідної мови, рідної літератури й історії. Ці три предмети мають велике значіння в програмі національної школи, бо вони всі трое в першу чергу розвивають народню самосвідомість і самопошану. Вдруге ми хочемо дати народові працездатність і знання свого краю, його природних скарбів. Для цього школа дає учням різноманітний матеріал і різні теми для технічної праці, вона дає їм географію в особливій формі, особливим методом навчання, а саме спеціальним курсом „краєзнавства“, на якому маємо зупинитися, бо в ньому на нашу думку полягає головна суть національної школи. В ньому укладається синтеза усього національного виховання й не дурно німецьке учительство звернуло на нього велику увагу за останні 10—20 літ. В 1912. р. на державній учительській конференції ясно було висловлено: усе навчання в наукових школах має стояти на основі краєзнавства (Heimatkundliche Gründe). В краєзнавстві зливається знання фізичних умов місцевих й культурних умов життя населення цієї місцевості, що оточує школу. В нього входять знання геологічні, географічні, зоологічні, етнографічні, соціальні. Знання ці збирають учні своїм власним дослідом, своєю власною працею. В цьому предметі виявляються вимоги усього шкільного програму освітленого принципом самостійної дитячої праці. Так для найкращого знання своєї мови й розуміння її краси, діти як тільки навчаться писати, записують народні казки, пісні, прислів'я; для математики вони рахують скільки хат в селі, скільки людей в одній родині, міряють свої хати і двори, для географії замічають ліси, гори, річку, ставок і т. п., що люди добувають з землі й що та як обробляють. Почуття краси та гармонії краєзнавство виплекує в дітях, збираючи з дітьми зразки народного орнаменту та записуючи народні стародавні мелодії, різні пісні. При кожній школі мусить бути альбом місцевого орнаменту; музей археологічно-етнографічний і природознавчий. Діти хором виконують свої стародавні пісні, перемальовують зразки різноманітного місцевого орнаменту. Для пробудження соціального почуття провадиться запис народніх ігор, народніх свят і деякі вносяться в шкільне життя; діти знайомляться з сучасними формами соціального життя, з його установами — пошта, лікарня, читальня і т. і. Багато додають знання до краєзнавства невеличкі прогульки в сусідні села, в найближче місто для порівняння міського та селянського життя. Велику увагу краєзнавство звертає на про-

дуктивні ресурси місцевості на їх промислову експлуатацію. Краєзнавство є фундамент усякої нормальної, національної школи, учні завдяки добре проведеного цього курсу зразу почувають себе суто місцевими громадянами, які розуміють життя рідного села й ті умови, які його утворили, вони спостерігають той культурний поступ, який виявляється в їх спостереженнях. Разом з цим вони набираються доброго шкільного методу в збиранні матеріалів та їх обробці. Усе навчання приймає життєвий характер і освітлюється глибоким знанням: знати свій край з усіх боків, розуміти його потреби й розуміти якої допомоги (технічної, економічної, культурно-соціальної) він потребує. Німці добре зрозуміли всю вагу такого курсу, який, починаючись з першої класи початкової школи, поступово скомпліковуючись, проходить через програму усієї школи. Звісно, він не має закрystalізуватися в рамках своєрідної країни, ні, добре проведене місцеве краєзнавство стає певним багатим матеріалом, основою для порівнюючого знайомства з чужими країнами, але цей початковий Heimatskunde стає їх основою розуміння для учня усього комплексу життя, умови природні й соціальні, які впливають на його поступ і свої власні обов'язки перед цим життям. Німці виставляють головною темою для краєзнавства село¹⁾ Dorf als bodenständige Erscheinung — і далі вони кажуть, що село стає наглядним уявленням живої географії рідного села й вони дають вимальовані учням усі деталі сільського ландшафту — будинки, майдани, вулиці, типи вулиць (пляні сіл) хутора, виселки і т. п. Нам українцям — селянському населенню в найбільшості — треба так само звернути велику увагу на дослід села — як обов'язковий предмет програми кожної школи. Бо краєзнавство зв'язує географію, літературу, мистецтво з фольклором і тим додає їм життєздатності. Краєзнавство своїм етнографічним матеріалом, дитячим фольклором зближає школу з селом, учня з родиною і, як ми вже нераз стверджували, воно найглибше націоналізує школу.

Але для проведення його по школах бракує в сучасних українських вчителів підготовки, необхідно, щоб краєзнавство занесено було й у програму учительських курсів, щоб на них дані були учительству методичні вказівки, необхідно, щоб заклалися товариства для удосліджування різних місцевостей Буковини, і видані були певні відомості, за різні її місцевості. Можна взяти на зразок чеські і німецькі книжки²⁾, деякі російські і українські, бо в 1927—28 рр. рух краєзнавства був дуже поширений на Східній Україні, закладалась сила фольклорна — дослідчих організацій в Києві, Одесі, Винниці й др.

Так можна бачити, що для того, щоб школа стала для народу близькою, рідною, треба не тільки все нав-

¹⁾ Але об'їз з численними дослідками села в німецькій педагогічній літературі є й досліди міст. як напр. Wiener Heimatbücher, No. 4 Die Wieden і др.

²⁾ Seklenburg: Schule und Heimat, 1923. p. Fuchs: Heimatskunde auf allen Unterrichtsstufen. 1920 p. Za Domovem. Vlastiveda Ceskoslovenske (Спільна праця чеських учителів).

чання в ній вести на рідній мові населення, але побажано, щоб вона стала як найближче до населення, щоб уся вона була пройнята народним життям, і щоб її учні справді виховувались в безмежній любові до батьківщини й щоб добре знали її з усіх боків її природного й соціального життя. Така школа вже за 1—2—3 генерацій покаже світові, що такі є український народ у всіх його творчих силах, а самій Україні виготовить певних працездатних, чесних громадських робітників.

Прага, 26. IX. 1932.

С. Русова.

Зелені Жупани

(Ще не скінчена поема. 1917—19 роки)

IV.

Сонце свободи зійшло уночі,
Червоне, як око шатана:
Сонце за морем стомилось, ждучи, —
Не ждало до рана.

В чорні тумани закохана Ніч,
Сполохана, кинулась, вие,
Люто здійсмає скривавлений бич,
Од жаху шаліє.

Клаца зубами всесвітній дракон,
Клубками хвилюють гадюки.
Скинув заліза пробуджений Сон,
Випростує руки, —

Хоче до Сонця у пільмі дістать
І тоне в безодні кривавій!
В бурі червоній і знову бряжчать
Заліза іржаві.

В січі пощерблено гострі мечі, —
Чи здох же ти, лютий драконе?...
Сонце свободи зійшло уночі —
Червоне-червоне!...

V.

„Вперед! вперед!“ — Вперед?... куди?...
На страту й смерть!... За що? для кого?
Віками йшли та й далі йди
За-для „отечества“ чужого?...
Царя ви скинули, самі-ж
Взяли в царя сокиру ката
І гострите таємно ніж —
Встромити знов у спину „брата“.
До переможної мети
Ладні ви йти то трупах братів,
А потім в ярма запрягти —
Московські ярма! — всіх остатніх.

Та ні вже, ні! нема дурних!
К чортам „отечество і віру“!
Коли вже воля — то для всіх, —
То ж не знущайтеся над міру!
Вилазь з окопів! Білий стяг
Тепер над нами най замає:
За мить ми в німця у гостях, —
Не ворог він, — війни немає!

Вперед?... Який кричить то гад?
Доволі крови, жаху, грому!
На землю кріс! верни назад,
На вільні степи — додому!!!

VI.

У кого, у кого на полі яріє?
— Не в кого ж, як в пана!
А чом же на різі мужицькій чорніє?
— Немає Івана...
А де ж той, а де ж той Іван забарився?
— Десь кровю упився, —
Ой десь загулявся Іван на війноньці
В чужій стороньці.
Чи прийде, чи прийде на раду додому,
Чи вб'ють де сірому?
Заплаче гіркими матусенька рідна:
„Головонько бідна! —
У пана, у пана давно зеленіє,
А наше марніє, —
Лежатиме вбога засмучена нива
Облогом і в жнива...”

VII.

Не шум гуде,
Не гуркіт грому, —
Іван іде
З війни додому.
Іде він дні,
Іде він ночі,
Горять в огні
Запалі очі.

Нема шляхів —
То манівцями...
У серці гнів
Аж до нестями.

Летить в думках
З громами врівень,
Співа в руках
Червоний півень.

Гука Іван,
Гукає злидень:
„А де той пан?...
Ти тут?... Добридень!!“...

VIII.

І покотилося степами
Огнєве перекотиполе,
Гукало реготом-піснями:
„Вставай, замученая Воле!“

Гукнув Дніпро аж до Кубані:
„Чи ти ще, сестро, животиєш?
Розбурхай силюньки останні,
Коли про доленьку ще мрієш!

І понесли у Чорне Море
В червоних хвилях, в білім шумі
Своє, вже виплаконе, горе
У чижинецьким дикім глумі!“

Гукнув Дніпро: „Агов же, Дністре!
Розбий щербату долю п'яну

І волі слово, слово бистре
Жбурни в Карпати аж до Сяну!
Нехай встає, — кінець зневірі:
Козак Іван гуля степами!
То привітаймо ж всі чотири
Його прадавніми піснями!...”

IX.

Чи чули ви, що у Москві
Сказилась Воля?... Небилиця?...
Та 'дже ж в московській голові
Сидить одвіку мотилиця!

Як тільки впав скажений цар,
То з неба воленька злетіла.
Зрадів москаль: „Ребята, шкварь!
Тепер вже наша воля й сила!...”

Червоне Сонце уночі
Зійшло з народнім Волі святом.
Та забряжчали знов мечі:
У сказі стявся брат із братом.

І голос вільного Дніпра
Почуто хижою Москвою:
„Яка гукає там мара?
Що?! волі хоче?... А до бою!...”

Коли є воля — то для нас,
А ви суть бидло, а не люди:
Було так здавна повсякчас,
Тепера є і далі буде!!!“

(Далі буде)

Інж. Л. Костарів.

Батьки та діти

Батьки — діти... Це питання знайдете ще в Біблії, в літературах старинних і середньовічних. Поки стоїть світ був, є та буде спір поміж „батьками“, що хочуть старого, до якого вони призвичаїлися як до своєї люльки, хочуть покою та хоч би відносного благобуту, і молоддю, яка хоче, і має це право, будувати свій світ і світогляд по своєму смаку, зі своєї цегли. На чийм боці правда? „Батьки“ безперечно мають право жити, ділати та мислити по своєму. Але не мають вони права **примувувати** своїх дітей робити це все по своєму зразку. „Батьки“ мислять „старими категоріями“ — але були часи, коли „категорії“ їх мислення були „новими“ й, на їх власну думку, відповідали вповні духові часу. Хай пригадають собі „батьки“ свою „молоду боротьбу“ з „дідами“ — своїми батьками, що молилися на Франца Йозефа чи за „батьку царя“. Наші „батьки“ в той час уже були революціонерами, республіканцями й демократами. Вони й на сьогодні тримаються цих переконань, не помічаючи, що вони на сьогодні вже є такими-ж „консерватистами“, якими були їх батьки — наші „діди“. „Консерватистами“ — бо всі ці молоді колись ідеї на сьогодні волею історії є такими-ж архаїзмами, якими були колись режими цісарів та царів. „Революційний“ соціалізм і демократичність згоріли в огні післявійськових революцій, чи докотившись до руйнуючої практики комунізму чи здавши свої позиції біль-

ше активним „недемократичним“ елементом.

Наш вік іде під гаслом націоналізму й самопосвяти одиниці во ім'я цілого — Нації. Сьогодні спорохнілому світоглядові „батьків“ протиставиться свідомо карність, пустим балачкам чин. Хіба „батьки“, що заkostenіли в своїм „бюрократизмі“, можуть прийняти й зрозуміти те, що вони, навіть, не добачають.

Ось головна причина сучасної боротьби двох світоглядів, але крім неї є ще й декілька причин інших. Людина, що перейшла певний вік і, так би казати, „уконститувалася“ матеріально, вибравши собі певний ґтах і досягнувши в ньому перних можливих позицій, не охоче кидає це все во ім'я непевності, „авантюри“, як кажуть такі „батьки“. Матеріальний благобут ставиться за самоціль, не помічаючи, що він міг би бути більшим в інших обставинах, власний спокій та безпечність примушують до компромісовости, опортунізму зі всіма його хибамі й до зречення національного почуття та навіть національної гідности. І все це, до громади взяте, — єдиний і певний шлях до „реальної політики“. До головної причини лиха, яке перешкоджає переводити й хоч би ту саму невинну „реальну політику“ „батьки“ не додумуються, або певніш не хочуть додуматися, бо тому стоїть на перешкоді благобут, спокій, безпечність.

Який-же вихід з положення, до чого може привести ця сучасна „родинна“ боротьба — „батьків“ із „синами“? Ніколи до компромісу чи до прийняття „синями“ ідеології „батьків“. Світ безупинно летить вперед, старому, відмираючому немає місця під сонцем. Ми бачимо на пні старого спорохнялого дуба молоді сильні ростки його нащадка, що тягнуться до світу — до сонця. „Сини“ пойдуть вперед і лиш вперед своїм шляхом. І наколи на тому небезпечному шляху вони й упадуть під тягарем взятого на себе завдання — то їх останній клич буде, як у Гоголевського Остапа: „чуєш, батьку!“ Ті з батьків, які зберегли ще молододу горячу душу і „чесність з собою“, дадуть голосну відповідь: „чую — сину, чую“...

Іван Підгоренко.

Криптонім

В столиці Ч. жив нижчий залізничний урядовець Василь Миколаєвич, чоловік уже старший, скромний і дуже солідний. Щодня над вечір, по скінченні бюрової, роботи, заходив до казина, прочитав часописи, послушав балачки на актуальні теми, сам зо своєю думкою майже ніколи не виривався. Кинув з приятелями преферанса або тарочка й, програв — не програв, вертав домів.

Але таке, як сьогодні, ще ніколи не притрапилося йому в житті.

Всі люди, що були в казині, якось дивно привіталися з ним. На лиці кожного, так йому здавалося, сиділа іронічна усмішка, і кожний гей би дивився на нього кутиком ока й обсервував усякий його рух, всяку його міну.

По кількох хвилях один з гостей, нето припадково, нето нарочно положив перед нього місцевий часопис.

Василь Миколаєвич саме за цією газетою оглядався. Звичайно читав насамперед львівську, потім київську, а при кінці місцеву. Сьогодні якась невідома сила тягла його прочитати вперед місцеву.

Перечитав. Нічого.

— Що там нового в газетах? — питає один з добродіїв, що грали тарока.

— Як звичайно, нічого. Вечерниці, виклади, збори, політика, що може інше бути? Не цікаве!

— О, помиляєтесь, пане Миколаєвич, є дуже цікаві речі. Невже-ж ви все перечитали?

— Отак, здебільшого...

— А фейлетон?

— Я звичайно фейлетонів не читаю.

— Е, шкода, прочитайте, дуже цікавий.

І так Василь Миколаєвич зацікавився фейлетоном. Читає.

„Василь Миколаєвич. Стріча (нарис)...“

Підніс брови зо здивовання, висунув спідню губу, кивнув головою вбік, глянув крадькома на присутніх, які на нього ніби дивилися й не дивилися.

В нарисі говорилося про дівчину з синіми як блавати очима, русою наче колосок пшениці косою, білим личком з легкими як маленька смужка на вечірному небі румянцями, із гнучкими як у тієї тополі при дорозі станом і т. д. і т. д. З цією дівчиною стрічається якийсь „я“ тихою нічною порою при сьйві місяця на тиху розмову під старою розлогою вербою. І тоді прорізують тишу ночі голосні поцілунки, яким уторують соловейки в лузі за рікою...

Романтика, якої нижний залізничний урядовець Василь Миколаєвич у житті не зазнавав.

Відложив з нехиттю газету.

— А що? — питають нетерпеливі.

— От пусте! — каже з удаваним спокоєм.

— Як то? А хто автором?

— Якийсь Василь Миколаєвич.

— Значить — ви?

— Ні, не я, хіба тільки один Василь Миколаєвич на світі?

— Для нас тільки один і то ви!

— Та що ви, панове, жартуєте чи зовсім серйозно?

— Та то якийсь ідіот збитки зробив собі з мене.

— Ей, пане Миколаєвич, таке гарне переживати в вашім віці та опісля цуратися того?

— Гарно, батько відпекується рідної дитини!

— Та то хтось підшився під моє ім'я!

— О ні, не віримо! Ану, пане Миколаєвич, признайтеся, — гомоніли голоси ніби прохання, ніби принуки.

— Ми й не знали, що між нами такий поет!

— Гратулюємо!

— Продовжайте далі переживати й писати!

І приступали до нього, термосали за руку й плескали по плечу.

Василь Миколаєвич здурнів цілком. Не вмів оборонятися, тому мовчав і перегортав якийсь журнал, що

8

лежав на столі. Але що жарти на його адресу не переставали, то він кінець-кінців стратив рівновагу, розсердився, розкричався, став лаяти злодія свого імени та редактора, якому покаже, і на вершку подражнення охрестив усіх письменників світу, між ними й Василя Миколаєвича, автора нарису „Стріча“ й редактора газети — свиньми й то такими з довгою рийкою.

Схвильований до крайности хотів опустити касино, але ніяк не міг віднайти палиці й капелюха. Вже хотів так іти до дому, однак кільком грачам удалося майже силоміццю затягнути його на партійку преферанса.

Розуміється, що нікому й на гадку не спадало вжити в авторство Василя Миколаєвича, хотілося тільки трошки подрочити старого, що все був якийсь такий неспішливий та мовчаливий. Тому цілий вечір, гей би змовилися, від усякої балачки повертати до „Стрічі“ Василя Миколаєвича.

Від грав нервово й програвав. Тоді казали:

— Певно, як ви так граєте! Звісно, поет! Ви не пригрі, ви літаєте думками коло синьоокові Дульчіней під вербами.

— Як не перестанете, то зараз устаю від стола.

— Пане Миколаєвич, як би я лиш одну стрічку з-під мого пера побачив надрукованою, то впився-б.

— А я повісився-б! — воркнув Василь Миколаєвич.

Інші казали:

— Ви сьогодні ніби ювілят, пане Миколаєвич, то й годиться, щоб ви пригріали...

Грали до пізньої ночі, і Василь Миколаєвич здорово пригрався. Йшов до дому як грішник. Несміливо, легенько постукав у двері, наймичка отворила, і він без вечері ліг спати.

Наслідком ісхвильювання не спав цілу ніч. І жінка не спала, бо була люта — читала й вона фейлетона. Однак обидвоє лежали тихенько, оби одно не завважило, що друге не спить.

Рано чекала Василя Миколаєвича подібна комедія як у касині, тільки вже поважна.

Припадок хотів, що в бюрі разом з Василем Миколаєвичем писала на машині дівчина, що зовсім нагадувала портрет намальований у нарисі „Стріча“. Через ніч пані Миколаєвичевій стало ясно, до якого то касина ходить чоловік.

При каві взяла його до рапорту.

— Гарно, дуже гарно, от до чого дійшло на старість.

— Жінко, май хоч ти розум і не їж мене, бо вчора досить наїлися мене в касині.

— Добре мають, коли тобі вистарів розум!... Сиди ганьба!... Має дівки на віддання, голова полисіла, борода сива, а йому амурики в голові... Оце твоє касино, там під вербою... з тією, що в вас на машині пише... Та й ще компромітується сам перед світом, розмазуючи свої рандеву по газетах і виставляючи тим на поругу й мене й цілу родину... Як би не сиди на старість волочитися по судах, то зараз подаюся до розводу... Але тій поції таки маю обмикати червоні пелехи...

Василь Миколаєвич мовчав. Його жінка була впер-

та й йому рідко коли вдалося її переконати. Навіть і не пробував її вговорювати, бо такою лютою, як тепер, він її ще ніколи не бачив.

Випив скоро каву й поспішив до бюра. На прощання сказав, як звичайно, „бувай здорова Олюсю“, й хотів поцілувати в руку, але вона обернулася й пошуміла вихром до спальні.

В бюрі Василь Миколаєвич застав уже машиністку, однак не сказав їй нічого, тільки сів коло столика, наложив на кінчик носа окуляри та занурився в купу паперів. Він усе був такий привітний і коректний, тому нинішнє його поведіння здивувало стенотипістку до крайности.

Василь Миколаєвич увесь час як би води в рот набрав, тільки дуже уважно перечитував папері й вряди-годи поглядав на годинник. А як на близькій церковній вежі вибила дванадцята, він негайно опустив бюро, не сказавши й цим разом нічого бюровій товаришці.

Слухачі бачили Василя Миколаєвича, як заходив до редакції місцевої газети, а коректор газети зрадив, що того дня в кабінеті редактора була дуже голосна розмова й що хтось так як би кулаком ударив кілька разів у стіл...

Два дні потім появилася в газеті нотатка, — мовляв „заявляємо, що автором нарису „Стріча“ не є пан залізничий, службовець Василь Миколаєвич.“ Нарис був нам присланий з кругів молоді.

Це трохи успокоїло паню Миколаєвичеву, та не цілком. Її довіря до Василя Миколаєвича було надщерблене раз на завсіди, вона ще довго за ним слідкувала, ходила присмерками з донькою, ніби на прохід під верби, що украшали передміську вулицю, та дуже завзято вичитувала фейлетони з місцевої газети, в якій однак уже не появилася ніякий нарис Василя Миколаєвича.

Касиновці згодом перестали брати на збитки Василя Миколаєвича, хоч картярі, коли він грав неухважно, все жартували: — Видко, що Василь Миколаєвич поет!

Та він уже давно перестав за це гніватися й тільки усміхався добродушно.

* * *

Олекса Даниш ще в нижчих класах гімназії почав писати, так що як був у осьмій, то мав уже цілий зшиток заповнений віршами та прозою. Підписувався Василь Миколаєвич, сам не міг би сказати, чому вибрав собі такий криптонім. Товариші знали, що він пише, і знали його приbrane наймення. Нераз просили прочитати їм щонебудь і з свого дневника, однак Даниш ніколи не хотів уволити їм волю.

Та одного дня сталася в класі крадіж. Олекса Даниш був подражнений невдачею при писемнім виробі з математики, тому виходячи на двір забув у лавці зшиток, що його завсіди носив з собою. Як вернув, з дневника ні сліду. Що не напросився, що не нагрозився, все дарма — ніхто нічого не знав, не чув, не видів.

В кілька днів появилася в місцевім часописі нарис „Стріча“ Василя Миколаєвича, що увів Олексу Даниша в літературу, а дійсного Василя Миколаєвича в поважний конфлікт з його кращою половиною.

Що робити?

(відповідь землякові)

Любий друже, Твої хитання та пошукування привели Тебе, як кажеш, до запиту — що робити?

Подаю Тобі під розвагу оці думки, які не доказуватиму, бо взяті вони з книжки життя. Не кажу, що Ти (як і кожний інший українець) їх мусиш прийняти, але вважаю, що на порушені тут питання, кожний з нас має сам собі ясно відповісти: думкою та чином.

Отже що-ж робити? — Обороняй власну ідею витривало й стало, завше та скрізь. Уникай **непотрібних** дискусій, не зачіпай питання, які тільки вносять поміж нас розбрат, не даючи нічого творчо-позитивного. Старайся згуртувати коло себе як змога більше відданих спільній ідеї активних однодумців. Бо-ж без апостолів і учнів ніяка ідеологія ще ніколи не поширювалася. Особливо на початку стережися нещасливих і дрібничкових пояснень, які могли-б привести до дроблення мало-зрілу та невипробовану спільноту гурту. Підпирай Твоє слово ділом та **щодня** невпинно поширюй поміж оточенням Твою ідею. Чим більший спіткаєш спротив, тим більше переконання можеш мати, що Ти йдеш на добрій дорозі. Чим більшою є заскорузлість та байдужість оточення, тим більшої потрібно рішучості та сили переконання. А головне — будь завше „фанатиком“ Твоєї найвищої ідеї та роби „фанатиків“ із Твоїх однодумців. Цей творчий фанатизм є нічим іншим, як силою переконання.

Нас усіх чекають передусім такі завдання:

1. Віднайти тяглість української національної традиції та звязати нашу позитивну традиційну спадщину зі сучасністю. **Це нам дасть авторитет.**

2. Очистити в українській минувшині стовпи й догоровкази в розвитку національно-політичної думки від усіх чужих і своїх перекручувань та оплюгавлень, — а головне щодо історичних подій та їх творців. **Це нам дасть віру в нашу справу та запал до тривалої праці.**

3. Гуртуватися як змога тісніше тим одиницям, які вміють та хочуть активно працювати навіть без матеріальних чи ін. вигод, без претенсій на славу чи подяку, — які воліють працювати не тільки з обов'язку, але — з пристрасти до творчого виявлення себе самих: особистості, здатності, знання й досвіду. Боротися рівночасно супроти рідних наймитів у лабетах національно-ворожого ідеології, які не можуть підвестися над поверхнею злоби й ненависти до своїх земляків. **Це нам дасть завзяття та силу.**

4. Всебічно й невпинно творити власній національній думці питоменні цінності в культурі, господарстві, побуті й т. д. **Це нам дасть засоби.**

5. Співбудувати реальну, духову та збройно-господарську силу та зосереджувати лаву борців, які спроможуться прийняти на себе найтяжчу частину ворожого удару: з боку навали ворогів та від спротиву українських легкодухів. **Це нам дасть перемогу.**

А все разом нам дасть те довгоочікуване та доте-

пер малоздійснюване визволення, яке з кожним днем все більше й більше полонить серця та мозки всіх чесних українців.

На цьому шляху для кожного українця місце знайдеться. Вистачить тільки захтіти та привести до згоди власні чини з думками.

Твій Марко Гарт.

О. Дуда.

РАБАМ

Чи вас серденько не болить,
Не пруться в очі сльози —
Чи геть зовсім байдужі вже
І живете для прози,

Що несе ганебно так

Нікчемні, підлі пута?...

О, як-же кричати до вас:

— Україна закута!...

Хіба-ж не жалко вам крові,

Розливої ще вчора,

Яка до пімсти кличе... Так,

Невже тупа та хвора

Душа у вас?... Простіть, раби,

Не гніт нікчемно спину,

Оставьте трупам супокій,

Ганебну домовину!

Покиньте раз брудний базар,

Пора душу обмити,

Раби, вставайте! До борні —

Бо краще-б вам не жити!...

Вернигора-Вірленко.

ТРЮМФ ЖИТТЯ

Осінна ніч... Жорстокий сум...

Пожовклий лист обпав з берези.

Рої сумних, крівавих дум

Розлилися в пекучі слези...

Осінна ніч... У сріблі хмар

Ховає місяць свою твар,

І лие сум і лие слези

У стіп пожовклої берези.

Старий, відвічний цар

Глядить з задумою на трупи,

Що наче постати примар,

Лежать бліді, зціпивши губи.

На полі крові, полі слави

Там плаче вітер, плачуть трави —

Осіnnий сум добив життя! —

А смерть стоїть серед могили

І так регочеться що сили:

— „Отут паную я!!“

Осіnnий сум квітки колише...

І серед суму, серед тиші

Ген у білому злітає

І на коліна припадає,

І на блідім піску могили,

Де білі трупи степ укрили

Хтось так плаче, хтось так ридає...

І лие сум і лие слези
У стіп пожовклої берези.

І серед суму та розпуки
Здіймила постать свої руки,
Піднялись квіти і трава.
Вогнем горіли в неї очі.
Завмер весь сум блідої ночі
Почулись радісні слова:

„Я цю сумну, мертву могилу
„Заміню в радощі і силу —
„Залию сонцем золотим.
„Я влию в душу їй бальсаму,
„Я загою криваву рану —
„А муки всі розвію в дим!

„І мов в дивному краю казки —
„Я всім розстелю свої ласки, —
„А смерть оберну в забуття.
„І де вампіри кров точили,
„І де готовились могили —
„Я там збудую храм буття!
„Я обновлю сумну могилу,
„І всім покажу свою силу
„Бо тут паную я —
„Життя!!“

— — — — —
Завмер десь сум...
Затихло листя на березі...
Рої сумних, кривавих дум
Втопилися в пекучі слези.
Заграла ніч... А з срібла хмар
Виймає місяць свою твар,
І в стіп пожовклої берези
Не лие сум, не лие слези...

О. Мицюк.

Українські хлопомани

(2. Продовження)

По середині стоїть: В. Б. Антонович
Сидять з лівого боку: Г. Р. Рильський, В. Л. Беренштам
З правого: Ф. Т. Панченко, Б. С. Познанський

Для членів новоповсталого української студентської
громади відхід од шляхетської польщизни й поворот

до українського народу означав перехід із кола польських поміщиків на Україні в табор українських мужиків, ніс із собою поворот „до народньої мови, народньої одежі й звичаїв, початок безпосередньої праці серед народу. Знищення в собі самих усяких слідів панської культури стало гаслом тих ідеалістів, а ми знаємо, що одні з них зробилися й справді писарями (по селах), інші вчителями й т. д.“²¹⁾ Члени української студентської громади взимі брали участь у народньо-просвітному русі й особисто навчали по школах, що їх самі-ж зорганізовували. Антонович не обмежувався навчанням лиш у Київській школі. Він „потрапляє на село“, „приїздить, а частіше приходить пішки зі своїми товаришами до родичів у с. Брицьке, недалеко від Винниці“. „Тут він“ — каже Ф. Равіта-Гавронські — „свіжо нафашерований теорією; яку всіма силами пропагували поляки (? О. М.), завзято заходився навчати сільських дітей грамоти“.²²⁾

Літні-ж фєрії звичайно проводили в туристичних мандрівках по Україні, ставши піонерами українського туризму й вивчаючи при тому з етнографічного й економічного боку народній побут, тощо. Ходили невеликими гуртками ближчих товаришів, здебільшого, пішки, з клунками за плечима²³⁾, були екскурсії й одинцем, напр., Рильський одвідав на початку 60. рр. ще й Кубанську Україну.²⁴⁾ Прогульковці, в одрізнення від місцевої інтелігенції, не ховали факту підготовки в урядових колах акту про знесення кріпацтва, і тією одвертістю, радо вітаною селянством, зайвий раз не подобалися поміщикам.

Польсько-шляхетська суспільність ненавиділа хлопоманів, „предала их всеобщей анафемѣ“ і поруч з тим боялася їх: приписуючи їм пропаганду різні панів (поміщиків — О. М.). По польських панських дворах імя Антоновича й Рильського називано, як майбутніх організаторів нової коліїщини, як майбутнього Гонти та Залізняка.²⁵⁾ В деякій польській закордонній пресі писалося, що в Київському університеті повстала партія хлопоманів, котра „во імя любви до народу, братерської рівности й т. п. гарних річей“ буцім-то розіслала „по краю місії для захисту народу від кривди, що могла повстати від шляхти в добу розв'язання селянського питання“, що російський уряд ніби толерував їх діяльність і навіть пособляв їх „безумним емісарам“, ніби „маючи для тієї цілі Антоновичів, Рильських і т. п. божевільних“, що зріклися Польщі, „щоб здійснити скомпановану ними українську утопію“.²⁶⁾ Шляхта підготувляла повстання, а „хлопомани“ — за словами Драго-

²¹⁾ Некролог А. Василька про К. Михальчука. „Укр. Жизнь.“ 1912, № 4, ст. 6.

²²⁾ Див. його тенденційну й гостро ворожу супроти Антоновича й хлопоманів книжку „Rok 1863. na Rusi“, т. II, розділ IV, ст. 123–161: я цитую з „Матеріалів“... Багалія, ст. 25.

²³⁾ О. Л. (Орест Левицький), Ф. Р. Рильський, некролог, Київ. Стар., 1902, ст. 342; також „Атобіографія“ Антоновича.

²⁴⁾ Рильський, „Къ изученію“... там таки, ст. 4.

²⁵⁾ Драгоманів, Историческая Польша и великорусская демократія, Женева, 1882, ст. 207.

²⁶⁾ „Tygodnik Poznanski“ (1863, № 3); цитую з тієї самої праці Драгоманова, ст. 207.

манова — „заявили гмінам, що не можуть прийняти польської повстанської програми, бо вважають Правобережну Україну зовсім не за Польщу, а себе за українців“. Ця декларація стала звісною й у панських колах²⁷⁾, і Антоновича потягнули на шляхецький суд. Сподіваючися його, Антонович виклав по пунктах свої переконання, куди, очевидно, увійшла й та декларативна частина; його писане „вірую“ встигло розійтися по руках, стало відомим шляхетським колам й по ньому він мав відповідати. Цілого його змісту, на жаль, ми не знаємо, лиш про перші дві точки переказує сам Антонович у своїй „автобіографії“. В I. точці говорилося про „повну свободу совісті, рівноправність усіх релігій і повну взаїмну толерантність“, в II. точці, що „всяка національність повинна мати свою свободу, признання й пошану й що так як в краю нашому більшість народу належить до української національності, то народність ця повинна бути признана найголовнішою“. По розгляді шляхетським судом тих двох точок узяв слово єдиний з високою освітою член шляхетського збору, Бобровський, з признанням поставився до того, що молодь займається студіями громадських і соціальних питань“, і побажав, щоб молодь і „далі йшла по тому-ж напрямкові“.²⁸⁾ На тім шляхетський суд закінчився. Але потім до Антоновича прислано одного шляхтича з пропозицією, щоб він зрікся тієї II. точки, чого він не зробив. По шляхетському суді над Антоновичем зависло ще обвинувачення єзуїта Шембеля в пропаганді атеїзму, антипатріотизму й соціальної революції. Поруч зі своїм судом шляхта не гербувала скаржитися на хлопomanів представникам російської адміністрації, щоб тільки їх усунути з дороги. Куратор Київської шкільної округи, Пірогов, обіжджаючи свій район, скрізь чув скарги польської шляхти на Антоновича (і очевидно й на інших) й спитав його, коли той по закінченні університету прийшов просити місця, — „що ви зробили поміщикам тутешнього краю?“²⁹⁾ Київський генерал-губернатор, кн. Василіков, „одержав од поміщиків різних місцевостей 42 доноси на хлопomanів, писаних на один зразок, і в вересні 1860. р. генерал-губернатор призначив секретний розслід на основі тих доносів. В цих писано, що „студенти Київського університету стараються зблизитися з простим людом і впливати на нього прищеплюванням шкідливих понять і думок; що між ними повстала громада комуністів...“, що вони зближаються з селянами й проповідують їм рівність прав усіх людей, спільне право всіх на володіння майном, називають селян братами, сплять і їдять вкупі зі слугами, і що та громада комуністів, на чолі з б. студентом Антоновичем, складається з-понад 100 членів.“³⁰⁾ При тім ніби вони, ті комуністи, підюджували

²⁷⁾ М. Драгоманів, До Історії укр. хлопomanів у 1860. рр., „Життя і Слово“, 1895, кн. III, ст. 344–348.

²⁸⁾ „Автобіографія В. Антоновича“, Л.-Н. В., 1908, кн. IX ст. 494

²⁹⁾ Там таки, ст. 401; Микола Іванович Пірогов був свого часу відомий на цілу Європу хірург, ліберальний громадський діяч початку великих реформ, видатний педагог і куратор зпочатку Одеської шкільної округи, а вкінці 1850—1861. рр. — Київської.

³⁰⁾ М. Драгоманів. „Життя і Слово“ там таки.

селян до різні панів (поміщиків), через що вони, поміщики, просили оборони від уряду.

Справа про Антоновича й Рильського в Київському генерал-губернаторстві мала заголовок: „Дѣло объ устройствѣ коммунистическаго общества“; її розглядала спеціальна комісія, яка допитувалася й про літературні вечори, і про реферати на них, і про подорожі... Розслід закінчився віддачею Антоновича й Рильського „під строгий догляд поліції“.³¹⁾ Коли ще й друге слідство закінчилося нічим, то все-ж чутки попереднього змісту продовжувано ширити, лиш, замість комуністами, Антоновича з товаришами почали називати хохломанами. В доносах їх начислювано до 100 душ, „в дійсности“ — каже Драгоманів — „громада хлопomanів не була така численна, а згодом зі всіх хлопomanів-католиків осталося тільки двох — Антонович і Рильський, решта православні й переважно лівобережці“.³²⁾

З усього, що приписувано Антоновичеві з товаришами тими обвинуваченнями, насамперед тому, що обвинувачені ледві чи могли мати правдиве поняття про те, що то є комунізм, а в чому подібна до них публіка, ще й досі мало розбірається. Рівно-ж має бути взято під сумнів і приписування Антоновичеві стремління до соціальної революції: донощики вкладали в те поняття невідомий нам зміст. З поняттям „соціальної революції“ спостерігається те-ж саме явище, що й з комунізмом, — про „соціальну революцію“ говорить в найширшій публіці, але й досі мало хто вкладає в те поняття правдивий зміст і мало хто відрізняє його від суміжних понять політичної й національної революції. Ф. Равіта-Гавронскі говорить, що якийсь час, до кінця 1860. р., Антонович належав до польських революціонерів, що підготовляли повстання 1863. р.; коли-б це було й так, то слід мати на увазі, що та задумана поляками „революція“ не мала нічого спільного з соціальною — в неї горував політичний і національний момент. В додачу комунізм, як форма співжиття, і революція, як силоміський переворот, ніяк не вяжуться з прудонізмом. Але під „комунізмом“ донощиків міг критися фуреризм, зачерпнутий з оригіналу, чи з роману „Что дѣлать“. Чернишевського, а під соціальною революцією, — революціонізм, як певний духовий нахил, або в додачу під те поняття підводилася й неґація кріпацтва, яке до 19. II. 1861. р. теж було однією з конститутивних ознак „Богом установленого“ тогочасного соціального ладу.

Що-ж до „атеїзму“, то справді щось у тому роді напевно було в світогляді Антоновича. Багалій, згадуючи, що Равіта-Гавронскі приписує Антоновичеві памфлет у віршованій формі, каже: „Той, хто знав В. Б., міг би тільки посміхнутися, коли-б йому сказали, що він написав такі вірші, де автор увесь час удається до Бога“ (підкреслення наше — О. М.).³³⁾ Шкода тільки, що сам Багалій, б. учень Антоновича, торкнувшись цього цікавого боку світогляду Антоновича та в умо-

³¹⁾ „Автобіографія“ Антоновича, там таки.

³²⁾ М. Драгоманів, „Життя і Слово“, 1885, кн. III, ст. 348.

³³⁾ Багалій, уже цитов. „Матеріяли...“, ст. 29.

вах (більшовизму), за яких можна було про цю сторінку щиро розповісти, не знайшов нічого ліпшого, як говорити туманними натяками. Дещо більше про те знаходимо в другого великого учня В. Антоновича, а то в проф. М. Грушевського. Останній, вказавши в 1908. р., що Антонович був під впливом французького раціоналізму, далі каже: „Він скептик і позитивіст... індиферентний до всякої метафізики, він вірить в одну релігію — релігію людства, однак він не став космополітом, „всечоловіком“, бо став у ряди українського народу-демоса“.³⁴⁾ Ця характеристика не фіксована якись періодом із життя Антоновича, її можна віднести також і на добу активного хлопоманства Антоновича. Ще один автор, А. Верзілов, говорить: „Антонович — позитивіст, що в євангелії бачив сліди анімізму“. А по посвідченні сина, проф. Д. В. Антоновича, у його батька „не було ніяких елементів віри“, а ні в що.

Підчас трусу на помешканні Володимира Антоновича знайдено належні йому два портрети революціонерів: одного польського — Канарського, в кайданах, другого російського — Іскандера (Герцена). Це — деталь, але не випадкова; вона вказує кому симпатизував хлопоман Антонович. Можна вважати безсумнівним, що Антонович був знайомий із творами Герцена, коли навіть його молодший товариш, Михальчук, ще до оселення з Антоновичем на одній квартирі, вже читав потайки Герцена. Гуманізм поглядів Герцена, любов до народу й ненависть до гнобителів так впливали на читача, що, напр., за одним свідоцтвом, Шевченко, прочитавши щось із Герцена, цілував, ті рядки. Спеціально про Україну Герцен ще в 1859. р. висловив ось які думки: „Хмельницький не з любови до Москви, а з нелюбови до Польщі піддався цареві. Москва чи краще Петербург обманули Україну й примусили її ненавидіти москалів... „Долю України не можна рішити“ — каже він, — „не спитавши людей, що на ній живуть... А що коли після всіх наших розмірковувань Україна, памятаючи всі утиски москалів і кріпацтва, і військові набори, і безправність, і грабіжництва, і батіг, з одного боку, і не забуваючи, — з другого, — як їй було й за Річі Посполитої з жовнірами, панами й коронними урядниками, не захоче бути ні польською, ані русскою? Як на мене, питання виглядає дуже просто. Україну слід у такому разі визнати вільною й незалежною країною. На Україні живуть люди, пригнічені рабством, але не на стільки зломані урядом і поміщиками, щоб вони стратили всяке почуття народности. Розв'яжемо-ж їм рвки, розв'яжемо-ж їм язик; хай мова їх буде цілком вільна, і тоді нехай вони скажуть своє слово, переступлять через батіг до нас (великоросів), через папі-ж до вас (поляків), чи, коли вони будуть розумні, протягнуть нам обидвом руки на братський союз і на незалежність од обидвох“.³⁵⁾ Ці натхненні слова, що визнають

рівноправність українському народові з великоруским і польським, були на той час ясним промінем темної ночі, і природня річ, що Герцена читали й ним зачитувалися.

Є потім вказівки, що Антонович „первоначально“ виступив „під прапором“ ідей Кирило-методієвського брацтва.³⁶⁾ Або що: „на його світогляд, як і цілого покоління“, як каже М. Грушевський, „мали могутній вплив ідей Кирило-методіївців“.³⁷⁾ Обидві ці вказівки, кинуті без аналізу й достатнього доведення; з них вказівка Грушевського має більше значіння за першу, бо є й свідоцтвом особи, що близько знала В. Антоновича. Однак через 20 років те свідоцтво Грушевського сильно скореговано самим-же Грушевським, коли він пише: „Лишається невідомим, в яких розмірах він (Антонович) мав змогу вийти в ідеологію Кирило-методіївських братчиків“, і додає: „Я думаю, що в доволі обмежених, — як взагалі були обмежені з нею знайомі київські українські круги 1850—60. рр. Книга Биття Українського Народу (Костомарова) — цей канон українського демократизму, не був звісний, це певно. Жандармерія дійсно встигла вчас взяти під ключ Кирило-методіївську ідеологію — як хвалився її шеф граф. Орлов, і те, „що сталося — говорилося“ в київській осередковій 1846. р., здебільшого осталося секретом для молодого покоління, що вийшло на його місце в 1850—60. рр.“. Але Кирило-методіївці ще жили й самі: жив Білозерський (1823—1899) і Костомарів, а впливи Кирило-методіївців, попередніх славянофілів, і Герцена, пізнішого славянофіла-народника, йшли загально беручи в тому самому напрямкові. Костомарів, найвизначніший із Кирило-методіївців, на наведене вище поставлення Герцена до України негайно-ж одповів: „В майбутнім славянським союзі, в нього-ж віруємо та його-ж сподіваємося, наша Україна має скласти окрему цивільну цілість, на всьому просторі, де нарід говорить українською мовою. Хай-же ні великороси, ні поляки не називають своїми землі, що заселені нашим народом“.³⁸⁾

Десь на кінці свого студентування, на прикінці 1859. р. чи початку 1860. р. В. Антонович одвідав К. П. Михальчука, завзялася цікава розмова. „Я став висловлювати“ — розповідає про те Михальчук — „свій одчай у тому, що наш нарід такий упосліджений, порабований і знесилений, що позабував усі свої історичні традиції, що в нім загинула свідомість і почуття своєї людяної й національної гідності, що він, очевидно, не має вже засобів і можливости прокинутися, струснутися, добитися свободи й одродитися до незалежного національного життя“. Антонович намагався заспокоїти свого співбесідника, доводив що „далеко не все ще страчено“, при тому висловив думку, яка — за словами Михальчука, теж хлопомана, „лягає потім в основу всієї дальшої діяльності його та його ближчих друзів і співробітників“.

³⁴⁾ Записки У. Н. Т-ва в Києві, 1908, кн. III, стаття Грушевського про Антоновича, як хлопомана; уривок споминів А. В. Верзілова, „Україна“, Київ, 1929, кн. 6, ст. 82.

³⁵⁾ „Колокол“, 1859. р., № 33; порівн. А. Хатченко (Б. Кістяковський) Герцен и Украина, Укр. Жизнь 1912, № 4, ст. 22 30.

³⁶⁾ Новый енциклоп. словарь Брокгауза и Эфрона.

³⁷⁾ Записки У. Н. Т-ва в Києві, 1908, кн. III, теж „Україна“, 1928, кн. 4 „з соціально-національних концепцій Антоновича“.

³⁸⁾ „Колокол“, 1860, № 61 (за 15 січня).

Антонович „вказав на те, як почало тоді широко розвиватися національне відродження здавалось цілком поміченого й упослідженого чеського народу, — це з одного боку, а з другого — на успішну боротьбу розділеної й пограбованої Італії за своє об'єднання й свободу. Він зясував, що весь секрет обидвох рухів у цих націй, які воскресають до самостійного життя, які виявили такий могутній порив у тих рухах, що виразно забезпечує їх успіх, полягає в більш чи менш широкім розповсюдженні освіти в масах, яким би шляхом вона не йшла до мас і в якій би формі ними не переймалася, що **культура** — взагалі єдиний вірний підважок до розумового, морального, економічного та політичного піднесення і звільнення народів. Як приклад і в доказ цього він навів кілька дуже красномовних і переконливих епізодів, що характеризують безсилість і невдачі всіляких революційних рухів серед темних і недисциплінованих мас з одного боку, і стрункість, стійкість і переможність як національно-культурного руху чехів, так і політично-революційного італійців — з другого“.

Михальчук признається, що вище сказане відкрило перед ним „нові обрії для віри, надії і плідної діяльності в тім напрямку, що зробився для нього заповідним“.³⁹⁾

³⁹⁾ К. П. Михальчук, *Изъ украинскаго былаго*, „Укр. Жизнь“ 1914, кн. 8-10 ст. 84-85.

Дорислав Севаник.

2-го жовтня 1930. р.

Присвячую моїй коханій матері

У гостях осінь. Мідяне листя...

Дразливо вітер морозив.

Нудні лани... Розвіялось намисто...

У чорних тінях страхіття див...

Гидка приповзла ніч...

Десь ясно луни пожеж.

Гляділи сотні дрімливих віч...

Тягло страхом од тих мереж...

Голубий сон... Щасливий труд...

Ти, Мамо, погідно так марила...

Тобі не снився страхіття — суд!...

Сірим крилом мигнула днина...

В похмурий ранок скрип возів.

Опянені сторожі ладу...

Гидкі „охранники панів“!...

Не дюдю — а людські гади!

Умить кругом плачі дітей...

„Рятуйте!... Ой! — Нашого тата бють!“...

„Відзіш, політик“!... У крові впав старий...

Мозолів труд торощила вандалів луть...

А зойк... як би татаре налетіли...

Ти впала, лиш показалися вони.

Упали двері і вікна загреміли!...

Свист нагаїв... Поковані сини...

Хвилина: як землетрус пройшов...

Розвалено. Розкидано. Розбито...

Заплакане село... „З тернини підійшов...

І двох... лишень... удалося убити...“

Ми-гур.

Чорна Сотня

(Жмут наочних фактів з осені 1930. р. в Галичині).

В придорожній кузні гуторила громада людей. Їх чорні обличчя мідним блеском обливало заходяче осіннє сонце. І чудова картина: останній промінь заходячого сонця, хоч сам уже був такий слабкий, не грів — а жеврір, намагався дати життя скорбній селянській душі, бажав їх розвеселити, витиснути не штучну — але душевну, радісну усмішку на поморщених обличчях селян. Та — все надармо: вони надалі були без духа, наче елізейські тіні.

Стукотів та гупав ковальський молот, заглушував їх слова. І серед тієї невдатної виміни думок дехто з дотепніших старався піддержати радше веселий настрій.

— Чули?

— Ну...

— Знову горіло.

— Але-ж бо ясно-ясно було, — як звичайно світять панам, — вмішався другий.

— Еге-ж, присвітив якийсь голомозому аж небеса полум'ям зайнялися...

— Нерозумно роблять, шкрабе, — обізвався старий дідусь до молодика.

— Якто нерозумно? Кажуть всюди, що як випалять троха цього збіжжя — так зараз нам покращає. Питатимуть нас — тоді ми накладатимемо ціну. Панами хоч тоді будемо! Он воно як!

— Е, видумки твої, нерозумний! Пождеш — заки доведеться тобі паном бути, а тимчасом шкуру здеруть з тебе.

— Дорбе кум Петро каже, вицідив з кута худорлявий мужик, — залишили-б оте паливо. Не чули, що по других селах роблять?

— Авжеж, чули. Страшенно катують народ прокляті ляхи. Старі люди не тямлять такого звірства, і панщина такого не видала.

— Нічого дивуватися: гаряча й не погамована повоєнна молодь. Перестав би курити богові попід ніс, а то завчасу випалить усе — а зимою не буде погрітися коло чого ані люльки закурити. Еге, жару не буде до люльки, а сірник тепер подорожів...

Так гуторили собі селяне, забуваючи денні клопоти.

На вулиці повстав заколот. Миттю висунулися мужики послухати наглого вереску жінок та дітей:

— В село заїхала сотня. Прямують сюди... Ох, яке лихо. Страшно... бють...

Мужики розійшлися. Кузня опорожнилася.

Всюди як замів: тихо — як перед бурею. Ні худо-би на вигоні, ні дітей, навіть пси мовчали.

Тільки з-поза клунь або вугла хати крізь віття гляділи на дорогу мужики, вичікуючи хвилі, найбільючішої й найприкрішої в житті.

Селом йшло начальство громади зі старшиною поліційного й військового відділу. У них в руках канчук, нагай мов змія або гумова палка. Пузаті червоні пики — мов чорна грізна хмара.

Брр — як лячно. Душа сховалася в пяти... І оце вперше побачив у своєму житті ката й діавола в людському тілі, жадного крові невинної жертви, розюшеного еспанського бика.

Йшли ці носії західної „культури“ в село, щоб робити операції.

Щіплення польської культури.

— Гей, ти хлопе! Відчиняй двері й показуй зброю. Но, рухайся скоро!...

Покірний, сивий старець-дідусь подріботав до хати, лишаючи отвором двері:

— Отуди-туди, паноньку. Шукайте, як знайдете що — так що-ж... я... тее... нічого не крию, нічо немає... Бог свідком... Де вже мені старому...

— Мовчи, хаме смердячий!... Показуй зброю!

— Не маю, паноньку...

Посіпака-конвой підступив близько нього, зловив за червону стяжку вишитої сорочки, тібнув старого що було сили:

— Ге, ти українець, гайдамака! Ти України хочеш? Ти худоба...

— Я-ж чоловік, паноньку...

— Худоба ти! — стукнув прикладом кріса об землю.

— Чоловік я, дідусь сивий...

— Я кажу, що ти худоба, ти є худоба, зволоч...

— Пане, я... я...

Цьому було за багато й він з цілої сили гепнув кулаком сивоусого в груди. Цей заточився й упав на взнак мов труп.

— А що — худоба ти чи ні? — запитав знову розюшений конвой по хвилі.

— Паноньку, я старий...

— Гей, ви! — крикнув на кількох, що стояли осторонь або шубали кудись по закутках, — дайте йому добрих у спину...

Старий не боронився. У нього не було сил.

Кинули його й списали спину після приказу „пана комісаржа“.

— Скільки дали?

— Наразі тридцять...

— Добре. Шукати дальше. Будинки розшити, столи збіжжа поперевертати, зробити купу гною. Тут мусить зброя бути. Гей, ну!

Сам зайшов у хату. Казав подати собі води, обмитися й щось доброго зісти...

А ці другі — робили „археологічні“ розкопи в будинках, рили ями, а властиво вкопували коріння своєї „західної культури“, ті, що звуть себе „культурним

народом“ — а в дійсності це всякого рода Гаркуші, Аль Капони, Кіртени...

Для конвоїв і війська треба було під ніч 150 підвод. Посіпаки розійшлися по цілому селі шукати їх, бо пізнім вечором мали рушити до сусіднього села, де згорів панський фільварок, щоб несподівано оточити село та застати всіх дома.

Село було пусте. Господарі давно з кіннями в полі біля робіт і ніхто не важився вертати домів, щоб не дісталася їм яка пайка.

З поля котиться віз навантажений картоплею. Молодий, веселий хлопчина підсвистує й підспівує собі начеб і нічо не знав.

— Куди їдеш? спитав конвой.

— До дому. Близько, третя хата.

— Завертай, поїдеш під команду жандармерії.

— Зараз поїду, картоплю завезу... ось я...

— Завертай, хамська потворо!

— Я завезу...

— Гей, хлопці...

Один свиснув нагаєм по голові, хлопчина тільки пікнув, двох зперлося до воза — вивернули його, а картоплі покотилися в рів, а деякий мішок зостався в калюжі. За хвилю тарахкав віз у сторону жандармерії, на ньому сидів один конвой і запухлий хлопчина, квилів селом і держався за лице.

Так безустанку котилися вози, а на них сидів як не згорблений від побоїв мужик, то малолітний з закривавленим лицем і подертою вишитою сорочкою.

А під вечір вешталися поміж вози посіпаки й частували — когобудь, бо перед тим не мали часу...

В селі було незвичайно тихо. Ніде світло не було видно, наче-б люди вимерли, або покинули селища, а самі заховалися у лісі.

Так здавалося. Село мовчало. В хаті ніхто не гуторив — думав своє, тремтів і молився... Декотрі мужики повзали як черваки поміж зелень, траву, кущі — туди де зойки — розвідати як слід.

Біля жандармерії великий шум.

— Гало, гало! — кивнув конвой пальцем на одного з мужиків.

— Hej, kabanie, zaścielić siedzenie kilimem, koszulą swoją, wyczyścić konie...

— Та я... добре... — і не довго думав, метнувся поза нього до коней. Знать тікав, щоб не почастував...

— Чекай, ходи тут!

Довго вдивлявся йому в лице, а вкінці спитав:

— Ty Ukrainiec?

— Ая, пане... була несмілива відповідь.

— Ty Rusin, — і тупнув ногою.

— Та я...

— Ty hajdamaka, cham, bydło, świnia... Powtórz to wszystko...

— Та я чоловік а не бидло...

— Ty bydło. Powtórz: ja kaban, świnia...

— Алеж...

Цей довго не думав і з цілої сили гепнув мужика

прикладом кіса в груди. Цей не видержав і подався на віз.

По хвилі знову придивлявся йому в лице:

— Отвори рота.

Цей несміливо по довгих ваганнях отворив:

Конвой пригнувся й ніби приглядався — зареготався на ціле горло:

— Ха-ха. Та ти гайдамака! Ty Szewczenko, was u ciebie i zęby jak u Szewczenki... ty lotrze...

І знову частував...

Природа мовчала, дивилася на вибрик західної „культури“.

О, tempora, o, mores...

Чи-ж страшніші були муки в Колізеї? О, Боже, певно скажеш, що ми дорівняли...

Емігрантщина

Кожна еміграція, наколи вона відірветься від свого пня, від краю, стане самозамкнутою й самоволоваючою засуджує себе на розклад і загибель. Скупчена на своїх інтересах і емоціях вона мусить рано чи пізно зійти на манівці. Так все було, так є й з українцями. Петрушевичівщина, стала трупом відколи розійшлася з краєм, утратила зрозуміння до тамтих настроїв. До такої-ж неславної смерті простує безперечно й унерівщина, яка, не маючи живого зв'язку з В. Україною, відреклася західно-українського громадянства, його справ, його болів і радощів. Це є її первородний гріх і він тяжить над нею в усім її житті. Штовхана ним мусіла унерівщина протиставити себе, тут на чужині, яко „політичну еміграцію“ еміграції „заробітчанській“, що походить з теренів під Польщею. Замкнута в своїм глухому кутику, вона вариться в власній соці, не годна стати на загально-національній становищі ані погодити з ним своїх дрібних справ, що вяжуть її з фатальним „союзником“. Кілька прикладів з найновішої практики унагляднюють це жалюгідне положення тієї частини української еміграції, яка стоїть під стягом групи Левицького й яка остаточно виродилась в емігрантщину.

В почині зробленім біжучого року цілим рядом українських організацій заложити Європейське Об'єднання на Чужині епігони емігрантщини побачили лиш замах на їх дотеперішній монополі на використання для своїх групових справ престижу цілої еміграції української. Не більше! Їм і на думку не спало, що повстання Об'єднання є насамперед важне й, як виявлення й унагляднення факту єдності, суцільності, єдності української Нації. Відколи-ж Об'єднання існує й справами його заряджує Президія Української Національної Ради в Бельгії, відтоді триває шалена нагінка відповідальних і невідповідальних чинників унерівщини на цю останню й на осіб, що стоять на колі УНРади й Секретаріату Об'єднання. Тимчасом, як до тієї пори УНРада не викликала жадної ворожнечі з боку цих чинників, бо дійсно стояла як і стоїть поза політикою й робить своє діло совісне. Положення зміни-

лося з дня повстання Об'єднання за ініціативою УНРади й приступлення до нього 14 укр. організацій з Франції, які унерівська Головна Еміграційна Рада вважала сферою свого впливу.

Відтоді проти УНРади та її Президії поведено шалені атаки. При тому не гербується ніякими способами й не щадиться найбільш важних і делікатних справ. Представник Головної Еміграційної Ради в Бельгії п. Яковлів звертається листом до УНРади, в якому навіязуючись до старих чуток про більшовицькі нахили деякого з поплечників своїх у грубій і малокультурній формі вимагає якихось заходів для поборення цих чуток. На випадок незадоволення його бажання п. Представник Паризького центру погрожує інтервенцією поліції, з шефом якої він мав уже говорити в цій справі. Очевидно з подібними агентами паризького центру поривається всякий зв'язок. Але їх виступ наглядно показує як низько стоїть гідність деяких емігрантських кол. Треба бути дійсно „без чести й без пуття“ а до того ще й дуже наївним, аби хапатися подібних засобів поборювання своїх політичних противників.

Пізніше за допомогою міністрів та дипломатів того-ж таки центру єднається в Брюсселі кількох осіб і робляться старання розсадити знутри Українську Громаду в Брюсселі, яка від 6 років робить своє діло без жадної колотнечі. В той спосіб стараються вибити ґрунт з-під ніг осіб, що стоять на чолі УНРади в Бельгії й Секретаріату Об'єднання. Коли ані провокації в „Тризубі“ (ч. 12) ані скандали на Зборах не дають бажаних наслідків, закладається побіч Громади експозитура Головної Еміграційної Ради в формі окремої організації на чолі з п. Олексюком, що так недавно в грубій і нетактовний спосіб крив мокрим рядом самого п. Шульгина за його виступи на Конгресі Унії Тов. С. Н. Пишуться дописи до „Тризуба“ явно тенденційні й неправдиві, які часом доводиться спростовувати самій редакції (ч. 16). Ще більше вигадок, як от у ч. 34. лишається неспростованими. Несвідомі, заморочені демагогією особи, які недавно так гарячо виступали за єдність всіх українців в Брюсселі, покидають Громаду, бо... кандидатура їх лідера на голову Зборів перепала. Люди, які дотепер не хотіли й слухати за політику та втікали від неї як чорт від ладану, зривають з Громадою, бо... більшість членів не поділяє їх раптового захвату перед урядом УНР і позиціями „Тризуба“. Так, спекулюючи на несвідомості сірих громадян і використовуючи демагогію безпринципних осібняків „Тризубовці“ намагаються стати бодай однією ногою на терені Бельгії, яка дотепер була відпорна на всі їх залицання.

Останні події додають кілька рисок до повноти картини унерівської емігрантщини. УНРада в Бельгії віддавна провадить переговори з бельгійським урядом у справі признання цим останнім української національності на Нансенівських паспортів. Міністерство Справ Закордонних, з огляду на те, що ані Українська Церква, ані Український Уряд ніколи не був признаний Бельгією, не могло піти на зміну формули означення

національності емігрантів, як вона є усталена С. Н. для всіх кол. громадян Російської Імперії, так для українців, як і для Вірмен. Але бажаючи дати бодай часткове задоволення УНРаді, Міністерство погодилось зазначити в паршпортах, видаваних українцям, їх походження з України. При тім було умовлено, що УНРада видаватиме для предлошення Міністерстві посвідки, що місце народження заінтересованих лежить на землях, на яких повстала Українська Народня Республіка. В „Тризубі“ ч. 34, появляється допис, з якого видно, що брюсельські уенерівські „шишки“ не лиш не цінять, не розуміють цілої справи, але намагаються їй пошкодити. Згідно твердженням дописувача, хтось з них мав ходити до Міністерства й ніби старався доводити неправність УНРади займатись справою. Але він або неправдиво переказує добути відомости, або далі консерва не просунувся й нічого не довідався про угоду, яка є уложена між Головою УНРади та Директором Міністерства. В кожному разі сам факт поданий в „Тризубі“ гостро перечить декляраціям його прихильників з Брюселя, коли вони в приступі благородства заявляли, що не бажають виносити „внутрішні непорозуміння поміж чужинців“. Але він уповні годиться з низьким рівнем їх національно-політичної свідомости й браком елементарної гідности.

Як далеко може зайти в руїниці наша емігрантщина видно з другого прикладу. Щороку вибирається наша молодь на студії до Бельгії. Цього року з певних причин наші студенти зазнають більше труднощів, як передше, заким передістануться закордон. Українське громадянство в краю й наші організації на еміграції всіма силами стараються заохотити молодь до виїзду й улекшити їй це. Бо всі розуміють вагу освіти в європейських школах. І можна виявити велике обурення й здивовання цілого нашого громадянства, коли з уенерівських кол в Брюселі з'являється в „Ділі“ ч. 189. допис, у яким поперше подається неправдиві відомости про українське життя в Бельгії, а подруге виразно натякається про небезпеки для приїжджаючої молоді. При уважному перечитанні того дивного допису аж у очі бе немудрість, зла воля й особисті пориви автора. Однак він добре надається, щоб побільшити труднощі для наших студентів, що чекають на пашпорти та візи. І коли-б дописувач мав спеціальне завдання це зробити, він не міг би вибрати більш слушного моменту. „Що то безмірна глупота, чи провокація“? спитає не один читальник більш-менш ознайомлений зі станом річей. Лишаємо йому волю вибору. Від себе лише зазначимо, що як би не було, той допис є виплодом нашої емігрантщини.

Не годні стати понад дрібні справи свого емігрантського животіння, малі, дрібні люди, заниділі в довголітньому сидінні „на ріках Вавилонських“ силуються творити вколо себе рух, накидаючись на тих, хто щось

робить і тим намагаючись збити собі капітал. Як дрібні крамаря на базарі тягнуть вони за поли нового чоловіка під свою ятку (в данім разі сподіваних студентів), обкидаючи болотом конкурента. Що їм до того, що на тім терпить національна гідність, загальна справа. Чи-ж сотворіння, якого головною функцією є „рити“ й яке всилу своєї природи не годне глянути вище свого носа, може мати думку про обережне поводження з корінням дуба, на яким ростуть смачні жолуді? І гідна пожалування та група, яка для своєї політики мусить послуговуватись такими сотворіннями. Чи-ж справді уенерівщина немає іншого виходу, щоб ще трохи продовжити своє існування? Поставивши ставку на певних союзників, вона мало не щодня дістає нові докази безнадійности своєї гри. Грунт западає під її ногами. Ставши з самого початку емігрантщиною, уенерівщина розкладається з середини.

Видрукування „Ділом“ провокаційного допису в справі студентства в Бельгії викликає питання: чи не маємо тут до діла з виявом наближення краєвих „реальних політиків“ до емігрантських польонофілів. Загальний курс УНДО-ня на автономію, щось то мусить значити! Коли взяти під увагу традицію тих політиків, орієнтуватись на живі трупи (Денікінщину в 1919. р.), то наше припущення стає ще більш правдоподібним.

Шаг.

До загального відома.

Від 1. жовтня 1932. р. заведено в нас сталий уряд у такому складі: 1. **Сильвестер І. Никорович**, технічний і відвічальний редактор, 2. **Василь Якубович**, у його заступстві, **Сидонія Г. Никорович**, господарка й одвічальність за фінанси Видавництва, 4. **Директор Теодор Іваницький**, контролор, 5. **Степан Аврам**, сталий інкасант.

Урядується щодня від 10—13 години. Передплату посилати поштою або зложувати в урядових годинах тільки в нашій адміністрації чито в нашого інкасанта, а більше ніде інде.

Тому що вже при кінці листопаду ц. р. вийде **Стінний календар „Самостійної Думки“ на 1933. рік**, просимо всіх українців, українські товариства, установи, підприємства, тощо, які-б бажали дати оголошення до нашого календаря, щоб до 20. листопаду 1932. р. подали своє **імення й прізвище, стан, спеціальність, місцевість (вулицю, число) і т. д.,** а разом післали належитість. **Ціна оголошення по 20 леїв** за кожний рядок. За оголошення треба платити згори.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД „С. Д.“

жертвували в леях: **Аматорський кружок із Жадови 100, Юрій Бабюк з Ланг (Саск) 80, Поляк Михайло 10, Попельницький 5, Ткачук Микола 25, Софія Буцацька 10, Денис Квітковський 25.** Щире спасибі.

„Видавництво „Самостійна Думка“.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: в краю річно 240 л., окреме число 12 л. Для Польщі 15 зл., а всіх інших країв річно 2 ам. дол. або їх рівновартість у іншій валюті. Оголошення після умови.

Редакція й Адміністрація урядує щодня: від 10—13. год.
Наша адреса:
„Samostijna Dumka“, Cernăuți, str. Petrovici 2/I, Roumanie.

Видавець і відвіч. редактор: **Сильвестер І. Никорович.**

Tip. „Mercur“, Cernăuți, str. Regina Maria 27

Самоcтійна

Національно-громадський
та літературний журнал

Виходить 5. і 20. кожного місяця.

Редагує: Комітет Письменників.

Думка

Рік II.

Чернівці, 5.—20. листопаду 1932.

Число 19.-20.

1-го Листопаду 1932*).

„Не плаче над трупами впалих бойців!...“
(Гимн Боротьби).

І знов — котрий це вже раз? —
Зійшлися ми в одній родині,
Щоб помянуть той славний час,
Коли в офіру Батьківщині
Себе принесли кращі з нас...

У бурях дикої війни
Валились трони і держави,
Народів славної сини
Вже розбивали кайдани
В потоках крові, в блисках слави.

І наші лицарі у бій
Ішли за Волю України:
Замаяв прапор дорогий
В огнях юнацьких буйних мрій,
В піснях червоної калини.

Але... увесь світ повстав на нас,
Не дав загоїть навіть рани,
І хоч наш дух тоді не згас,
Та ніс уже лихий нам час
Нову неволю і кайдани.

Устав і знов упав наш Львів,
Над ним навис туман кривавий,
Покрив собою і бойців,
Вкраїни рідної синів,
Що впали там — на полі Слави.

І от що-рік, в ті самі дні,
Свої звіряємо ми сили...
Та не ридання вже — о, ні! —
Про перемогу лиш пісні
В нас викличуть святі могили...

Най мертві сплять... Не ворухіть
Слізьми гіркими їх спокою:
В огневій пісні розпаліть
Свої серця в цю славу мить
Жаданням помсти, чаром бою!

Прапор борців міцніш тримай
Хто любить Волю, любі друзі,
І заповіт святий сповняй:
Не трать часу в даремній тузі
І не ридай, а здобувай!...

С. Черкасенко.

М. Вірлиний.

У 14-ті роковини світлої події

Упадок російської імперії й відгуки про успіхи революції в Росії 1917. р. — дійшли і на Галицьку Україну.

І не раз великі події почали чергуватися одна за одною таким скорим темпом, що переростано голови нашим тодішнім діячам... 1918. р.

На 1. жовтня в Відні австрійське правительство скликало парламент — де малося вислухати голосу послів від усіх народів монархії.

Вже тут (С. Вітик) один з українських послів висловлюється за утворенням з Галицької України автономної частини.

Але вже 9. жовтня той сам в своїй промові сказав: „Коли нас проти нашої волі схочуть прилучити до польської держави, заявляємо, що те насильство може бути зроблене по наших трупах!“ — Ця заява й була актуальною. — Рано цього самого дня польська Регенційна Рада видала в Варшаві маніфест — де покликуючися на відомих 14 точок, про самовизначення народів, американського президента Вільзона — проголосила незалежність Польщі, яка-б мала обіймати всі землі, котрі належали до Польщі перед її розборами.

І стрепенулася душа перед реалізуванням клича „od morza do morza“ з яким прийшли-б „Projektu na zniszczenie Rusi“ польського шляхтича з-перед 200 літ.

І тому 13. жовтня, вписує в історію, найяскравіший момент, українське студентство, яке на своїх зборах у Львові винесло таку резолюцію: „Українські студенти, стоячи на становищі самовизначення народів, ставлять одиноким, оправдане, доцільне, невідкличне й справедливе домагання зєдинення всіх земель, заселених укра-

*) Виголошено на Листопадовому святі в Ужгороді.

їнським народом в одну державну цілість від нікого незалежну, демократичну, українську державу“.

А знов 12. жовтня відбувся зїзд українців Галичини та Буковини, який рішив створити „Українську Національну Раду“ та проголосив створення із земель Австро-Угорщини — українську державу.

...Чорні дні смутку й розпуки скінчилися... розколисаний війною трон Габсбургів розлетівся...

Фактично австрійська монархія розпадається 21. жовтня.

А 28. жовтня поляки створили „Ліквідаційну Комісію“, яка видала універсал — де говорилося, що Galicia і Lodomeria переходить від Австрії до новоутвореної Польщі.

Та 31. жовтня австрійська Рада Міністрів винесла рішення, яке стверджувало перехід Галицької України в руки Української Національної Ради.

І це був останній акт австрійського пера в українських справах.

І так західні українські землі на завжди вийшли з-під конституційного ока австро-угорської мозаїки.

І ці події живим темпом відбивалися серед малої горстки українського громадянства, яким добро власного народу було найважливішою цілью.

*

І приходив момент, момент дуже важливий, а це збройного виступу проти ляхського вампіра, який зачав скалити свої зуби на країну „тирольців сходу“.

І всі розуміли, що надходить хвиля епохального перелому — боротьби за свої інтереси, — хвиля, коли треба було перестати бути як всередині так і на зовні ц. к. військом ц. к. монархії, але треба навіть виступити проти тих, з якими силою невмолимим обставин доводилось нищити навіть і власний нарід.

Аж тепер зрозуміли, що про нашу долю в цей момент не може рішати „цереграф“ австрійського „прігельпатенту“ з „його милістю“ цісарським підписом — але наші власні руки.

А тих рук було так мало...

Тому розуміючи важливу хвилю стихійно заснувалася підпольна організація, яка пізніше прийняла назву Українська Військова Організація. Її душею через довгий час був бл. п. полк. Д. Вітовський.

Члени організації мали завдання працювати й пізнавати настрої серед стрільцтва й приготувати контингент догідний для наміченого повстання, яке мало відбутися 1. грудня.

Кожний член мусів задержати найстрогішу тайну, бо кожний найменш необережний крок міг принести нечисленні шкоди, а це вирвати з рук ініціативу наступу на Львів.

Підпольна праця розвивалась повним ходом, в атмосфері задушливій, напнятій, де ніхто не здавав собі ясно справи, що принесе таємний завтрішній день?

І сталося...

Розвідка організації донеста, що ляхи заміряють окупувати Галицьку Україну в ночі з 31. жовтня на 1. листопаду. — Ще того самого дня (31. жовтня) органі-

зація на своїх сходинах у Львові рішила зайняти Львів скорше як було пляновано, себто на 1. грудня.

І так чуваючи цілу ніч з 31. на 1. листопаду, всі частини стрільцтва в 3. год. рано обсадили Львів. (Обєкти почти, цитаделі, двірця, намісництва).

Було спокійно.

Влада опинилась в українських руках.

На ратуші та намісництві замаяли синьо-жовті прапори.

А Центральна Рада в ночі вже як світало — видала відозву:

„Український народе! Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави“!

Проснувся із свого 600-тільного летаргу Український Велидень — розвалив кордони рабства, що їх насильно наклали ворожі руки й вільним став.

Усміхнулися щасливі, блискучі дні... Похоронні пісні над Львовом вже заніміли — залунав гімн перемоги:

„І від надхмарних шпилів Чорногори

Аж до плідючих надсянських піль,

Знялася пісня як бурхливе море;

Нехай пропаде наш відвічний біль!

Осанна гордим лицарям! Ми вольні!

(Карманський).

„Ми вольні“ прийшло з-над Дніпра й громом покотилось по Галицькій Україні. „Ми вольні“ почулось і від зелених буковинських гір. „Ми вольні“ — повторив і Богом забутий „найменший брат“.

*

Та ляхи мілітарно підсилені армією Галлера та французькими танками по дев'ятимісячній боротьбі загарбали Галицьку Україну, Волинь, Холмщину, Полісся і Підляшшя.

*

І на наслідки утрати своєї держави не треба було довго ждати...

*

На Придніпрянській Україні жидівсько-московська черезвичайка тисячі культурних і наукових сил поставила „под стенку“ а місто Сибіру за царських часів, випорожнила на далекій Півночі над берегами Білого моря соловецький монастир, де висилає всіх тих, котрі непослушні III. інтернаціоналові.

А на землях ляхської окупації на Волині, Холмщині, Поліссі, Підляшші та Галицькій Україні — де вже до світової війни нарід пишався неабияким культурним, господарським та політичним розвитком нині ми бачимо: занепад.

Ляхи з цинізмом безсоромної нахаби, устами своїх трубадурів всяких Гломбінських, Вітосів, Грабських, Прушинських, Голуфків, Пілсудських, Дмовських та всіх отих „спасителів варварського Сходу Європи“, Васілевських, Ромерів, Дашинських, Войцеховських, Тугутів та інших — твердять: знищити все українство.

І справді нищать: арештують, судять, палять, граблять, побивають, мордують та розстрілюють.

Це не лише тепер. Вже XIV. рік як створили з спокійної землі пекольну бокханалію рафінованих репресій, насильства та терору.

*

Та хоча впав на шляху, що вів до волі і зі знеслених рук випустив зломаний меч, і хоч ляцький чобіт даліше брутально топче його грудь, то він вже не раб, бо п'ятно свого рабства змив кровю.

І хоч у нього на руках дзвонять даліше кайдани, то не заглушать вони бренькоту минулих визвольних боїв...

Такі перехідні періоди переживав український нарід не раз на протязі своєї історичної мартирології. І були вони особливо тяжкі, бо тягнулися десятками літ, а то й цілими століттями. Та проте ідея української державності не завмерла навіть в часах найчорнішої реакції із сторони ляхів та Москви. Натомість жие вона в серцях і умах тих суспільних верств, яким доля судила стояти на сторожі української державності. Видимим знаком її живучості були ті численні повстання українського народу, починаючи XV. ст. І власне ті історичні дні, дні національного зриву, в яких український нарід проявляв і реалізував свою волю на свободне незалежне життя, стали найвимовнішим чинником в збереженні й плеканні державницької ідеї та її розсадником по всіх закутинах де жив укр. нарід.

До таких історичних днів належить безперечно й 1. листопад 1918. р. В тім саме дні поперше в історії ясно й виразно сформував український нарід Галичини й Буковини перед світом свої постулати.

1. листопад можна порівняти з 22. січнем 1918. р. Подібно як 22. січня проголосила Центральна Рада У. Н. Р. за самостійну державу, то саме сталося 1. листопаду — фізичним вердиктом.

Тому для нас українців по обидвох боках Збруча має листопад велике значіння — він був одним з етапів до створення дійсно — Соборної.

В історії тому він має займати спеціальне місце. Бо він став граничним стовпом в українській державницькій ідеології. Він одчинив українському народові вічі і показав чим він був, а чим мусить бути.

*

Оцінюючи в такий спосіб велике значіння цього вимкового дня в державницькій ідеології, став український нарід на становищі, що жадні інші сурогати є недопустимі. Результатом цього була присяга на площі св. Юра в день 15. березня 1923. р.: „Ми український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над нами й кожду нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути, та злучитися з цілим великим народом в одній Незалежній Соборній Державі“.

І прийде час, коли український нарід:

— — — Кине з грудей могутній поклик бунту

І спалахне вогнем ненависти і жажди

І кулаком сталним зруйнує все до ґрунту

Розкине кубло брехні і уковань і вражди.

(Карманський).

М. Чумак.

Шляхи національного визволення

(Уваги не для старих).

Часом чуємо з різних сторін скаргу, що сучасна українська дійсність не визначається жвавою боротьбою суспільних ідей. У значній мірі цей погляд є справний.

Українська сучасність розвивається по обидвох боках греблі, що відділяє два відмінні світи: Європу та ССРСР. По обидвох боках греблі провадиться напружена мозкова праця. Спритніші голови шукають виходу з того глухого кута, до якого т. зв. „провідні народи“ заблукали самі та інших зі собою потягнули. Придивляючися під сучасну хвилю до суспільних процесів у стурбованій Америці, в похмуреній Англії або в навіженій суперечностями Німеччині, ми переконуємося, що **світова скрута не є виключно тільки господарською проблемою**. Від напруженого руху тріщить цілий світ. Далекосяглі політичні події та глибокі суспільні зміни (психічні, культурні, господарські, побутово-етичні й т. д.) назрівають по обидвох боках східно-європейської греблі. Проте для нас вони ніби-то не існують: українське національне життя відзеркалює ці процеси здебільшого перевернуто, а дещо з цієї реальної сучасності просто замовчує. Наша освічена інтелігенція ігнорує нові суспільно-політичні течії приблизно в тій самій пропорції, в якій культурніші від нас чужинці ігнорують наші національні стремління. Незацікавлення ширших кругів інтелігенції повоєнною колотнечею різних політично-господарських учень ми знайдемо ще вправді десь на Балкані, в Африці або в Південній Америці. Тим менша, але є з цього втіха для нас.

Загальні суспільно-політичні процеси, як у Європі, так і в ССРСР, мають для майбутньої України величезне значіння, хоч ми для них дотепер були тільки **матеріалом**, а не співтворцями. Яка-ж це розумова творчість, або „реальна політика“, що **задовольняється** тільки ствердженням нашого національного хотіння (визволення цілої України або тільки її певної частини), негацією ворогів та вичікуванням порятунку від народньої стихії? Що з того, коли наші „реальні політики“ **тільки** повторюють, як і в минулому десятилітті, що ССРСР є запереченням життя, кроком назад, маревом руїни та загального занепаду: культурного, морального, господарського й т. д.? Хіба-ж наріканнями на більшовицький терор і визиск скинемо ми з України колоніальне ярмо? Є справді замало проголосити, що ми зі Заходом проти Сходу, з культурою проти варварства, з Європою проти ССРСР! Європа для дотеперішньої нашої „реальної“ політики була, як знаємо, тільки географічним поняттям, а не суцільністю, до якої наша країна завше істотно стреміла. В Європі, як нерідко прийнято в нас думати, знайдемо ми наш шлях до політичного й національно-культурного визволення. Чули ми про це вже багато, але надто мало почули про саму Європу. Справді в якій Європі є схований ключ для розрішення нашої справи? Таку можливість щодо су-

часної Європи ще ніхто з „реальних політиків“ не доказав, а самі припущення чи побажання наші є надто мало реальні. Яка-ж є на загаль та сучасна Європа?

Здійснювання деяких основних засад Ліги Націй, підготовка різних „Паневроп“, крутість розв'язування репараційних питань, глумлива нерідко „охорона“ національних меншостей з подвійним етично-правничим рахівництвом та багато інших річей мають в собі чимало облуди на **обидвох** боках чільних бувших воєнних противників. Не бачить це лишень той, хто не хоче бачити. **Ніколи ще в історії Європи, як тепер, не розминалися на практиці провідні політично-суспільні ідеї та реальні заходи влад і партій.** Самі шляхотні гасла **пануючого** європейського демократизму часто вже служать тільки для закривання визиску слабших і великодержавного збагачення. Переважаючи напрямки сучасного духового життя в Європі є звичайно скеровані (безпосередньо чи посередньо) до зміцнення: стану посідання пануючих націй, міжнародного капіталу та поодиноких суспільно-рішаючих (часом над-партійних, ба навіть і **над-класових**) груп: „коаліцій“ хвилевих чи постійних. У такому напрямі однозгідно й невинно працюють всі найважливіші складові частини європейської суспільної співчинності: державна шаблона в школах і пресі, національний шовінізм у культурі, релігії й побуті, експанзивно-державницький програм партійної й господарської діяльності, мілітаристична організація внутрішньої і зовнішньої оборони, монополізація інформації й комунікації та под. Централістичні стремління сучасної правлячої демократії в Європі найбільше всього характеризує взаємовідношення метропольних осередків та їх периферійних країв. Є справді цікаво спостерігати: як короткий є для влади шлях з метрополії до найдальшого загумінку, та як довгий або тяжкий для населення шлях з периферії до метрополі! Це при пересічних умовах, а що-ж в умовах національно-різнородного населення держави! Така периферія в ролі національної меншости мусить битися зі своєю власною державою за кожний свій крок: у місцевій політиці, в розбудові культури, в господарських починах і т. д. Що закони творять побідники, а переможені мають їм коритися — казав уже Александер Македонський, — а від його часів у політичній практиці аж до сьогодні справді змінилося дуже мало. Добре ще, коли суспільний рівень нації або національної меншости є значно розвинений. І невелика, порівнюючи, держава (напр. Японія, Італія) може поміж великодержавами змагатися з континентальними імперіями чи державними спілками. Культурно-розвинені та економічно міцні меншости, як напр. німці в Чехословаччині, Румунії або Польщі, шведи в Фінляндії, чехи у Відні, ба навіть **розсіяні** жидівські зайти в Україні, мають лекші можливості для досягнення своїх національних плянів у спільній з чужонаціональною більшістю державі, ніж цілі народи чи значні їх відломки з незначним національним станом культурно-господарського посідання. Вже зовсім зле є для тих народів, які наслідком довготривалого поневолення залишили-

ся на невисокому шаблі загального суспільного розвитку.

Розвиток кожної нації, як реального явища й конкретного гурту живих людей, є настільки складним ланцюхом зв'язаних поміж собою процесів, що взаємна й тісна залежність усіх без винятку національних справ є помітна на перший погляд. Без поширення письменности не може розвиватися література, без матеріального добробуту не поступатиме вперед творчість наукова, мистецька, літературна та ін., без належної збройної оборони суспільности є неможливий розмах культурний та господарський, без політичної незалежности не виявлятиме вповні свого духа ніяка нація на світовій арені й т. д. Навіть модерна **надто** коштвна війна приносить **переможцям** збагачення. Долею переможених є послідовний занепад: початково політичний, далі господарський, а нарешті культурний та інший.

Дотеперішній суспільний розвиток європейських народів яскраво характеризує стремління всіх ідеологій, хоч і з різними гаслами, підвищити пересічний рівень життєвого (духового й матеріального) успосіблення людства та як найбільше зробити його поширеним серед мас. Є це в основі рівночасне плекання ідеї індивідуальної незалежности та колективної солідарности. Такі засади укладалися різними способами поміж двома бігунами: поміж неясним і нереальним поняттям людства чи певного світового колективу (напр. „пролетарі всіх країн“) та реальним і конкретним означенням свого народу, або в нутрі нації — стану, класу чи под. В ім'я культурного розвитку радили одні різним народам брататися, щоб пізніше битися, інші — битися, щоб брататися. Але не однаковий рівень згаданого життєвого успосіблення викликав різне (часом вповні щире!) розуміння загальних і часто тільки абстрактних гасел вселюдської справедливости чи братерства. Через це могли траплятися такі випадки, що власник (індивідуальний або колективний) колоніальних рабів, який міг згідно прийнятого розуміння бути рівночасно **добрим** християнином, гуманістом, соціалістом чи просто поступовцем, у „святій простоті“ своїй, уважав свої обов'язки супроти „менших братів своїх“ (джерело його добробуту) вповні виконаними, як що за працю й недолю дав своїм рабам стріху над головою, трохи харчів і дешевих розривок. А часом і самі такі раби не хотіли більшого, — похвала чи усміхнення їх рабовласника заганяли їх хвилеві сумніви чи незадоволення власною долею. Тоді служили покійно й без нарікання, немов для того народилися.

Пощо цей приклад? Важне це з огляду на дразливе соціальне питання. Демагогічний соціалізм знає тільки „**кляси**“ визискуючих і визискуваних: приналежність до тієї чи іншої партії є одним із знаків приналежности до тієї чи іншої класу. Найбільш послідовно здійснив таке розуміння соціального питання більшовизм. Розігнавши жорстоку, при своїй тупій розніжності московську шляхту та хижу юрбу бюрократично-господарських рабовласників, „союзна“ московська

спілка рабовласників почала гуртувати нову (червону) шляхту, бюрократію та військову олігархію. Змінилися тільки назви, барви та поняття „величі“ всеросійськкі міці, — а інакше відродилася (як непродумано проговорився нещодавно один із лідерів совітського державництва) доба збирання „російських“ земель, як це було за Петра I. Лишень Петро I. та навіть Микола останній ще подекуди кокетували з поняттями загальної моралі й чести (перший з них це робив, дякуючи своїй силі, другий — своїй слабості), а через це полювали на життя та майно своїх підданих, головню чужонаціональних, лишень скрито та в менших порціях. А модерні московські державники замкнулися перед цілим світом і полюють на життя, майно **та душі** своїх підданих цілком розперезано: без обмеження й застановки. Царські рабовласники часом до своїх рабів усміхалися, деколи навіть декому дарували „для прикладу“ дещо округів. Сучасні совітські рабовласники відразу пізнали, що над покірною суспільною поверхнею зможуть найдовше втриматися лишень шляхом безоглядного терору й насильства та дякуючи виключно збройній силі свого державного апарату й пляновому нищенню всіх самодіяльних потуг підбитих народів.

Хай нам зясуєть ті наші соціалістичні ідеологи, які проголошують, що „пролетаріят є головним будівничим нації“, хто з українців на сучасній Наддніпрянщині належить до пролетаріату, а хто ні. Згідно урядової тамошньої термінології пролетарем не є часто навіть той, що фактично не має що їсти та не може собі заробити на прожиття: робітник, селянин чи інтелігент.

Взагалі мусимо добре приглядатися до змісту тих чи інших слів та вважати — що за ними ховається. Сьогодні не є вже новинкою, що напр. пересічний французький чи англійський комуніст є на загал заможніший та більше при звичаєний до вигідного життя в добути, ніж наш невибагливий селянський т. зв. середняк. Наш пересічний гуцульський газда часто вважає себе „заможною“ людиною, коли має досить харчів до нових жнив. Пересічний наш український „куркуль“ є завше бідніший та в способі витрачення грошей й прожитку значно скромніший, ніж пересічний західно-європейський середняк. Доказувати це сьогодні вже не потрібно. Є про це й статистика. Для зясування засадничої різниці критерія заможности й соціального становища в українських і загально-європейських відносинах ми не мусимо накопичувати силу прикладів. Хто подорожував напр. перед роками (в добі майже загального панування в середній Європі після-воєнної соціал-демократії) по селах і місточках від Галичини далі на Захід аж на край континенту, той мав змогу на власні очі побачити засадничу різницю поміж українським і не-українським розумінням критерія заможности, буржуазности, поступовости, націоналізму й т. д. Де наші „буржуї“ по той бік Збруча? Чи багато зі сучасних українців по обидвох берегах Збруча не може бути зараховано до західно-європейського розуміння проле-

тарів? „Буржуазність“ нашої неіснуючої горішньої (соціально) „десятитисячки“ є надто сумнівна, якщо мірилом її є фактичний стан (життя з капіталу або чужої праці), а не проблематична оцінка національної ідеології чи суспільного світогляду. Воно, бачите, ніхто так твердо не поводить з домородцями в кольоніях як поступовці та соціалісти, які для кожного свого вчинку мають плащик поступовости. Метропольний соціаліст залишається „поступовцем“ та й тоді, коли безоглядно примушує тубільних жебраків працювати для його особистого та національного збагачення. Не даремно-ж проголошують більшовики, що тільки „вороги пролетаріату“ та „реакціонери“ можуть хотіти визволити Україну від її кольоніального положення. Комуніст чи взагалі соціаліст, який є власником каменниць чи торговельно-промислового підприємства, не є вже в Європі якась небувала рідкість. Акціонерами в правому дусі ведених видавничих спілок і капіталістичних картелів бувають часом у Європі не тільки організовані соціалісти, але й ідеологи т. зв. поступових течій. Це не є наклеп, ані таємниця. У щоденній пресі на різних мовах було вже вистачаюче подано про це фактів.

Коротко: вважаймо на **слова**, якими найнебезпечніші наші гнобителі закривають свої **заміри**. Соціальне та зокрема економічне положення загалу української нації вимагає зовсім іншого підходу, ніж його підсуває нам європейська шаблона.

Багато дечого можемо й **мусимо** ми навчитися від Європи, але не критичне прищеплювання європейських взірців, понять і гасел до нашої всебічно занедбаній й зубожілої дійсности тільки закріплюватиме кольоніальну залежність українців від їх метрополій. Річ ясна, — не зможемо ми розв'язати й здійснити справу національного визволення без позитивного (й для українських умов найбільше відповідного) поладження тяжкої проблеми культурно, соціально й економічно відсталості **більшости** українського населення. Але малпування метропольних взірців рано чи пізно вимститься, як це вже було за часів нашого соціалістичного державництва після світової війни. Як що не Москва буде в ролі метропольної сили, — то знайдеться така Варшава, або й дехто дальший, бо-ж є справді чимало охочих позбавити нас **тягару** розбудови власної державности й національної культури.

Отже й нашу інтелігенцію чекають подекуди відмінні завдання, ніж в іншій Європі.

У Європі напр. виховання та суспільне розміщення інтелігентного доросту відбувається майже автоматично: нормальною зміною поколінь та усталеним шляхом. Пересічний вибір освічених і творчих одиниць у таких країнах, як Англія, Франція, скандинавські держави, Німеччина та ін., здійснюється під доглядом державних чинників. Скрізь там є на вибір скільки гнізд авторитетів, довгий ланцюг попередників у кожній суспільній галузі, існують різноманітні й видатні джерела засобів, є організаційний досвід на всіх ділянках колективного співжиття та не бракує випробованих метод. Є зріла та в довгих змаганнях загартована традиція, є

спілка рабовласників почала гуртувати нову (червону) шляхту, бюрократію та військову олігархію. Змінилися тільки назви, барви та поняття „величі“ всеросійської міці, — а інакше відродилася (як непродуктивно проговорився нещодавно один із лідерів совітського державництва) доба збирання „російських“ земель, як це було за Петра I. Лишень Петро I. та навіть Микола останній ще подекуди кокетували з поняттями загальнопринятої моралі й чести (перший з них це робив, дякуючи своїй силі, другий — своїй слабості), а через це полювали на життя та майно своїх підданих, головню чужонаціональних, лишень скрито та в менших порціях. А модерні московські державники замкнулися перед цілим світом і полюють на життя, майно та душі своїх підданих цілком розперезано: без обмеження й застановки. Царські рабовласники часом до своїх рабів усміхалися, деколи навіть декому дарували „для прикладу“ дещо окрушків. Сучасні совітські рабовласники відразу пізнали, що над покірною суспільною поверхнею зможуть найдовше втриматися лишень шляхом безоглядного терору й насильства та дякуючи виключно збройній силі свого державного апарату й пляновому нищенню всіх самодіяльних потуг підбитих народів.

Хай нам зясують ті наші соціалістичні ідеологи, які проголошують, що „пролетаріят є головним будівничим нації“, хто з українців на сучасній Наддніпрянщині належить до пролетаріату, а хто ні. Згідно урядової тамошньої термінології пролетарем не є часто навіть той, що фактично не має що їсти та не може собі заробити на прожиття: робітник, селянин чи інтелігент.

Взагалі мусимо добре приглядатися до змісту тих чи інших слів та вважати — що за ними ховається. Сьогодні не є вже новинкою, що напр. пересічний французький чи англійський комуніст є на загал заможніший та більше при зви чаений до вигідного життя в добробуті, ніж наш невибагливий селянський т. зв. середняк. Наш пересічний гуцульський газда часто вважає себе „заможною“ людиною, коли має досить харчів до нових жнив. Пересічний наш український „куркуль“ є завше бідніший та в способі витрачення грошей й прожитку значно скромніший, ніж пересічний західноєвропейський середняк. Доказувати це сьогодні вже не потрібно. Є про це й статистика. Для зясування засадничої різниці критерія заможности й соціального становища в українських і загальноєвропейських відносинах ми не мусимо накопичувати силу прикладів. Хто подорожував напр. перед роками (в добі майже загального панування в середній Європі після-воєнної соціал-демократії) по селах і місточках від Галичини далі на Захід аж на край континенту, той мав змогу на власні очі побачити засадничу різницю поміж українським і не-українським розумінням критерія заможности, буржуазности, поступовости, націоналізму й т. д. Де наші „буржуї“ по той бік Збруча? Чи багато зі сучасних українців по обидвох берегах Збруча не може бути за-раховано до західноєвропейського розуміння проле-

тарів? „Буржуазність“ нашої неіснуючої горішньої (соціально) „десятитисячки“ є надто сумнівна, якщо мірилом її є фактичний стан (життя з капіталу або чужої праці), а не проблематична оцінка національної ідеології чи суспільного світогляду. Воно, бачите, ніхто так твердо не поводить з домородцями в кольоніях як поступовці та соціалісти, які для кожного свого вчинку мають плащик поступовости. Метропольний соціаліст залишається „поступовцем“ та й тоді, коли безоглядно примушує тубільних жебраків працювати для його особистого та національного збагачення. Не даремно-ж проголошують більшовики, що тільки „вороги пролетаріату“ та „реакціонери“ можуть хотіти визволити Україну від її кольоніального положення. Комуніст чи взагалі соціаліст, який є власником каменів чи торговельно-промислового підприємства, не є вже в Європі якась небувала рідкість. Акціонерами в правому дусі ведених видавничих спілок і капіталістичних картелів бувають часом у Європі не тільки організовані соціалісти, але й ідеологи т. зв. поступових течій. Це не є наклеп, ані таємниця. У щоденній пресі на різних мовах було вже вистачаюче подано про це фактів.

Коротко: вважаймо на **слова**, якими найнебезпечніші наші гнобителі закривають свої **заміри**. Соціально та зокрема економічне положення загалу української нації вимагає зовсім іншого підходу, ніж його підсуває нам європейська шаблони.

Багато дечого можемо й **мусимо** ми навчитися від Європи, але некритичне прищеплювання європейських взірців, понять і гасел до нашої всебічно занедбаної й зубожілої дійсности тільки закріплюватиме кольоніальну залежність українців від їх метрополій. Річ ясна, — не зможемо ми розв'язати й здійснити справу національного визволення без позитивного (й для українських умов найбільше відповідного) поладження тяжкої проблеми культурно, соціально й економічно відсталості **більшости** українського населення. Але малпування метропольних взірців рано чи пізно вимститися, як це вже було за часів нашого соціалістичного державництва після світової війни. Як що не Москва буде в ролі метропольної сили, — то знайдеться така Варшава, або й дехто дальший, бо-ж є справді чимало охочих позбавити нас **тягару** розбудови власної державности й національної культури.

Отже й нашу інтелігенцію чекають подекуди відмінні завдання, ніж в іншій Європі.

У Європі напр. виховання та суспільне розміщення інтелігентного доросту відбувається майже автоматично: нормальною зміною поколінь та усталеним шляхом. Пересічний вибір освічених і творчих одиниць у таких країнах, як Англія, Франція, скандинавські держави, Німеччина та ін., здійснюється під доглядом державних чинників. Скрізь там є на вибір скільки гнізд авторитетів, довгий ланцюг попередників у кожній суспільній галузі, існують різноманітні й видатні джерела засобів, є організаційний досвід на всіх ділянках колективного співжиття та не бракує випробованих метод. Є зріла та в довгих змаганнях загартована традиція, є

ясна ідеологічна спадщина та на протязі віків виплекана національна й культурна спільнота.

Ще більше: є глибоко прищеплена свідомість особливої індивідуальної вартості „європейця“ або й час-то вважала про „вроджене“ право на керування іншими. Звідси впливає відвага, певність в поступованні та неохота згинати хребта перед кимсь іншим — чужим.

У нас ще так не є. Активніші одиниці у нас здебільшого самотужки виходять на непроторені шляхи, а через це нерідко опиняються перед навалом рівночасних і однаково пекучих потреб чи завдань. У кожній майже галузі знаходимо ми в нас непочатий край праці. Національного досвіду, традицій та засобів маємо обмаль, як що взяти під увагу труднощі нашого визволення.

Наша національно-творча інтелігенція мусить своєму народові більше давати, ніж може від нього брати. Вона є звичайно примушена розкидатися рівночасно на різні ділянки суспільної чинності, мусить виконувати рівночасно різні громадські функції та має завдання підніматися на найвищі щаблі світового культурного розвитку і в той же час, аби не стала незрозумілою для свого занедбаного оточення, — триматися майже виключно нелегкого методу популяризації свого підходу до мас. Коли таких національно-творчих інтелігентів є в порівнянні зі завданнями замало, то й висліди національно-культурного розвитку не можуть бути маркантні.

Участь європейської інтелігенції в суспільній співчинності на поодиноких теренах є на загалі визначена чисто механічно. Організування є переважна чинність механічна, (підкреслює це напр. Масарик) а найбільшим суспільним досягненням культурніших народів є в порівнянні з нами, власне організованість. Особливо це помітно в Європі в розвиткові таких чинників, як публична опінія, преса, партійно-парляментарна діяльність, тощо. Інтелігенція в Європі звичайно служить передусім тим чинникам, які фактично керують капіталами й рішачими політичними впливами. Отже служить вона державі, церкві, банком, промисловим і комерційним підприємствам, власникам великих маєтків або величезним спілкам дрібних співласників. Характер і межі такої праці визначаються звичайно наперед. Є це шлях фаховості, зосередження в одній галузі, засада розподілу функцій аж до дрібниць та одна з передумов т. зв. капіталістичної системи, що під різними назвами є фактично прийнята на цілому цивілізованому світі.

Ця капіталістична система є настільки складна й заплутана, що силоміць тягне до своїх лабет кожного, хто не хоче залишитися (чи як колектив чи як одиниця) позаду на шляху до добробуту й політичної міці.

Ця система, де рішають переважно міжнародні сили й засоби, настільки прийнялася на цілому світі, що й галасливі поборники капіталізму — більшовики не спромоглися в себе нічого іншого витворити, як тільки свій власний капіталізм та цей виразно мілітаристичний.

Своєрідний вираз капіталізму спробував дати

італійський фашизм. Для організаційного устійнення суспільного життя створив він (сама думка запозичена головню з доби французької революції) цілодержавні синдикати й професійні спілки. Держава взяла на себе ролю не тільки роземчого суду, але й найвищого керманіча над усім суспільним життям. У Італії не сміє повстати сила, яка-б пішла проти прийнятого державного напрямку. Розвиток держави узалежнив фашизм від єдиного та засадничо рішачого критерія — ідеї відродження й зосередження (концентрації), мовляв, історичного духа італійської нації. Цей італійський національно-державницький рух повстав, як безпосередній відгук на небезпеку більшовицької зарази, а через це прибрав такі форми, якими-б могли нівечитися найбільше радикально заборчі апетити комуністичних провідників. Складніша й ширша щодо своїх аспірацій більшовицька ідея зустрінула на італійській землі дуже поважного противника в яснішій та глибшій своєю річевою змістовістю думці фашизму.

Що й Східна Європа більшовицьких експериментів починає вже мати забагато, свідчить послідовне отрясання підстав ССРСР (повстання, економічний занепад, хитання влади в господарській політиці, неуспіх закордонної політики, всебічне убожіння підданих ССРСР., а особливо зростаючий занепад **політичної** концепції комунізму в Європі й т. д.). Що Італія свого фашизму **для себе** потребувала, показують наглядно зростаючі великодержавні впливи цієї країни, дарма, що вона переживає зтяжну внутрішньо-господарську скруту. Зрозуміло, що з цього не слідує, немов би фашизм мав бути ліком на ті відносини в інших державах, які ведуть до анархії. Бо-ж фашизм, — це не є тільки диктатура чи цілодержавна партія, але всенародній рух новітнього італійського ренесансу. І прищеплювання фашизму на **не-італійському** ґрунті бувало звичайно скрізь до тепер недоладним малпуванням не чеснот фашизму, але його вад. Бо-ж добачати ціль й зміст суспільного розвитку напр. в самій диктатурі чи централістичній на зовні партії та називати це фашизмом може тільки політично засліплена людина.

Але ще більше важливий, ніж фашизм, напрямок виступив на світову політичну арену, як активний проти-більшовицький чинник. Це є католицька церква. Справедливо пізнали її провідники, що найбільшу небезпеку готує більшовизм власне католицизмові, а то навіть не тільки на політично-економічному полі, як у галузі духово-етичних традицій та переживань. Привид небезпеки ідеологічної поразки католицизму примусив вишколених і гнучких ватиканських політиків подбати про зміцнення організаційних підстав церкви та про модернізацію тактики.

Щодо православної церкви, то вона в сучасній добі розбита внутрішніми суперечностями. Дякувати за це може вона заскорузлим і реакційним московським керманічам. Як загально-європейський чинник православна церква взагалі не приходить на увагу. Отже зупиняємося тільки над католицизмом, який вповні є передусім європейським чинником.

Зручно вирішивши своє відношення до світової війни, рішачі чинники католицизму пізнали, що є безпечніше та вигідніше прийняти на себе значну частину ворожого більшовицького наступу на Європу, ніж пасивно відгороджуватися від Сходу. Через це вони прийняли виклик на двобій та повели зосереджений проти наступ. Дійсно рішуче змагання може сприяти гартуванню духа католицьких місіонарів. А на випадок занепаду більшовизму (хоч би це й не була заслуга католицької церкви) католицизм міг би робити спроби монополізувати для себе назву вірного оборонця європейської культури. Через це католицизм планоно поширює протинаступ, використовує для себе, як ніколи до тепер, національні, культурні й маєткові різниці своїх прихильників. Церква устами свого найвищого репрезентанта грозить моральними тортурами хижому капіталізму та закликає до активізму: боротьби й жертв. Єпископи з церковних амвонів калюмнують поступові ідеологічні течії, а особливо щодо: виховання, освіти й моралі, подружніх взаємовідносин (напр. загострена акція проти цивільних шлюбів) і культурного успосіблення. Прості духовні масово вступають на арену політичної боротьби. Головне зусилля є тут скероване до того, щоб надати певним галузям суспільної взаємочинності тавро „християнської“ орієнтації. Ця традиційна універсалістична потуга католицизму знов досягає середньовічних розмірів, ба навіть крок ще вперед. Все-ж католики зручно роблять і компроміси: не тільки в політиці (супроти Італії, ЧСР. і ін.), але й в суто церковних справах, як напр. признання деяких своєрідностей української обрядовості та певні декларації на адресу східних не-католиків.

І на українських землях католицька експансія робить себе помітною. Часом вона засягає навіть до суто політичних справ цілого українського загалу. Таке значіння свого часу мав сумнозвісний сервілістичний виступ станіславівського єпископа Хомишина. Сам митрополит Шептицький звертався напр. в травні б. р. зі своєрідним національно-політичним програмом до „всієї разом“ української молоді.

Раніше католицькі ідеологи хотіли погодити свою догматику з досягненням об'єктивної науки в різних галузях та раділи, коли це їм бодай згодом вдавалося. Але в сучасній добі католицизм, як здається, стремить витворити такий світогляд, що дотикався-б об'єктивної наукової критики, але з нею не перехрещувався. Що з цього повстане — годі предбачити, але насьогодні ці потуги є помітні. На кожний випадок знаємо з історії, що Європа після надвлади середньовічної містики рятувалася ренесансом, — отже певний досвід уже має. Зрештою, таке питання для наших земляків поки що є мало цікаве, хоч для оформлення майбутніх політичних відносин на нашій землі може мати велике значіння. Наколи-б **політичний** католицизм пізніше переміг над більшовизмом, або навпаки, — то вони вразі потреби довели-б пристосуватися чи взаємно порозумітися й понад головами українців. Навіть розеднуюча їх сьогодні прірва могла-б бути усунена шляхом якогоне-

будь політичного „modus-y vivendi“. Бо-ж знаємо з гіркого досвіду, що коли **чужій** силі йшло про вдержання чи поширення стану посідання на українській землі, то нерідко вдавалося домоворювати понад українськими головами нашим ворогам навіть з нашими приятелями. Приклади знайдемо не тільки в історії Ліги Націй, але й в цілій нашій минувшині від доби татарської навали.

Переважаючі інтереси правлячих кругів у **сучасній** Європі йдуть по відношенні до України з тими самими в засаді цілями, як і СССР., хоч і під іншими прапорами, з іншими гаслами та з відмінними методами. Європа потребує нові терени для своєї переважно промислової експанзії, отже українські землі під таким кутом стають терцем для обидвох політично конкуруючих чинників: СССР. і Європи. Це варто продумати до останніх висновків, приглядаючися до реальної політичної структури тієї системи, яка репрезентує сучасну Європу. А ще вартніше нарешті зрозуміти, що зміна такого положення України поміж двома конкурентами на виключне право визиску залежить більше від самих українців, ніж від найосновніших політичних змін у Європі чи в СССР.

Ключ до розвязки проблеми української державності та взагалі цілої української проблеми є не в Європі, але в самій Україні. Українську проблему можуть розвязати тільки самі українці, хоч би різні (звичайно українцями непрошені) опікуни над українською справою ломали свої пера, як це напр. нещодавно робив якийсь Казімір Смогоржевські*), або безліч його польських і не-польських „добросусідських“ попередників. І так довго, доки самі українці не візьмуть свої справи до своїх рук, доти залишатиметься українська проблема не вирішеною. Що-ж торкається нас, то не бажаймо собі ані того, аби ролю дверника з ключем до України виконували не самі українці, а хтось чужий. Навіть, оскільки таким дверником мали бути **не** поляки (як бажав-би напр. дехто з наших емігрантів), але навіть вороги поляків.

А через це пізнаваймо Європу, співпрацюймо з нею, використовуймо її великий політичний досвід, оминаймо її хиби й небезпеки, але не робім собі з Європи ані страховище, ані джерело віри та надії. Що може Україна сьогодні її дати, бере собі Європа сама. Братиме вона від України й надалі чимало, але вважаймо, щоб не забрала вона також і те, без чого наша державність буде тільки плащиком для „раціональної“ кольоніальної залежності. Особливо не робім собі привабливих, хоч і плитких ілюзій, немов-би сучасна Європа мала та могла ошчасливити Україну національно-державною незалежністю.

Українська держава є запереченням сучасного кольоніального та кожного іншого московського ладу на Великій Україні. Для тих, що очима користаються для того, аби бачити, є це така сама правда, як напр. $2 \times 2 = 4$. Кожна московська політика, кожна російська

*) „Le problème ukrainien“ в „L'esprit international“ (опранідації Карнеджі в Парижі), ч. 23., липень 1932.

державність завше стремітиме до того, щоб завалити кожну українську державу. Докази не тільки в історії обидвох народів, **але й в географії** Східної Європи (Чорне Море) та ще більше в розвитку національних, культурних, державницьких і соціально-господарських ідей та програмів усіх минулих і **сучасних** московських (і всіх русофільських) суспільних напрямків. Цю правду знають також обзнайомлені зі східно-європейськими відносинами чужинці, лишень хіба тільки деякі українці (на щастя зникаюча меншість) про це ще не знають.

У сучасній добі найбільше всього небезпечним ворогом української державности є політична система СССР. та кожний комунізм, без огляду на його зміст і форму. Отже хто справді реально працює для української державности, повинен зайняти становище до сучасного політичного ладу над Дніпром. Відповідаючи на це питання, кожний з нас повинен в залежності від власної відповіді та від ступня свого відчуження й хотіння української державности виявити чинно своє відношення до конкретних подій на Наддніпрянщині.

Нерувати та й годі не є ще ні політикою, ані державництвом. Не допоможуть ні лайки, ані проклони. Сучасний стан пануючих на українській землі відносин не усунуть ні скарги, ані критика. Не матимуть тревалих наслідків напр. локальні повстання, ба навіть раптовий збройний здвиг і значної частини населення, — доки не повстане **над Дніпром** духова й матеріальна протигага комуністичній теорії та практиці.

Поборюючи комуністичне та кожне інше поневолення нашої країни, ми не сміємо забувати, що чекає нас відповідальне й нелегке завдання: **підтяти коріння тим суспільно-політичним руїнницьким процесам, які започаткували більшовики на нашій землі.**

Українська національна думка, з якого табору вона не походила-б, не заперечує погляд, що СССР. є найбільш небезпечним ворогом української державности. Але хто нам докаже, що українська держава не є також запереченням сучасної правлячої Європи? Що **сучасна** структура Європи не може вмістити в своїх рядах українську державність, — сперечатися мабуть ніхто не захоче. Один із найважливіших уступів пакту Ліги Націй „заручує“ своїм членам (а це є передусім ціла сучасна Європа, бо вже навіть і Туреччина приступила до Ліги Націй, як 56. член-держава) недоторкальність і неподільність державного терену. І, наколи-б Ліга Націй досягнула-б якогось річового „modus-y vivendi“ з СССР., то безперечно на обидвох боках насамперед йшла-б мова про створення певного взаємного зобов'язання щодо недоторкальности державних кордонів.

Проте ідея української державности ще зовсім не означає заперечення всіх суспільно-політичних процесів, які відбуваються в сучасній Європі. Деякі з цих процесів що тільки підготовляються, — потрібно їх віднайти, зрозуміти та зв'язати з ними українську дійсність. Європа, як влучно підкреслив перед роками Сетон Ватсон, після світової війни перетоплюється до нових

форм, є „in the melting pot“. На зовні вона борсається з дня на день, намагаючися вдержати свій захитаний престиж і добробут, та рівночасно стремить як що не розв'язати, то бодай частинно поладити чи навіть на деякий час відсунути ті надто пекучі суспільно-політичні суперечности, які її саму вже давно **переросли**. Характеристично це виявилось напр. в справі т. зв. обеззброєння. Майже 1000 делегатів з цілого світу протягом шости місяців радилися в Женеві для того, щоб опублікувати (21. липня 1932) порожню й декораційну резолюцію приблизно в 1350 словах. Цю резолюцію не прийняли ні СССР., ані Німеччина, а декілька держав (8) стрималися від голосування. Отже ані як певна маніфестація ця резолюція не має особливої вартости. Але утримання делегатів, як дотепно обраховувалося на різних місцях, за весь час коштувало приблизно коло 5 і пів мільйонів швейцарських франків. Це коли рахувати прибр. 900 шв. франків на одну особу місячно. А до цього ще було-б потрібно прирахувати величезні кошти подорожей, репрезентації, рахів, технічних видатків (телефони й телеграми) й т. д. Є це справді блискучий приклад, як Європа „усуває“ економічну кризу та безробіття. А це є тільки один із багатьох прикладів.

Поруч зі зовнішніми змінами, як відбуваються в сучасній Європі, йде напружена внутрішня боротьба нових течій, які пробиваються до життя. Покотом валяться старі божки, а прихапцем майструються нові. У напруженій мозковій праці чимало голів шукає **порятунку** для цілої Європи, яка в своїх істотних підставах вже поважно **загрожена**.

Проте коло нас дотепер здебільшого було тихо. Тільки в нас та ще в небагатьох „щасливих“ своєю примітивністю суспільств (примітивні народи ані сучасну кризу не відчувають так гостро, як культурні) нема скрути від жвавої боротьби ворогуючих поміж собою суспільних ідей.

(Докінчення буде)

О. В.

Заповіт

У вязничій келії, яка не має числа й знаходиться між келіями небезпечних злочинців ч. 6. і 4., сидить у куточку, притиснувшись до стіни, невеличка, кам'яно-подібна своїм виразом обличчя, людина.

Одяг на ній самий необхідний. Штани й блюза. Остання барви військової, захисної, з великим чорним відтиском від поясу через плечі й у поясі. Голова коротко стрижена.

Погляду в неї ніякого. Зморшки чола глибоко різблені, захолили скамянілі. Вони лиш порою злегка розгладжуються, кров розбігається смужками, ніби тінь, але в ту-ж мить знов наливаються, знов брякнуть і задубілість виразу лежить на обличчі ніби могильний камінь.

Це людина засуджена на смерть. Гострий цокіт підків вартового по цегляній долівці коридору й блиск найженого його багнету урочисто свідчать про це. Вар-

товий робить тільки три кроки туди й назад під дверима келії без числа. Він ще вирубає кілька тисяч таких кроків і життя людини, яку стереже, згасне.

Навколо всі келії мовчать. А визирки їх дверей подібні на виколоті очі. Вони німо витріщені в якусь безвість, услухуються в саме нутро свого трагічного середовища. Вони подібні до тієї скрученої равликом людини в келії, на вартового — все тут подібне, все тут мертво. Немає розуму, який би збагнув закони цієї мовчанки.

А ще перед кількома годинами, коли над тяжкими купами прибитих осінню каштанів догоряло сонце, кипіло тут божевільне життя.

Людину, що чекає своєї смерті, привезено з суду. Дванадцять кінних сторожів оточило віз. Голі шаблі. Сонце билось на них, як золота стрічка.

* * *

Коло входу до вязничої брами, на мокрій, сирій землі, де росло кілька репяхів під стовпом, на якому намальовано польського вірла й написано: Powiatowe więzienie сиділи дві сірі постаті. Це батько й мати засудженого. Сиділи просто на мокрій землі, на репяхах.

Вони знали, що сюдою вестимуть їх сина. Прийшли, стояли, чекали. Ноги їх тремтіли, мліли й гнулися. Не видержали й мусіли сісти. Очі без перерви виливались і гасли мов догоряюча свічка.

А коли з пружним цокотом кінських підків підкотився повіз і в нім через стіну поліційних мундурів узріли закутого свого сина, вони обидвоє впали на землю й вперто бились об неї, вперто й глухо скаржились їй, ніби кулаки каючого грішника, що б'ються в людські груди.

Люди втікали, боялися, ховалися, хоч чули тут кров і злочин, який дратував їх. Одні батьки не боялися й не втікали. Коли промигнув перед ними повіз, коли останні кінські хвостаті зади зникли в брамі, вони зірвались і собі. Але брама хрипко й рішуче згорнулась і обидві її половини лишили тільки маленьку щілинку батькам, щілинку, в яку ні пальці не пролізуть, у яку може дивитися тільки одне око. Вони припали до щілини. За брамою стояло з рушницею через плечі якесь мурло з плямою замість обличчя, яке закрило слід по синові мовою: Marsz, psia krew kabanie! Wychowałeś bandytę, ciesz się...

* * *

День біжить, ніби скажений пес, а сонце навмисне регоче й як найскорше ховається за патли каштанів. Вітер дме люто, а дерева кудовляться як волоса божевільної жінки.

Батьки борсались довкола в швидко западаючій імлі цього надзвичайного вечора а тупа людська подоби́зна, порожнечою свого мертвого сумління мов грізний недоступний кам'яний мур, стала між батьками й засудженим сином.

* * *

Нарешті їх упустили. Коли відчинилась брама, вони обидвоє кинулись у неї стрімголов, ніби боялись, що їх от-от відіпхнуть. Цілим широким подвір'ям, що

ділило браму від головного корпусу тюрми, по покотирсаному цегляному хідникові, якимось дивно тупцями їхні ноги. Як страшно смішно бігли вони й як дуже трагічно.

Сюди. Сім вилитих, широких витоптаних сходин. Десятки тисяч невільничих ніг витискали на тих куснях граніту свої ступені. Довгий, подібний до сточної каналу, коридор і нарешті двері. Вони вузькі й на них якийсь складний механізм. Ця видумка замкнула засудженого. Завтра в 6. годині рано... Так, так. Це буде обов'язково в 6. рано; цей механізм відчиниться, але сьогодні, коли тут батьки... Сьогодні він не може відчинитися... Стався-б гріх. Стався-б злочин.

У дверях тільки визирка. Широка, в яку може пролізти людська рука, дірка. Батько припав до неї. Всаджує туди свого кулака й чує на ньому темний і гострий дотик. Він шарпає ним і хоче висмикнути назад, але разом з тим чує, як у його долоні щось вкладається, як розтуляються і знов стуляються його дверці, закам'янілі пальчиків. І він виразно чує в руці якийсь предмет. Батько вириває руку.

— Ідіть до дому — шепче визирка. — Мамо! Мамочко! — додає вона.

Мама бється й гучно з вичитуванням голосить. Голос її турбує засуджених і ув'язнених і зі всіх візирок виглядають на коридор переполохані людські дивильця. Вони намагаються збагнути зміст того голосяння, але нема на землі можливості його збагнути.

Знеможених і напів мертвих батьків виводять.

* * *

Батько несе свого п'ястука, ніби він з хрусталу. Стискає його міцніше, запихає до подертої кишені, бо боїться, що розібе, що він прозорий, що в ньому сховано якийсь найдорогоцінніший скарб.

І аж за вязничною брамою мати не встоює. Вона припадає до землі й благає, щоб та розступилася й прийняла її. Їй нічого жити. Ці слова повторює безконечно. А батько розв'язує кулака, знаходить у ньому шматочок паперу, розпростовує його й довго через залиті слізьми очі, по складах читає:

— Тату! Не плачте. Ідіть до дому! Виховайте другого сина й вивчіть його: — Помстись, сину, за брата свого. Його розстріляли ляхи за „бандитизм“. Він хотів волі своєму народові й Україні. Помстись не за нього, а за те ім'я, яким охрестили вороги борця за правду. Передай цей заповіт дітям, унукам і правнукам.

Твій син.

Інж. к. Юрій Артюшенко.

Воля й дума єдина

„В своїй хаті своя правда і сила і воля“
(Т. Шевченко)

В одній статті на сторінках „Розбудови Нації“ стверджується, що колись українці більше вірили в себе. У 1648. р. почали творити власну політичну державну й соціальну систему, не питаючи жадного наукового чужого талмуду про дозвіл і не виправдуючи

своїх чинів ніякою вимудрованою доктриною. Цілою мудрістю їх революції була тільки виключно їх власна воля, їх реальні життєві потреби, їх власне життєве відчуття. Та революція була рівночасно й соціальною, і національною. Обидва поняття зливались в нероздільну єдність. Це був великий час, коли всі ті „чабани, пастухи й коноводи“ почувались вільними людьми, — синами вільної козацької нації, — ідучи за голосом цього українського інстинкту, опоясувались шаблями й сідали на коні, щоб вірно стояли на боці чоловіка, який мав їх повести до кращої майбутності“.

Мимоволі при тому пригадуєш народню пісню про тодішні події:

„Тим то і стала на всьому світу
Страшенна козацька сила,
Що у нас, панове молодці,
Була воля і дума єдина“.

„Була воля і дума єдина“, це й є та сила, що хорошила Українську Націю в критичні історичні моменти тяжкої боротьби з ворогами від поразки й знищення. Всі світлі сторінки нашої історії підкреслюють ту духову єдність, що була творцем тих великих й славних подій нашого народу. В чому-ж полягала та єдність та який підклад мала вона під собою?! На це відповідь находимо у наших народніх поезіях. З них ми бачимо, що лиш духово-культурна єдність національна, тримала український наріз при житті, бо національність він відчував інтуїтивно — органічно, а не приходив до неї логічно-розумовими міркуваннями; а вже з національності творив найглибші підстави соціальності. При всіх історичних змінах українська нація затримала національну внутрішню форму як незмінну й лиш сама для себе була творцем нових форм життя.

Черз цілу народню творчість українського народу ці моменти національні тягнуться червоною ниткою на першій місці; ми їх зустрічаємо, починаючи з найстаріших наших давнин, з часів Київського Князівства, вони збереглися напр. в колядках і в козацькій добі в піснях і думках, що рівних в цілому світі собі не мають. Скільки в них любови до рідного краю й сили великого духа, як напр. Байда, який особисті вигоди й життя приносив в жертву великій ідеї — Батьківщині. Глибоко була проникла в маси українського народу ідея Батьківщини, про що говорить хоч би такий приклад: жінка-мати, попала як здобич одному татарині, який наперед забрав був її дочку й одружився з нею. Донька пізнала матір і благає скинути лахміття й жити з нею, але мати донці-зрадниці відповідає:

„Ліпші мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати, —
Я волю бідувати,
Як з тобою панувати“.

З цього прикладу бачимо, що наші предки, не шукали тільки самих матеріальних вигод, бо служили передусім вищій ідеї, ідеї національності, що не дала нашому народові загинути. Лиш чужі впливи, що потім почали поширюватись серед українського народу, поступово розкладаючи Українську Націю, привели нас

аж до сьогоднішнього стану.

Національна неволя породила соціальну неволю:

„Ніде нашому брату козаку — нетязі стати
І коня попасти“.

Зломити національну неволю й тим самим визволитись соціально ми зможемо лиш тоді, коли пробудимо в українському народі приспаного, лицарського національного духа війни й перемоги та запалимо його непереможним прагненням до творчого чину, — державу свою здійснити. А для цього треба повести рішучу боротьбу проти чужих впливів внутрі нашої нації, проти агентур міжнародного порозуміння та солідарности з різними класами ворожих нам народів, що своїми соціально-політичними доктринами та догмами ослаблюють національного духа нашого народу та своїми кличами про першенство класово-професійних інтересів перешкоджають зєднати всі національні сили для досягнення державности. Діяльність цих ворожих нам агентур, що заступлені в нас через партійно-політичні групи, (радянські, соціалісти, більшовики і т. д.) дійшла до своєї вершини. Вони, щоб поборювати національно думаючий табор, не спиняються ні передчим і в той час, як молодь, виявляючи багато ідейности й щирого бажання принести користь загальній справі, кладе себе в жертву на вівтар України й тим не дає приспати чуйність українського народу, вони шукають всяких способів, аби перешкодити тому. Вони по-верхово засвоїли різні європейські доктрини й через їх окуляри дивляться на дійсність, заперечуючи й нехтуючи тим інтереси Української Нації, — як цілого неподільного організму та не розуміють того, що Українська Нація в першу чергу повинна здобути власну державність, бо держава для нації є найпершою передумовою можливости здійснення ідеї соціальної справедливости.

Доля кожного українця тісно звязана зі своїм народом. Лиш звязані в духово-суцільну одну сильну організацію, в одну велику сильну одиницю, якою є Нація, зможемо боронити інтересів всіх своїх членів на зовнішньому форумі, а в своєму внутрішньому житті здійснити гасло „Без холопа і без пана“.

Отже звязуватись із різними інтернаціоналами, або йти за різними європейськими доктринами, що суперечать нашому національному „я“, це значить йти проти української суверенної державности, бо там мають голос теж лишень сильні державні народи, які використовують ці міжнародні інституції для своїх національних цілей, а ми лиш стаємо несвідомою зброєю в чужих руках. Під твердженням цього хай послужать зізнання соц.-дем. сенаторки Клушинської, з процесу польської опозиції, де вона підкреслює визначну патріотичну роль, яку відіграв соціалістичний провідник Ліберман в приєднанні Тешинська до Польщі, та говорять й про гарне відношення інтернаціоналу до польських справ. Польська партія соціалістична в справі сьогоднішніх кордонів Польщі стоїть непохитно. А чи не виступив І. соціалістичний інтернаціонал проти визвольних змагань поневолених народів у СРСР?!

Пора вже давно відкинути всі чужі догми, а творити свої національні духові цінності, знищити психологію раба супроти міжнародних організацій й соціально-партійних доктрин. Годі шукати правди в чужих краях, а треба творити її власними силами свого народу.

Лиш новий тип українців з новим змістом, відчуженням і вірою, повного духової сили, світла й волі, зможе пірвати за собою наші багатомільйонові маси, запаливши їх непереможним прагненням, — здійснити всенациональну ідею: Незалежну й Соборну Національну Державу.

Е. Ляхович.

Церква й ми

Церква є зовнішньою формою релігійного змісту, який знов є синтезою моралі й віри в друге життя.

Правди віри містяться в трансцендентних, герметично замкнених аксіомах, до яких можна взнестися тільки шляхом духових вправ, а ніколи шляхом чистого знання чи раціональних калькуляцій. Віра не виключає науки, мимо апіорної афірмації своїх прав. Вона вимагає від науки тільки пошани й часу, щоб свій животворний зміст зі старих форм перелити в нові, досконаліші. Віра, це життя, а життя можна відчутити й пізнати тільки інтуїцією, ніколи вульгарною секцією живучого організму. Наука яка відкидає пієтизм, і правди віри розпорює та аналізує виключно під кутом інтелекту, замість життя — знаходить в них тільки трупа.

Впарі з вірою в Бога й у друге життя — іде горіюче бажання нашої досконалости, яке мимо зусиль матеріяльних наук, всетаки являється самотнім і остаточним оправданням нашого земського існування. Дороговказами цієї досконалости є засади моралі й етики, реформовані релігійними пророками й кореговані поступово наростаючими поколіннями. Їх синтезом є релігія, а їх формою є церква.

При будові держави церква все відігравала одну з найголовніших ролей, а часто з державою ідентифікувалася. Своїми моральними догмами вона споює маси зі середини й настрює їх психічно для точної інтерпретації світських законів. Без цієї моральної підмоги церкви — світська влада все є безрадною. Життя вказує, що психічно-чуттєві елементи панують рішучо й неподільно над логікою та мозком, та що початок всьому є творчий дух, а не багатство інтелекту. Спосіб прийняття раціональних понять залежить в цілості від психічного наставлення, у якому церква й духовна влада все грають домінуючу роль. Держава без церкви розкладається й пропадає, бо не всілі відповісти своїм історичним завданням, які все вимагають релігійної екстази.

Але національні почуття мають також всі прикмети релігійних почуттів. Національна мораль і правда віри також містяться в трансцендентних герметично замкнених аксіомах, до яких можна взнестися тільки шляхом духових вправ, а ніколи шляхом чистого

знання, чи раціональних калькуляцій. Вони також впливають з примату духа над матерією, також жертвують життям дочасне життя вічному, також кінчаються на тій самій почві, це є на здібності вірити в правду, які лежать поза аналізом інтелекту.

Виринає питання: чи релігія національна може обійтися без релігії Божої? На довшу мету — ніколи... Всі релігійні почуття, які не черпають свого животворчого змісту в вищій релігії — з часом висихають. З атеїзму через раціоналізм, матеріялізм, скептицизм, цинізм — вони все доводять до повного нігілізму, а це значить також до власного заперечення. Релігія національна свою силу може черпати тільки в релігії Божій, з якою вона все повинна оставати в тісному й сталому контакті.

Релігійний інстинкт є вроджений усім народам, але форма, в яку він виливається є твором людей. Навіть наука Христа, після довгої зовнішньої кристалізації, втілилася остаточно в форму аж кількох церков, розриваючи деколи одну й ту саму націю на кілька віруючих громад. Цю диференціацію, яка в середніх віках набрала кровавих і грізних форм релігійного фанатизму — зліквідував тільки зріст національних почуттів. Вони зафарбили й наповнили всі ворогуючі церкви питомими вібраціями національної душі, погасили засліпленний фанатизм, який шматував націю на кавалки й у границях шляхотної конкуренції спрямували їх працю для добра їм підчинених мас.

Національні почуття були тим звеном, яке прикувало церкву до її духово-земних завдань. Без них церква підринається від дійсности, поринає в абстракції, затирає різницю між формою й змістом і творить пригожий ґрунт для сектанства.

Церква не може нехтувати національним моментом, ще також із інших причин: кожна нація відчуває вищі поняття по своєму й реарує на них питомими, оригінальними дроганнями своєї душі. Ця духовна відмінність є однією з найголовніших основ національної відрубности. Духову височінь дана нація може досягнути тільки на крилах своїх оригінальних, національних почуттів. Це є закон вищий і ніяка церква не може ним нехтувати, бо залишиться „пастирем без стада“.

Нація без релігії гине, а церква мусить служити нації. Користь і безпека для обидвох сторін містяться в їх взаємнім відношенні. Обов'язком національного провладу є підносити гідність церкви, а обов'язком церкви є сповнятися національним змістом і признати національну досконалість за один етап до досконалости вічної.

Тісна зв'язь релігії й національності не приносить нечести першій, тільки підносить другу до релігійної гідности. У деяких випадках (напр. католицизм Ірландії, „наша православна церква“ в козацьких часах) — ця зв'язь є так сильна, що різниця між релігійними й національними почуттями затирається й вони зливаються в одно. Саме ця нерозривність є причиною, що всі інтернаціональні політичні концепції, яким на перешкоді стоять національні відрубности — мусять своє вістря звернути також проти релігії, а кожній релігії

нація надає свою питому закраску.

Більшовики, щоб закріпити свою владу, на місце старої релігії мусіли створити нову — матеріалістичну, але з хвилею введення нової релігії, соціальний експеримент оброблений раціонально до найменших деталей і закроений на широко інтернаціональну скалю, став суто національним, питомо московським експериментом.

Чи матеріальна релігія всилі вдержати довго лад і порядок? Треба сумніватися. Релігія, яка ставить примат матерії над духом, відкидає друге життя, вбиває в людині гін до її особистої досконалості й хоч вимагає від неї ірраціональних жертв, в заміну не дає їй нічого, скорше чи пізніше мусить заломитися. Її потенційність, яка лишилася в спадку з минулих поколінь вичерпається й нація буде мусіти або знову шукати організованого звязку з релігією вищою, або годитися на конання.

У нас взаємне відношення церкви й нації вимагає ґрунтовної перевірки, і то не тільки з боку церковного, але також з боку політичного проводу. Довголітня, безумна робота радикальних, соціалістичних і демократичних партій довела до того, що в ряди нашого духовного складу попало щонайменше половина невідповідального своїм завданням, а навіть компромітуючого священничий стан, елементу. Згадані партії одні засліпленою нахильністю з демагогією, другі матеріалізмом, треті пасивною насолодою вдарили засадничо в церкву й релігію, висмівали й дескредитували в цілості священничий стан, та своєю впертою, довголітною роботою довели до того, що священнича ряс в нашій суспільності стала символом гіпокризії, фарисейства, облуди, шахрайства, й т. д. Від неї відвернувся кращий елемент і в висліді священничому званню почали посвячуватися люди не з покликання, тільки духові й інтелектуальні нездари, які замість підносити свою професію гідними вчинками, самі деґрадували її до вимог викрешленої, домінуючої опінії.

На удари світського проводу церква реагувала різно. Деякі владика вносилися понад його глупоту й рятували звязок з нацією, як могли. Інші в своїй зарозумілості й задикуватості відплачувалися подібним: розривали національні почування від релігійних і сепарували церкву від її національних завдань. У висліді докотилися до цього, що підорвали повагу власної церкви, обнизили релігію нації й створили пригожий ґрунт для сектанства й релігійного фанатизму. Світський провід також осягнув те, чого найменше сподівався: ні церкви ні клеру не знищив, тільки нагнав туди дешевого елементу, який не тільки не виконує суспільних, але часто стоїть їм на перешкоді. Безумне взаємне відношення церкви й світського проводу в великій мірі є причиною, що сьогодні ми політично є тим, чим ми є.

Сьогодні деякі з тих партій відчули інтуїтивно вагу церкви й навіть змінили супроти неї свою тактику. Але цей тактичний маневр ще не спинив розкладового процесу. Навпаки, він його поглибив, хоч може з ін-

шого боку: тактичний зворот до церкви дав початок різним релігійним партіям й союзам, які є нічим іншим, тільки механічним зливом релігійно-індеферентного раціонально-спекулятивного елементу, який вніс і далі вносить хаос і деморалізацію в почуваннях справді віруючих людей.

Членська громада ще не наповнює людини релігійним змістом. Віра міститься вже не в голих словах, тільки в силі, що ці слова лучить. Временне вірою слово може створити сама глибоко віруюча людина. Навіть під грубою поволокою гнучкої й рафінованої фразеології віруючий чоловік відчуває задих гнилої, атеїстичної отруї.

Таким гниючим атеїзмом заносить нині в більшій або меншій мірі вся наша т. зв. релігійна преса. Під знаком Христа в ній глузується з культу безкорисної жертви й раціонально-матеріалістичними міркуваннями гльорифікується наше фізичне існування.

Ми є свідками також як деякі владика в своїй зарозумілості провокують вірних до тієї міри, що віддають друковану релігійну опінію в руки моральної дряні, якої фізичний і психічний бруд стає проповідкою на обидвох півкулях. Такі люди не скріплять віри серед мас! Своєю „відвагою“, яка нагадує радше цинізм вуличниці, вони розточують національні правди, а з ними вбивають також здібність вірити в усе, що лежить поза аналізою мозку.

Завданням націоналістичного проводу буде віднайти тісний звязок з церквою, обтрясти її зі сміття, доповнити релігію вищу національним еросом, змити з психіки нації багно матеріалізму й при підмозі церкви двигнути її на зустріч великим ідеалам.

Віктор Май.

„Забутий край“

Чеська, українська, а по часті й світова преса широко розписалися про Закарпаття. Піднявся гармідер; посипалися вияви заінтересовання „забутим краєм“, а барвисті типи мешканців гір та їх непоказні леговиська оздобили сторінки вибагливих ілюстрованих журналів. Тисячі туристів, пішо, кінно й машинами пустилися оглядати нововідкрите диво, а натомість по цілій Чехії розповзлися самі фантастичні оповідання, примітивні гуцульські оздоби та різні нікому непотрібні речі.

Поважний дописувач не менш поважного часопису „Венков“ і багато інших приписують велику честь відкриття того „незнаного краю“ двом чужинцям, які надихнені волею з неба, зявилися сюди з чужини й урочисто, ніби забуту якусь руїну, відкрили той знаменитий край. Це ніби мало засоромити місцевих господарів, які нецікавилися власним забутим скарбом і вони вдарили на сполох: їдьте! Любуйтеся красою гір, задумою романтичних полонин, дикістю пастухів, майорок, цяцькою гуцула, яка має неабияку вартість, коли її перевезти в власному наплечнику з Ясіні до Праги.

І вірні цим закликам туди й посунули швидкі, спе-

ціальні поїзди. Напудрені пані й пани з подушками, собачками, різними апаратами, озброєні револьверами проти диких звірів, які можуть напасти, — виїхали туристи. Хто читав славні пригоди Тарзана, той може виявити собі як виглядала така туристика. Але нас це не цікавить.

Ми знаємо, що то дуже дивовижна країна. Знаємо, що там живе загнаний, голодний люд, живе він у горах, серед темноти, бруду, безліччі хоріб, вовків, мишей, ненажерливого жидівства та ідіотства останньої степені, яке там прибрало назву „мадяроно-москофільства“. І це тут нас цікавить, і навіть дуже цікавить, бо на очах усього культурного світу цілими століттями, у самому центрі Європи страждають і гинуть сотні тисяч люду, якого страждання не можна зрівнати з дійсним поняттям цього терміну. Воно більше й глибше. Воно надлюдське й корінь його знаходиться глибоко в самій душі того народу так, що лік на нього треба шукати не там, як це звичайно думають пани туристи з подушками та мопсиками.

Дехто вірить, що вистачить довести вагон другий кукурудзи або закупити яусь гуцульську цяцьку, яку до речі купите лиш у жида, й справу направлено. Інші знов сподіваються, що якась добра рука простягнеться з неба й очистить гори від хоріб, мишей, москофільства та інших зараз. Ми-ж думаємо, що корінь зла — у нас самих, у нашій натурі, у наших витворених може й не з власної вини звичках; а вагоном кукурудзи чи якимсь розпорядженням доброї сторонньої руки — справи не розв'яжуться.

Ми схильні звернутися лицем самі до себе й відкинувши хоробливі амбіції глибокого провінціала сказати пару слів правди самим собі. Передусім нав'язується тут поняття інтелігенції, тієї верстви народу, якій дано ніби найбільше, і коли брати слова Євангелія, мусить й найбільше вимагатися. Це-ж є та верства громадянства, в руках якої мала-б спочивати доля народу. Це-ж є розум і душа його. Це нарешті те, що репрезентує нарід по барві й духу чого судиться цілий загаль, з якого та інтелігенція виходить.

Цього всього не варта було нагадувати, бо все це самозрозуміле. Але раз сказалося, хай залишається. До всього-ж, коли приходиться щось говорити про інтелігенцію, а особливо інтелігенцію глибоких провінцій, то мимоволі приходить на думку Ібсен зі своїми „Стовпами громадянства“, чи Гоголь з „Ревізором“, а за тим людина свідомо тих наслідків, які викликають необмежені, хоч й правдиві завваження на адресу шановних „стовпів“. Ібсен мусів тікати з Норвегії; такий підняли рев. Але це справи не вичерпує. Писати й говорити про це необхідно й муситься.

Загально відомо, що людина, яка береться за якесь діло в першу чергу мусить любити його. По-друге, сьогоднішні часи вимагають від людини кольосальної енергії на придбання відповідних знань. Будь це політик, літерат, чи боксер, кожний з них мусить орієнтуватися в своєму середовищі, як у власній кишені. Більше того, видатні індивідуальності стреміли завжди

виникнути далеко поза границі власного поля діяльності, поширивши таким чином свої знання значно далше поза межі необхідного. Для них не було чужого ні одна з ділянок придбань людської культури; вони жили темпом, нервами, духом сучасності й зазирали в майбутнє. Геній родиться, але досвід багатьох століть культурного буття допомагає йому легко й безвольно оправдати свою геніяльність чином. Цим самим оправдується й набирає величезної ваги широко вживане поняття — культура.

Коли-ж вернемо на Закарпатський ґрунт і захочемо знайти якісь познаки дійсно культурного життя інтелігенції з її найширшими необхідностями, то з жалем ствердимо, що тут ці річі виглядають дещо відмінно. Не кажемо, що тут живуть некультурно. Ні. Тут живуть також у гарних мешканнях, носять модні піджаки, елегантні кравати й причіски панночок нічим не відрізняються від причісок їх паризьких сестриць. Однак при приявності цього всього тут чується щось відмінного. А особливо, коли ходить про інтелігенцію нашу, українську.

Перш усього тут бояться книжки. У найкращих домах, де є служниці й бездоганні килими ви рідко коли зустрінете більшу збірку книжок. Про бібліотеки вже не говоримо. Бібліотек у повному розумінні цього слова на Закарпатті майже нема. Книжок тут купувати взагалі не звикли, так само як і не звикли купувати журнали чи часописі. Це дивовижне явище, що тільки та книжка розповсюдиться, яку закупить, скажемо, шкільний реферат, дуже яскраво малює обставини. Бувають випадки, що автори тільки й пишуть те, що подобається шкільному рефератові. І пишуть примітивні, безвартні річи, переважно для дітей, поганим зіпсутим навмисне видуманим, арахайчним правописом, тільки для того, щоб закупив їх шкільний реферат. Так напр. один поет видав збілочку своїх поезій; поет уважається одним з кращих, передових, але збілочку видав на власні кошти й то етимологією. Чому він видав етимологією? Тому, що надіявся, що книжечку закупить шкільний реферат. Але цього не сталося. Книжечка залишилася на складі й поет ламає голову як її розповсюдити. Навіть даром не хочуть брати, бо хто сьогодні захоче читати щось, що писане закарпатським правописом?! А це не одинокий випадок! Це скрізь. Книжки не хочуть, не люблять, відмахуються.

Нераз доводилося новоприбулим учителям знаходити в шкільних бібліотеках цілі стоси новеньких, нерозрізаних книжок, але то бувають, правда, переважно російські; однак це буває те саме й з українськими книжками. Є великий відсоток учительства й духовенства, у котрих не знайдете в хаті ніякої книжки крім календаря чи якогось мадярського сонника. Поети не читали й не чули про існування кращих предстваників своєї поезії, політики, які змагаються проводити якусь ідеологічну лінію, не знають навіть призвищ своїх ідеологів. Одна й та сама людина може друкуватися одночасно в клерикальним і комуністичним часописі й то не під псевдонімом і не в підлости, як це буває деколи

в Галичині, але по своїй наївності, що це мовляв все одно.

Тому й не диво, що воно так є. Не диво, бо як, звідки дізнається людина, що то таке комунізм, націоналізм, чи що інше?! Для того треба вчитися, перечитати відповідну літературу, а хіба-ж це роблять?! Часу нема; бібліотек нема... Ах!... Це вимівки лінивого ученика. Людина в Парижі, яка встигає перечитати сотки книг річно, напевно менше має часу, ніж редактор двохтижневого часопису чи учитель семінарії Закарпаття. Бібліотеки не родяться, а коли з університетським дипломом людина за своє життя купила книжок менше, ніж ученик горожанської школи, то самозрозуміла річ, що бібліотек не буде.

І це все в той час, коли на світовий ринок рік-річно кидаються тисячі й тисячі книг. Політика, наука, техніка, нове мистецтво — чи все це приступне закарпатському інтелігентові? Так, приступне, але — інтелігенти ті неприступні. Вони забарикадувалися консерватизмом, амбіціями, безліччю забобонів, дурними дрібничковими справами й треба мабуть не слів, а гармат, щоб пробити ті барикади. Тавро не провінції, а якоїсь душевної заскорузлості лежить на тих людях. Вони сухі й дивовижні, ніби музейні експонати.

Читаєш закарпатську газету й вражіння — ніби гугу жуєш. Книжку візьмеш — розводиш руки. Така вона підкреслено оригінальна своєю наївністю. Поезію читаєш — і мучишся сто раз більше, ніж той, хто її написав. І так скрізь.

Недавно появилася роман німецького письменника Адольфа Мемендорфера: „Місто на Сході“. Це уривок

із життя невеличкої німецької колонії в Мадярщині, де між іншим гордо з'являється цілому світові таке: „Ми удержуємо на європейському рівні 300 шкіл — 23.000 саксів, від найменшої сільської шкілки до академії наук, ми удержуємо їх, 250 наших духовників коронують цей чудовий гірський край вчених, які пишуть нам наші книги, часописи й журнали так, ніби за нами стоять мільйони. Ми любимо свій край, тішимося ним і горді, що зветься німцями“.

Не знаю, хто буде той щасливець з письменників із закарпатських українців і скільки ще пройде часу, коли він скаже ті самі слова, що сказав Мемендорфер. Знаю лиш одно, що не дивлячись на все, такий письменник буде й час такий прийде. Тяжкі віковічні наслоння загумінкових чужих ідей витворили людину подібну до сліпця, яка не живе, а либає очима, нюхає повітря й обмацує рівну дорогу, боячись, щоб не провалилася кожної хвили до неіснуючої ями. Непевність у себе, незрозуміла боязнь нам, де її зовсім не повинно бути, незрозуміння розбіратись у річах і вузькість обріїв думки — ось причини тих нещасть. Без усунення їх не виросте ані правдива освіта, не зродиться організована господарка, ані неможлива будьяка політична чинність. Смішно сьогодні повторювати заязлену фразу, що „треба вчитись“, але приходиться й то не лиш у школі, яка вчить лишень стільки, наскільки вчені її учителі, але й поза школою, у себе, дома, при праці й на кожному кроці. В противному разі не допоможуть нам ані туристи з подушками та мопсиками, ані вагони кукурудзи, ані добра стороння рука, що видає декрети.

МІНІСТЕРША

„Прямо в хату“, —

Каже гордо, —

Лізе хам,

Лізе хам!

Чи-ж ти знав, свиняча мордо,

Справніх дам,

Справніх дам?

Європейства не навчиш вас

За сто літ!

Ну, як треба, то й чекай

Коло воріт!

В тебе запах баб олійних,

„Щей густих“,

Достоевських реакційних,

Львів Толстих.

Тхне ще гоголівським дечим

Шмаття все,

Кожухом, старим овечим

Теж несе.

З пелюшок тобі цю вдачу

Русь дала,

Ще й мужичу, кров ледачу,

Кров вола.

Ми в Європі з ніг струсили

Східний пил.

Мила й пудри, щітки вжили

З усіх сил.

Шпургнули в Вислу славно

Весь той бруд:

І Баяна й Ярославну

Й „руський люд“.

Уважаючи на моду

Світову,

Виробляємо породу

Ми нову.

Розмах маючи орлиний,

Наш Тризуб

Улаштовує Вкраїні

Й Польщі шлюб.

І в Парижі шлюбні блоки

Робить брат

Скрізь працює наш високий

Апарат.

Ти свій „штих“ старий, їржа-

В сміття впер, вий

Ми-ж складаємо держави

І тепер!

Це тобі не вівці й свині

Десь у нас!

Це не те, що на Вкраїні

В холодку десь їсти дині —

Ананас!

Зворушивши й серед степу

Кожну річ,

Кинув час, тебе, гергепо,

В горн, у піч.

Замінив „соб-соб“, колишні

Дзвін авта.

Висихають багна пишні

Й болота.

Коло греблі вже русалки

В нас нема.

Не зведе вона рибалки

Вже з ума.

На Дніпрі вже в клітці скаче

Чорторий

І на степ зірнувши плаче

Біг старий.

Годі вам, поети милі,

В гамаці,

Надавати крила білі,

Мов Пегасові, Кобилі

На луці.

Годі ритмики шукати

В п'яних баб

Та за оперу приймати
Галас жаб!
Хай Наталка в рай той лине,
Де Петро!*)
Вже не те й лице Вкраїни
І нутро!
Гиньте, слиняві герої,
Скрізь на ляк
Лицарям матні старої
З Кобеляк!
Скрізь реакція прикрита
Йде з цих кіл.
Цей ваш дух, старі корита,
Геть зі шкіл!
К сміттям гниль оту, ту дав-
Русь святу! ність —
Несемо степам державність
Ми не ту.
Пришпандорила й Петлюру
Думка та-ж:
Піднесли ми враз культуру
Аж, аж, аж!

Реакційні нищить гаті
В нас рука.
Все пішло в степу і в хаті
Сторчака.
Світ змінивсь... І в нас сигнали
Вже не ті.
Німця, навіть, обігнали
Ми в авті.
Хай ще видні морди й рила
Й чути вий, —
Час налле й в старі барила
Мед новий!
Нам азійство треба змити
Й тут і скрізь.
З копитами до освіти
В храм не лізь!
Перш, ніж лаятись — ти блохи
Всі струси,
Та вберись, та Маркса трохи
Пососи!
Бо-ж тобі й твій Явдосі
На селі

Світ з'являється ще й досі
Все в брилі!
Владу дай вам, щоб це не ста-
З лук, гаїв? ло
Бачу я, на вас ще мало
Нагаїв!
На блощиць твоїх окропу
Треба й тут,
Щоб походив на Європу
Скифський кут!
Шлють жінки мене в Лозанну
На Конгрес.
То за це, й Домаху й Ганну
Та в Союзі кожну панну
Лай, як пес.
Що тобі соціалісти?
Ти-ж, як звірь!
Ще й у провід хоче лізти
Хам, мугирь!"

Вячеслав Лашенко.

Подєбради. Літо 1932.

*) Герої „Наталки-Полтавки“ Котляревського.

О. Мицюк.

Українські хлопомани

(З. Продовження)

Перед нами конкретна програма ближчої практичної праці для всебічного відродження українського народу, програма, що виходила з факту масової неграмотності, тільки що, розкріпощеної селянської маси. Про віддалений ідеал тут нічого не говориться, та це не значило, що Антонович його не мав: „воскресіння до самостійного життя нації“, „розумове, моральне, економічне й політичне піднесення і звільнення народу“ дорогою чехів та італійців — ось уже деякі точки в тому напрямкові й при тому вповні реальні. Ці точки значили довгий шлях підготовки українського народу до громадської дозрілості, шлях яким приблизно 15 літ пізніше, в половині 70. р. йшла загально-російська течія „лаврізму“, яка визнавала, що народові бракує „знання й уміння“, що його треба підготовляти культурно, як рівно-ж і інтелігентних працівників серед нього, — за що ту течію були прозвали „подготовітелями“. Деякі додаткові риси знаходимо в споминах польського автора Бобровського, якого ми вже згадували, розповідаючи про шляхотський суд над Антоновичем, а якого толерантність не викликає сумнівів.

„Зі своїми переконаннями, неприхильними для панування шляхти на Україні, Антонович“ — за словами Бобровського — „аж ніяк не крився“, що „дратувало прихильників „шляхетської традиції“, які „вбачали в Антоновичеві „демагога та небезпечну людину“. Не чув я ніколи, щоб він висловлював погляди анти-супільні, а в гострому питанні селянському видавався мені цілком поміркованим; коли-ж у широкому розв'язанні цієї справи через надання селянам землі в власність міг убачати засіб до приєднання й зєднання, то

з цим не один з найправовірніших шляхтичів міг згоджуватися та й згоджувався. У підготовчих працях до руху 1863. р. (до польського повстання — О. М.) Антонович не брав і принципово не міг брати участі, бо-ж його, як чистого „народовця“, аж ніяк не цікавили політичні стосунки й права народу, а тільки соціальні (підкр. наше О. М.). До чого йому політичні права народу, що його попереду треба ще виховати на громадян. А праці революційні (повстання 1863. р. — О. М.) скеровані до обєднання в давніх межах, хоч і під гаслом: „вільні з вільними, рівні з рівними, — для щирого народовця-українця“ (Rusina), свідомого історії та тверезого в своїх поглядах, — безперечно заспокоїливими не видавалися.“⁴⁰) З цього свідчення для нас особливо важливим є те, що Антоновича не цікавили політичні питання, а тільки соціальні — позиція, якої дотримувалося згодом, у 70.—80. рр., російське народництво, і що він стояв „за надання селянам землі в власність“, що значило повне унезалежнення селян од бувших поміщиків, з ціллю досягти того, що дала велика французька революція, яка саме власністю звільнила селянство з пут залежності від феодалів. Знов іде про погляди на біжучий момент, про програму мінімум.

Значно ширше виявляє Антонович свій соціально-економічний світогляд у своїй знаменитій „Сповіді“, викликаній нападами з польського боку, заступленими п. Педалицею (З. Фішом) у листі останнього з 15. XI. 1861. р., що видрукований в „Основі“. Та „Сповідь“ — як каже сам В. Антонович у своїй автобіографії — „була останнім голосним актом розриву з польською су-

⁴⁰) Pamiętniki T. Bobrowskiego z przedmową W. Spasowicza, т. I, Львів, 1900, ст. 228—229. „Перше видання спогадів Бобровського враз було випродане й почасти знищене, бо кожна панська родина знаходила щось непіємного про своїх предків. Повторного видання не вийшло“ ...

спільністю“, акт, який він згадував і вважав за ліпшу хвилину свого життя. В ній насамперед виявляється його негачія шляхетського ладу як політичної, соціальної, національної й культурної системи.

„Ми маємо підставу не вірити“, — пише він, — „що шляхетський лад був ідеальним горожанським і політичним устроєм, — що укврайнський нарід був... збродом розбійників, черню, що гідна була паля (кола) й різок“. У творах навіть польських авторів-істориків є подостатком доказів, „всієї непридатности, всієї неправди шляхетських порядків... що шляхтичі безжалісно пригнічують нарід, утискують козаків“. „Справді в Польщі була золота, законна свобода — та тільки для шляхтичів..., але яка користь від цього народові... Шляхетство... було формою, виробленою польським громадським життям **громадське самоуправління** (підкреслення наше — О. М.) — це постійна ціль, до якої стремів український нарід... Тожсамість поляка й шляхтича, русина й народного чоловіка й досі в нас продовжується... Нарід..., залишений боярами, крок за кроком відстоював **своє...**, збитий з ніг, скрівавлений, був запряжений до шляхетського плуга, і тоді його не кинула вічна думка — вічне бажання реакції проти шляхетського принципу, який у його очах є брутальною несправедливістю... То-ж не маніть нас шляхетськими вольностями; ми вам скажемо: „кожух, може, й теплий, та не нас шитий“, при тому по духові нашого народу вповні нам противний. Історія вчить нас, що шляхетський порядок і езуїтизм противні духові нашого народу й шкідливі для його життя, що треба безумовно протидіяти їм і оберігати від них нарід всіма можливими засобами“. І далі на адресу свого опонента й тих, хто стояв за ним, Антонович закидав: „Ви хочете увічнити на Україні шляхетство; ви бажаєте задавати українську народність — і для того не гербуєте ніякими засобами; нарід хоче земельної власности й з милости вашої не може її набути; ви не могли відмовити йому в наділі, але не забули потурбуватися про казкові високі ціни викупу; ви не тільки самі не сприяєте просвіті народу, але стараєтеся завалити шлях тим, що того бажають — плітками, казками, брехливими виказами. Ви старанно дбаєте, щоб придавати все те, що скільки небудь виявляє місцеву народність“. Він, нарешті, радить польській шляхті Правобережної України повернутися до свого народу й не казати буцім то „на правім березі Дніпра нема Русі, а тільки справжня Польща“.⁴¹⁾

Закид опонента, що „Антонович хоче муштрувати нарід (український) на свою команду“, дав йому, Антоновичеві, привід висловитися й про ту тактику, яку він у собі виплекав. „Та хто-ж вам сказав“, — питає

⁴¹⁾ В. Антонович, „Моя исповѣдь“, Основа, 1862, січень, ст. 85–88.

він, — „що я мрію про те (про „муштру“ — О. М.)? Бажання примусити другого танцювати під свою сопілку — це давня звичка польської шляхти. Я можу старатися вивчати й заявляти, в міру розуміння, потреби народу, ступінь його розвитку, можу сприяти його освіті, — але навязувати йому щобудь замислене мною а priori, я ніколи-б не зважився. Це маніра, котрої... досі додержувались одні шляхтичі. Тільки в них наперед продумана одна й єдина — на їх погляд — спасення путь для народу, на котру вони, з волі чи з неволі, хотіли-б потягти його, та в тім то й річ, що щирі друзі народу не так мають з ним поводитися: вони повинні усвідомити всю його надзвичайну велич (громаднє величіє), — мусять усвідомити, що вести — куди-б то не було — нарід, не в їх праві й не в їх силі; що їх завдання тільки пособляти народові в освіті, в осягненні самосвідомости, а там він сам собі придумає цілі... Щирі приятелі народу не ламають собі голову над далекою будучністю, а коли тільки вони люди діла й як що мають засоби, то стараються про народню просвіту, про поліпшення матеріального побуту селян“.⁴²⁾ Як бачимо й тут Антонович виступив тим самим, що й у розмові з Михальчуком і в спогадах Бобровського, виступив як педагог-підготовувач народу до всебічного самопізнання, який у народі вбачає надзвичайну велич і виявляє до неї таку глибоку пошану, що, не навязуючи нічого, дозволяє собі тільки допомогти йому підійматися по шляху поступу, а вже самому доходити до бажаних йому цілей. Це позиція в дусі Прудона, а разом з тим і позиція, на якій стане згодом російське народництво. Ломити голову над „далекою будучністю“ в Антоновича не має охоти, як неохоче займався нею й Драгоманів в 70.—80. рр., іронічно завважуючи, що слід полишити клопότη й нашим нащадкам. Для Антоновича, як і для Драгоманова, ота віддалена будучність мала безконечно менше значіння, ніж якийсь реальний крок вперед сьогодні.

(Далі буде)

⁴²⁾ Там таки, ст. 87–88.

Просимо ласкаво всіх абонентів з краю й закордону, які залягають у нас з передплатою, щоб не чекали ще на окремі напіннення, лиш з власної понуки й почуття обовязку вирівнали чим скорше свої залеглости.
Видавництво „С. Д.“

На пресовий фонд „С. Д.“ жертвували:

П. проф. К. Рибюк, п. І. Стратичук і п. проф. В. Яцевюк по 100 л., п. О. Дуда 80 л., п. дир. Ю. Гордийчук 60 л., п. проф. С. Лакуста, п. І. Рибак, Українська Громада в Гавані по 50 л., п. проф. Д. Онищук і п-ні В. Павлович по 40 л., п. М. Атаманюк 30 л., п. проф. М. Мигайлюк і п. Я. Шлемко по 10 л.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: в краю річно 240 л., окреме число 12 л. Для Польщі 15 зл., а всіх інших країв річно 2 ам. дол. або їх рівновартість у іншій валюті. Оголошення після умови.

Редакція й Адміністрація урядує щодня: від 10–13 год.
Наша адреса:
„Samostijna Dumka“, Cernăuți, str. Petrovici 2/1, Roumanie.

Видавць і відвіч. редактор: Сильвестер І. Никорович.

Тип. „Mercur“, Cernăuți, str. Regina Maria 27

Самостійна

Національно-громадський
та літературний журнал

Виходить 5. і 20. кожного місяця.

Редагує: Комітет Письменників.

Думка

Рік II.

Чернівці, 5.—20. грудня 1932.

Число 21.-22.

Хризантема Сімзіль.

Новая радість світу із'явилась

(Різдвяне оповідання)

Густий сніжок паде нечутно великими клаптами додолу, а пухкий кожух так просто аж росте під очима. Вулиці майже порожні, тільки декілька опізняків спішать до дому, обвантажені клунками. І їх обтулює сніжок та журливо й хутко затирає сліди за ними.

У жіночій кімнаті пана надрадника Романовича пораються коло ялинки — стара бабуса й її син, плечистий Орест. Якось дивно в них сьогодні. Святочний настрій і до них закрався, а разом із ним і тривога.

Ще досвіта хлопчина кудись побіг, навіть дівчину й сторожа збудив, щоб тільки скоріш видістатися з хати, і досі не вернувся. А вже починає таки добре смеркати...

Бабуса частенько відчиняє двері до сусіднього покою, чи, може, часом не сторожить малий попід дверима. Він звичайно дуже хвилюється цими приготовами. Але кожний раз вертає з розчаруванням на обличчі. І Орест частенько до вікна підбігає, чи не бе він часами байди з другими шибениками.

— Нема — була все та сама відповідь.

— Ти, Оресте, трохи за гострий супроти Інки. Інша не видержала-б майже 4 роки сидіти одалік від свого чоловіка. Вона гарна, розумна, молода...

— Мамо, ти знову своє? Не можна так! Ти знаєш, як би я сам, то найкраще, як би залишилося при старому. Але-ж я маю сина. Ти-ж сама вчила нас, що в першій мірі громадські обов'язки, аж потім... а вона жінка — душа дому... має найважливіші обов'язки.

— Але все має свою мірку — перервала мати. — Не бачити матері свою дитину аж 4 роки, і ще до того одинака, хіба це тобі жарт? Уважай, щоб ти тільки струну...

— Мамо, мамо, ради Бога, перестань... А чому не каже хлопець, куди він собою жене?

— Не тривожся, він усе дуже точний. То це перший раз, що так висковзнувся. Мабуть, лагодиться зі своїми товаришами до якоїсь несподіванки на сьогодні

вечір... — потішала мати свого сина, а самій їй тривога аж груди розпирала.

— Оресте, ми всі тільки люди, всі ми маємо свою слабу годину, чи там нещасну, і ми в той час сліпі, тільки одному вдарить вона раніш, другому...

Хтось застукав до дверей.

— Прошу — обізвався пан надрадник своїм сильним басом.

У кімнату ввійшла дівчина й передала листа.

Письмо збентежило кріпкого мужчину.

Нервовим поспіхом розірвав конверту й читав. Його руки почали тремити; німо передав матері лист, а сам став скорим кроком мірити кімнату.

Бабуса аж сіла. Аж двічі письмо прочитала. Уста в неї скоро рухалися, як у заяця, коли їсть.

Дорога Бабуню й любий Татіку!

Прошу не гніватися, що поїхав до мами. Так не можна малого хлопця аж 4 роки дурити, що мама нас забула. Як я слабкий був, і бабця мене до школи не пустила, грався я в кімнаті в бабці, а пилка вилетіла мені на шафу, як я виліз за пилкою на шафу, найшов я лист від мами. Мама бідна так плаче за нами, я прочитав лист 4 рази, знаю його напам'ять, але взяв його з собою. Але гроші я не взяв, то мої, що я собі заощадив. Троха мені Володько позичив, але я їх віддам, як приїду до мами. Я тепер у мами лишуся й не піду від мами, навіть як буду вже зовсім великий.

Цілую руки Бабці й Таткові й бажаю веселих свят
Ваш Мирослав.

— Мамо, ти говориш сьогодні віщим духом — обізвався пан надрадник по довгій, довгій хвилині, і спинився в своїй нервовій біганині. — Хлопець дійсно вимкнув із хати на те, щоб несподіванку зробити, тільки, що...

— Синку, — обізвалася, придобрюючи старенька й лагідно гладила його тримку руку: — синку, тепер ударила твоя нещасна година, тільки дивися, щоб ти в твоїй сліпоті...

— Вона вже давно в мене вдарила, це вже в друге... Мамо, за дві години їде поїзд, я їду по нього.

— По них, — поправила старенька дуже ласкавим голосом.

Пан надрадник здригнувся, як би його хто перехопив на злому вчинку, і перелякано глянув на маму.

— Так, так, синку, по них, — повторила мати, але не сьогодні. Почекай трохи. Дивися, на дворі гуляє фуфела, як легко могла-б вона шлях зав'язати, хлопець може де застрягнути в незаних сторонах, без грошей, треба, щоб хтось був наготові. Бач, на такі річі я вже за стара. А знаєш, всяко може бути... Ти, синку, йди краще на пошту й зателеграфуй до Інки, хай зараз до нас із хлопцем приїжджає, ми ждемо їх.

— Ні, мамо, хай відповість чи хлопець у неї, я сам — гарячився пан надрадник, — по них поїду, вони матимуть багато клунків...

— І так добре, — сказала мати вже веселіше й потакнула головою. — Тільки поспішай, підганяла мати.

Вона така рада, що справа зі жінкою вже так далеко доспіла. Богу дякувати, що буде вже раз лад між ними... Тільки... щоб Миросикові по дорозі нічого не сталося...

У жіночому покою у кріслі-гойдалці — улюблене місце пані Інки — сидів пан надрадник і курив до безтяти.

Його схвилювані думки полетіли до краю минулого. Це було в січні 19., незабаром буде чотири роки... Він вернувся з уряду, радий та веселий. Удома був усе такий настрій, що вся журба зачиналася на вулиці. Як переодягнутий увіходив до хати, тоді була ще Інка, Інка...

Було передполудне. Мати з сином мали гостру розмову. Хлопець просився піти, як і інші хлопці на грище тільки в свитрику. Але мати про те й слухати не хотіла, боялася, що простудиться. Вкінці мати грозила, що його більше не пустить помежи хлопців.

— Мамусенько, — просився хлопець, — зі старшими скучно все ходити. Воно так погано бути постійно чемним...

У хату ввійшов він. Йому назустріч прилетіла жінка й дитина. Пестоці, мила розмова, веселі дитячі сміхи...

Того самого дня вечір у кімнаті жінки. Лагодяться до балю. Дитину післала мама рано до ліжка, бо перескаджала. Тільки це була для хлопця страшна образа.

Інка виглядала сьогодні в своїй суконці, нібито скомбінованій із двох старих — як казка. Він назвав її своєю чарівною лісовою піснею. Йому аж страшно ставало від тієї безлічі щастя.

Вже були готові. Мама попрощала з дитиною дуже поверхово, була занадто занята собою, і скоро пурхнула з кімнати. Він обняв дитину, ніжно поцілував і обіцяв принести гостинця. Хлопець поклав несливо руки на голову батька й шепнув таємно:

— Татусю, мамина суконка не є стара.

— А відки ти це знаєш, хлопче?

— А я бачив, як мама купувала — хвалився хлопчина.

Він чув, як зблід, його безконечна радість уступила місце страху, і він грімким голосом відповів:

— Ти, хлопче, уважай, що говориш. Ти знаєш, що ти сказав?

— Тихо, татусю, — шепнув хлопець перелякано, — щоб мамця не чула, а то буде дуже...

— Так, хлопче, не можна. Завтра перед мамою ще раз це мені повториш. Тільки не смій мені плакати. Чув?

І вже був пан Орест у своєї жінки.

— Я боюся, — протягав хлопець, плачучи, за батьком. І все через маму. ...я не люблю її. Вона сьогодні така логана...

До півночі стояв хлопець перед дзеркалом. Учився говорити й не плакати. Так мама робила, як мала грати в театрі...

Ох, як тяжко бути малим і то ще хлопцем. І слухати, і правду говорити, і в очі дивитися, коли совість не чиста й плакати не вільно, бо козаки всі були відважні, вони страху не знали... а сльози текли нестримно по рум'яному обличчі. Щось швидко в дитині, він пальчик поставив на ніс, як би чогось дослухувався й сказав напівголосно: „Як знову прийде св. Миколай, то напишу йому бажання, що хочу бути дівчиною. Бодай виплакати можна“. І з цією думкою ліг спати.

В балевій салі все крутилося довкола пані Інки, всі нею були захоплені, тільки деякі старші „гарди“, недоволені, що їх пупільки більше петрушку продавали, ніж вони хотіли-б, стулювали голови в кутас і почали шептати на адресу красуні, шептати, про покусу жіночу, про 1000 корон, про поганий настрій самого чоловіка. А його самого сьогодні лютє і заздрість розшматкувала, що сьогодні, саме сьогодні не може бути такий веселий, як вона.

Около півночі вибрали Інку королевою краси. Який міг би він бути щасливий...

В салі стало йому нестримно душно. Він вилетів на вулицю, подихати свіжим повітрям. Неспокій розпирє йому груди...

Недоволені матрони й це підхопили та принесли повні пригорщі підпального матеріалу для своїх сплетень.

Він бігав безцільно вулицями, якісь страхіття гнали ним...

Був це буддень, він сидів в уряді, до нього прийшов пан Вайза, член сирітського гуртка й передав йому 1000 корон на переховок до завтра. Вони всі знали його точність і педантність не тільки в уряді, але також і в громадських справах.

На другий день прийшов до нього пан Вайза по гроші. Він виняв монетник із спокійною самопевністю. Але як залилося кровю його обличчя, коли грошей не найшов...

Ще того самого дня віддав, але його непорочна

чистість, яку він так старанно стеріг, нараз... Він стра- тив сон, самопевність до себе. Це було найгірше. Його щастя, чи там нещастя — його жінка. В її товаристві журба не мала до нього приступу.

А сьогодні...

Коби вже скоріше завтра, а може це все неправда? Ох, коби то так!

Перед ним стала його жінка, його лісова пісня... Як би його хто якимсь дуже важким по голові вдарив, а чимось тупим насильно увіпхнув у живе мясо, в самі- сінке серце. Він тільки заточився й перестав думати й відчувати, аж мороз привів його до притомности. І хо- лодно стало йому на душі.

На другий день повисла тяжка чорна хмара над домом Рамоновичів.

У вітальні сиділо подружжя одне напроти одного. Пан радник посивів на висках за одну ніч.

Перед ними їх заляканий синок.

Таким грізним, він не бачив іще батька, він тільки чув про це із оповідання.

— Мамо, сьогодні оскаржує тебе твій син, — ска- зав пан надрадник панів жартівливо, панів поважно, але так, що льодовий холод дихнув по кімнаті.

Він пустився був уже в утікачі. Він не чує сього- дні жалю до мами. Ніяк не може на неї скаржитися. Але батьків грімкий голос приневолив його до послу- ху, і він мусів послухно стати перед батьками. Чого не мусів він сьогодні... І голосно говорити, ще до того відважно, і в очі дивитися, і сльози не сміли навіть у очах появитися, тільки їх ковтати, як би горло боліло, ще це було на біду дозволене.

І він розповідав: часто спинався, затинався, але батько раз-у-раз підбичовував. Оповідав, як то він проти заборони матері, щоб батькові сну не каламути- ти, сховався в батькову кімнату, і в той день сидів скри- тий за батьковим писальним столом і читав. Бачив, як мати ввійшла, вийняла батькові зі сурдута (батько спав у халаті) із монетника великі гроші й жартівливо по- грозила пальцем на батька. Як то він до товариша по- спішав, щоб із ним піти на совганку, як здалека бачив, що мати пішла до крамниці С. Він був цікавий, чи, мо- же, часом мати для нього чогось не купить, і бачив, — мати для себе й мережива й шовку купила, потім із ними поспішила до кравчихи. Бачив також, як по тиж- ні кравчиха матері принесла суконку готову, як мати тішилася. Взяла татів образочок і танцювала з ним по покої. І з ним самим також так крутилася, що йому зж у голові закрутилося...

Інка, то блібла, то червоніла, а в кінці, коли хло- пець про танець розповідав, то розплакалася ревними сльозами.

Батько вилаяв хлопця, назвав його негідним по- томком козацьким, повчив його голосом строгого суд- ді й батька, що підглядати, підслухувати й підшіпту- вати, то найпоганіша річ із усіх учинків, заборонив йому на дві неділі з собою бачитися — і домашній арешт.

Він був би волів, щоб батько його був вибив, ніж дві неділі йому ізперед очей тікати... а домашній арешт... а надворі сонечко так гарно світило, так сві- тило...

Заледви зашкандибав до своєї кімнати. Він мав вра- жіння, що гріхи вагою сотнарів привязалися до його ніг.

Ще того самого вечора виїхала Інка... плачучи, хо- рою на серце... до купелів. Пів року хворіла, тужила за дитиною, за чоловіком. Вкінці покорилося долі, при- няла посаду й жила дуже скромно. Чоловік навідував- ся до неї частенько, але грошей і подарунків не прий- мала. Найбільш терпіла від того, що мала дуже скупі відомости про свого сина-одинака.

Її останній лист був повен гіркої скарги, повен жа- лю: що їй не сила так далі жити, що вона мусить кі- нець зробити тому монашому життю, що вона частень- ко тепер занепадає з туги за дитиною...

І перед паном надрадником стало його друге „я“ — суворий суддя й він почав його, пана Рамоновича, судити...

— А ти міг спокійно мовчати на той лист аж досі?

— А хіба можна жінку так мучити?

— А хіба не було досить, що з самого хвилювання, вона, все здорова, нарвала собі недугу, що тепер ме- чем Дамокля висить над нею й укорочує їй життя? Зробила-ж вона це тільки із любови до тебе, хотіла тобі, тільки тобі сподобатися...

У кутку на кріслі сиділа скулена в клубочок бабу- ся й пильно дивилася на свого велетня. Якийсь неспо- кій заволодів ним.

— А що, — судив далі себе суддя, — як синові щось станеться по дорозі? ...Чи зможеш себе виправ- дати? І чому не стежив ти за дитиною? Ти-ж батько!!! Чому не замітив ти, що в дитині туга за матіррю пу- стила глибоке коріння?... Була найліпша нагода по- вести все мирним шляхом...

Здавалося, що на сідалі крісла-гойдалки нараз по- виростили гострокінчасті шпильочки...

— А ми дитині вибрали глибокий яр на ліжку, фі — — ффію — — фії — — фіююю — — гегеге... — цькував вітер.

— А ми високу могилу зі снігу на нього висипали, фії — — фіююю — — — гегеге.

— І ти його так скоро не побачиш, мороз завзявся довго той сніг берегти, фії — — фіюююю — — гегеге.

— А як він тяжко засипляв, як довго боровся, по- ки мороз таки його не переміг, фіїі — — — фіюуу — — гегеге.

Пан Рамонович із виглядом божевільного вилетів із кімнати, розпучливі заклики матері не доходили до його вух.

Бабуся ледви упросила сторожа, щоб пішов із нею сина відшукати. Вона за нього почала боятися.

Вернулися поморені додому. Коло самих дверей зійшлися з дорогою згубою. Надрадник оповів, як шу- кав авта, бо хотів як-стій їхати, тільки що всі відмов- ляються, кожний боїться, а один відповів, що й у нього

теж хлопчик, і йому теж десять років, не хоче його осиротити. Всі дороги позавівані, заверюха, що й світу не видати.

А вітер усе нові та нові муки для пана Романовича вигадував, а його власний суддя все нові та нові питання йому ставив. А бабуся мусіла на все це дивитися, доступу тепер до нього не мала.

Вона робилася справжнім клубком.

Над ранком попросила сина, щоб повів її до ліжка, що себе дуже зле почуває. Вся трусилася від душевного морозу. Син бігав, грів воду, обкладав її теплими пляшками, та помагало мало. Занадто сильні враження були цієї ночі.

Уже день заглядав у вікна. Вітер ущух. Сонечко стрілою в хату ускочило й лагідно гладило на картині обличчя пані Інки. Вона сміялася до нього. Годинник вибив дев'яту годину.

Пан надрадник був уже готовий до відїзду. Перший поїзд відїжджав у десятій. Та він волів чекати на двірці, дома не ставало терпцю. Ще раз оглянувся довкола, ще подивився на жінку на картині, та на дитину й...

За вікном тонкий дитинячий голос та високий жіночий колядував:

Новая радість світу із'явилась,

Пречиста Діва сина породила...

Пан надрадник усе пустив із рук, як не зовсім при собі побіг до матері, що тільки що здрімнула, потряс нею й крикнув із несамовитої радості:

— Мамо, мамо, вони... вони приїхали.

І вже його не було в хаті.

М. Чумак.

Шляхи національного визволення

(Докінчення)

Чи може визначатися українське духове життя під сучасну хвилю ідеологічною боротьбою?

Вістря політичного змагання різних партійних напрямків у нас дотепер часто зверталося головню проти осіб, а не проти самих ідей, яких носіями ці особи були. Через це напр. скромніщі (скромність та терпеливість, ба навіть покора є типові для поширеної української вдачі) діячі наші мусіли нерідко уступатися перед різними „Певними“, які, дякуючи сусідській дбайливості, загніздилися не тільки на волинській землі, але скрізь поміж українцями, де чужа державна організація кликала їх на займанщину, аби помагали приборкувати невгамовного незалежницького духа. Через це й досі деякі небезпечні або й самозгубчі для нації течії (напр. польонофілство або радянофілство) баламутять часом голови деяких наших земляків, а їх репрезентанти, дарма що висміяні чи зненавиджені, можуть безкарно киринити далі.

Пригляньмося до нашої сучасної преси. Разяча мертвечина значної частини (угодової) західньо-української публіцистики не свідчить про шукання нових

мет і шляхів. З дня на день переживуються на коштовних ламах окрушки з-під сусідського стола та видумуються й найбільш чудернацькі справи, **аби закривати перед читачем жахливу дійсність.** Серед таких умов найбільше безжурно животіють різні „Українські Ниви“, „Нові Шляхи“ та урядово-сусідські листки на українській мові. Найбільше всього поширена поміж старшим поколінням галицька національна преса котиться на старих (часом і передвоєнних „русинських“) торах, закриваючися соромливо перед кожним ясним проявом нової думки, нового почину або нового досвіду. Ось через що напр. наші львівські щоденники так часто не критично передруковують слідом за ПАТ-ом або подібними урядовими джерелами й найбільше безглузді подання. Ось чому власне вони так мало дбають про найширше та плянове використання наших закордонних пресово-інформаційних установ, не цікавляться українським журналістичним доростом, тощо.

Треба нарешті зрозуміти, що болячки нашої преси, як і значна частина інших наших національних болячок мають свій **початок** не стільки в різних утисках, кризах і „обставинах“ (це слово у нас часто служить універсальним діагнозом на різні суспільні болячки), як у способі думання та в методі праці тих одиниць і гуртів, що в суспільних осередках національного життя займають найчільніші місця. Хто справді напр. має усувати болячки нашої преси — читач чи редактор, кольпортер чи видавець, принагідний дописувач чи організатор преси? У нас, на жаль, керманічі часто втікають за порадою до „загалу“, який для них у інших випадках та на інших місцях буває часом тільки юрбою, що „не доросла до своїх завдань“.

— Керманічі наших варстатів національного духа й матеріальних цінностей — кличемо вас усіх, більших і менших, — скидайте полуду з ваших очей, перестаньте присягати про Вашу щирість та покликатися на Ваш „тяжкий обов'язок перед народом“ (Франко казав „собачий обов'язок“), а започатковуйте вже нарешті чинність не з примусового обов'язку, але з пристрасти до самої творчості.

Хто хоче досягнути більшого, ніж „обставини“ йому дозволяють, хто хоче виникнути, — той повинен робити більше, ніж наказують йому різні обов'язки, чи предбачає 8-годинна доба праці. Цю мудрість передруковується вже й у дешевих календарях, але в громадській та іншій діяльності нашої інтелігенції реальних її слідів знаходимо дуже мало.

Урядовці та взагалі службовці з урядничою психикою ще ніде й ніколи не створили нові рухи, але в нашій Галичині багато інтелігентів про це не знає.

Стільки побіжно про значну частину патріотичної нашої публіцистики на західньо-українських землях. Всякі там „Літературно-Наукові Вістники“ та журналістичні спроби молодшого покоління мусять битися на всі сторони, щоб не втопитися в морі байдужности та заскорузлости.

А українська національна преса над Дніпром не існує. Як що не знищена цілковито, то існує хіба лишень

на конспіративних папірцях від оселедців чи под. Бо й паперу там поза комуністичною партією годі дістати.

Сумнозвісний більшовицький розгон балакучих та собі взаємно зрадливих „оборонців України“ показав і без провокаційно-театрального процесу над „Союзом визволення України“, що національна ідеологія мійської інтелігенції над Дніпром є глибоко загнана до підземелля.

Легальний шлях чинного національного визволення сьогодні на Наддніпрянщині могла-б пропагувати тільки божевільна або каригідна людина. **Там національна праця покищо може провадитися тільки конспіративно** та успіх може мати виключно при умовах вишколеної, досвідченої та зручної конспірації. Що **весь** нашої визвольної справи є на Великій Україні, — повторюють, аж на незначні винятки, наші політичні партії досить часто. Дехто навіть справно каже, що визвольний шлях до Львова веде через Київ та з Києва. Еміграція наша на загал погоджується з думкою, що без масового зриву на рідній землі українська державність не буде здобута. Отже головне ядро проблеми української державності та ключ до її розв'язання є на Великій Україні. А там покищо є можлива тільки добре й доцільно законспірована підготовка всенароднього зриву.

Що думають собі отже ті, які виховують нашу молодь до погорди конспірацією, малюючи її, як джерело всіх наших сучасних нещасть? Коли це напр. каже чільний репрезентант церкви, провідник легальної партії або установи, то ми знаємо чому, для кого й для чого вони це проголошують. Та не ломаємо собі голови. Але, коли це кажуть претенденти на ідеологів чинного визволення (напр. на сторінках „Діла“ особливо після неславної „пацифікації“), то як назвати таку науку? Є це божевілля, зойкання боягузів чи свідомо каригідний вчинок?

Конспірація, як напр. революція, війна, повстання та чимало інших способів безпосередньої суспільної акції, ніколи не можуть бути для нормально думаючої людини ні ідеалом ані метою. **Треба рішучо висловитися, що конспірація приблизно так само, як і війна, є злом: більшим чи меншим.** Але це зло є дуже часто неминуче, коли йде про оборону, а часом таке зло викликає добрі наслідки, ба навіть творить добро: нові культурні цінності та ідеали.

Коли розбишака вхопить нас за горло, або почне гвалтувати близьку людину, тоді ми не міркуємо чи є моральним або неморальним той чи інший наш останній засіб оборони, але готові в самообороні забити людину — напасника. Коли нарід обороняється він насильства, яке загрожує йому національною смертю та фізичним винищенням, тоді він не може й не має часу роздумувати над тим — чи має право вживати останніх засобів для визволення. Хіба можливо оборонитися від терору та гвалтування, від нищення людей та майна, від жорстокого й плянового переслідування всього українського — одними тільки скаргами, молитвами, меморандумами, критиками або под. Ніколи не оборо-

ниться від замаху на його життя той нарід, якого активніші сили рятуватимуть себе й інших тільки втечею від „злих“ чи небезпечних засобів до покірної критики поступовання насильників.

Зрештою чим є, як не своєрідною конспірацією, кожна державна, дипломатична, промислова чи торговельна таємничість щодо підготовки кожної визначної акції та її діючих сил?

Конспірація має дуже багато невгод і небезпек. Справедливо дехто вказує на можливості: провокації, втечі від суспільної контролю, закривання можливих злочинів і т. д. Але хіба конспірація, як засіб оборони від насильства, є більше неморальна чи зла, ніж напр. „національна революція“ чи „визвольна війна?“ Адже-ж без конспірації неможливо підготувати ані війну, ні революцію.

Хіба засуджували конспірацію або нею погорджували відомі й видатні будівничі національного визволення ірландського, польського, чеського (мафія) або колишні всеросійські (та українські) соціалістичні конспіратори? Підозрівати їх в нечесності чи неморальності ми не відважилися-б. Навпаки для нащадків будуть вони взорами багатьох громадських чесностей і прикладами вищої моральності.

Найбільше небезпечний метод боротьби в руках чесної та здатної одиниці (чи гурту) може стати добром і моральною цінністю для суспільності, культури та щастя цілого людства.

Злочинець або нездара потрапить навіть зі святощів — зробити помийницю. Пішлить дурного до церкви молитися, казали наші дядьки на селі, — то він розібе собі лоба. Отже прищеплювання призириства до конспірації викликається звичайно не самим відношенням до конспірації, але чимсь іншим. Комусь це потрібно та комусь назовні на цьому залежить. Це засуджування конспірації є особливо характеристичне для тих наших суспільних осередків, які самі в своїй політиці рішучі кроки підготовляють звичайно в найбільшій конспірації. Пригляньмося справді хто поміж нами стільки агітує проти конспірації.

Зі засуджуванням конспірації є майже так само, як з пацифізмом. Найменше всього про пацифізм турбуються й розмовляють різні покірні й мирні кольорові тубільці в кольоніях, а найбільше всього пацифізм проповідують кольоніальні рабовласники та від п'ят до зубів озброєні здобувці. Підчас останньої міжнародньої конференції для обеззброєння найбалакучішими прихильниками найдалше йдучого обеззброєння були більшовицькі делегати. Себто представники найбільше всього змілітаризованої держави на світі! Чи потрібні коментарі?

Те саме на загал могли-б ми застосувати до таких визвольних засобів, як революція. **Новітні нації визволялися майже виключно шляхом збройної перемоги, а то на підставі м. ін. конспіративної підготовки та революційного вибуху.**

Де справді ті нації, які **визволилися** з-під чужого ярма не цим шляхом? Ми їх ще не знайшли. Наші т. зв.

„націологи“ замість готових фактів годують нашу суспільність здогадними відомостями з призначеної для закордонної пропаганди літератури різних бретонців, ісландців, флямандців і т. д., які про справність своїх визвольних методів світ ще не переконали. Але, як би ми переконалися, що нація може визволитися одними тільки меморандумами та критикою насильників, то стали-б без проволікання щирими пацифістами, ба навіть — визнавцями проти-культурної засади Толстого „непротівлення злу“. **А войовничому та непримиримому Шевченкові** перекажемо до домовини, що сучасники вже його заповітів не потребують.

Але годі про „злі“ способи визволення. Вони призначені не для всіх. Хто їх вживає, той не питається на це дозволу в нікого, крім свого сумління та ідеї не шукає одобрення своєї поведінки та сам про це наперед не хвалиться, хоч і не мовчить. Бо-ж шлях національного визволення є насамперед проти прийнятої течії, а не за нею. Проте кожний, хто видається на шлях конспірації, революції чи війни немов тільки для спорту та для власної втіхи, той рано чи пізно скінчить, як звичайний злочинець. Політичне визволення нації не є зрештою останньою самометою так само, як визволення нації не є тільки проблемою буденної екзистенції членів нації. Кожний визначний національно-політичний рух діявся дотепер звичайно під знаком вищих ідеалів. Не визволиться з-під чужого насильства ніякий нарід, якого члени змагаються тільки за ліпше чи легше животіння. Визволитися для нації ще не значить придбати для своїх членів можливості праці, заробітку та вільного користування середниками прожитку й розвитку. Про це мусіли-б пам'ятати особливо наші галицькі радикали. Так само є замало тільки визволитися для самого, мовляв, визволення: боротися „для боротьби“, як своєрідного спорту.

Пригляньмося тепер трохи до ідеологічного обличчя нашої еміграції. Ані для самих чужинців уже не є таємницею, що наша еміграція є значно знесилена розбиттям на два великі табори.

Ідеологи першого табору, під машкарою **різних „філів“**, намагаються пристосувати національну ідеологію до біжучих потреб тих чи інших наших сусідів або просто займаються політичним крамарством. Нерідко знайдемо спроби означати такі стремління, як „реальну політику“.

Другий табір, дуже барвистий щодо свого складу й напрямків політичної думки, змагається за збереженням **незалежності української національної ідеології**, а через це часто мусить приймати на себе удари не тільки від займанців, але й від їх сучасних прислужників з-поміж українців.

А пасивна більшість нашої, переважно великоукраїнської еміграції, бється за кусень хліба та, мовчки звичайно осуджуючи угодівців, чекає порятунку від якихось щасливих політичних (міжнародних) подій.

Угодовий табір, вже на перший погляд кволий та заскорузлий, приваблює, як звичайно, головню тільки **старих духом** земляків наших. Не фізичний вік є тут

мірилом старости, але приналежність до повільно замираючого світогляду. Є це якась спроба втікти від сучасности до минувшини. Поміж нашими поміркованими та радикальними — більшими чи меншими — угодовцями на еміграції є чимало патентованих та в своїй діяльності нерідко видатних і відомих працівників. Найбільше лихо їх є в тім, що вони й після першого 10-ліття перебування на еміграції залишилися в ядрі тими мирними й для нікого нешкідливими „культурниками“, якими були перед 1917. р. **Чимало з них ще й досі не пізнали, що революційно-національний зрив на нашій землі здійснився не тільки в бурхливих і кривавих подіях, але викликав глибокі психічні перевороти в широких українських масах.** Не зрозуміли, що колишня іділія різних „вечорів на хуторі поблизу Диканьки“ зі сталим довіллям і ледачою байдужістю до кожної справи, яка вимагає напруження, неспокою, жертв, а головню послідовного змагання, — вже відійшла до минувшини та **не повернеться.** Для них невідомо й досі, що колишній малоросійський культ поміркованости та спокою зникає під сучасну хвилю скрізь, де займанщики цупко тримають за горло наших земляків. Такі наші угодовці ще й досі здебільшого дивляться на справу визвольної боротьби очима колишніх земських діячів, що своє місце шукали завше виключно **коло** якоїсь сили або **поруч** кого-небудь рішального. Нині, коли переважає думка, що **самі українці, а не хто-небудь чужий, рішатимуть долю України**, культурницький проґрам колишніх земських діячів є принаймі застарілий.

Незалежницька молодь з проти-угодового табору, яка гуртує в своїх рядах і посивілі голови, приносить до нашого суспільного життя свіжий подих здорової волі й думки, пристрасть до чинности й змагання, жагу боротися та перемогати. Це є основна риса того розходження поміж старими й молодими, яка приводить багатьох наших „старих“ до мемуарно-архівних справ і суперечок та хіба ще до різних почесних комітетів, — а молодь відштовхує на непроторений шлях **шукань** нових думок, інтересів, засобів, тощо. Є це в ґрунті річі нормальна заміна одного покоління другим і лякатися цього явища нема потреби. Що самий процес відбувається подекуди повільно, рішають різні причини. Еміграція на загал надто довго жила спогадами та мріями, а самі умови побуту на чужині, поза реальною боротьбою, не сприяли пробудженню активності. Зрештою, не багато є тих, що й на стало голодний шлунок цікавитисямуть поза-особистими національно-громадськими справами. Що на чужині є тяжко жити, казав уже Шевченко, який також знав, що угодовість є питомою прикметою поневоленої суспільности. Але Шевченко був також і співцем гайдамаччини, а це рятувало його від різних спокус і в найтяжчих для нього добах.

Для сучасної угодовости є найбільш рішальне завдання: не ускладняти собі життя ризиком боротьби та неминучою працею мозку. Справді є легше котитися на протоптаних і випробованих стежках старих поколінь, ніж шукати нового шляху.

Сучасники наші співають „ми гайдамаки“ тільки за чаркою або підчас урочистих академій, а на ділі планоно прищеплюється молодому поколінню призи́рство до дійсної гайдамаччини. До-речі, ця погорда до гайдамаччини поширювана в нас головню за допомогою поляків (пригадаймо „українофільські“ течії в польській, або польонофільські в українській літературі та публіцистиці, патріотичні польські пісні для шкіл у Галичині й т. д.) підсилювалася звичайно приви́дом безглуздої різни та руйнування, якими наша історична гайдамаччина **вироджувалася**, але які не були її первісними двигунами. Хто не боїться правди та нею не спекулює, не заперечить нам, що й сьогодні **зорганізована та послухом і державницькою думкою регульована** гайдамаччина, посунула-б справу національного визволення більше вперед, ніж кожна спілка з ласим на здобування чужими руками союзником. Є це справді шкідлива гра з поняттями: й для прихильної для нас чужини наш „зимовий похід“ національних героїв після різних „проти-гайдамацьких“ писанин може видаватися, як прояв „традиційної“ **української гайдамаччини**. Але що казати, коли вже й деякі наші бувші чільні міністри (пощо зайво повторювати загально відомі прізвища?), здебільшого на більшовицьке замовлення (напр. після замордування С. Петлюри в Парижі або підчас процесу над „Союзом визволення України“ в Харкові), називали геройські чини нашої національної армії „гайдамачиною“ та погромами, дарма, що самі колись були цих чинів співучасниками, ба навіть співтворцями?

Що лишається іншого, як тільки... сміятися?

...Проти-угодовий рух на еміграції започаткували головню наші студенти. Лишень вони спромоглися **на ділі** засипати прірву поміж Сходом і Заходом України. І тільки вони на зовні — від першого прилюдного виступу на чужині — рішучо висловилися за соборництвом не тільки ідеї, але й реальної української сучасности. Цей крок у свій час майбутні історики будуть змушені оцінити, як перше відмежування всеукраїнської молоді від безпорадної еміграційної **юрби**, що, присягаючи на словах про свої соборницькі ідеали, поширює навколо себе культ загумінкового земляцтва та поруч із цим — зневіру й нудьгу.

Справді вже є найвищий час безоглядно покінчувати з усякою байдужністю до національно-державницьких наших завдань. Молода наша **лава** мусить вже займати позиції на шляху свідомої та активної громадської чинности. Не пора вже оминати настирливі питання сучасности або тільки нарікати, що наші „старші“ не хочуть, не вміють, не роблять чи под., але пора самій молоді показати себе не тільки на словах.

Існують певні справи й галузі, де молодь є покликана промощувати нові шляхи, не оглядаючися на ужиткове рахівництво примирених зі життям і „обставинами“ старих. Ці справи й галузі, як і стежки до них знаходити собі мусить молодь сама. У розвиненому суспільстві помагають в цьому молоді її старші, — у нас перешкоджають.

Передусім є потрібно молодшим працівникам за-

сучувати рукави, горнутися до щоденної, головню найдрібнішої праці та **масово** займати місця тих, які подихом розкладу й старечої кволости затроюють нові парости національного розвитку. Що старі не хочуть молодь зрозуміти не є велике лихо, що молодь не розуміє старих є навіть добре, а що старі лають молодих — це вже не має значіння. **Майбутнє належить сучасній молоді** — це заперечувати на тверезу голову не буде ніхто. Але памятаймо, що й поміж юнаками буває чимало старців!

Нове наше покоління починає пізнавати, що визволення нації здобудуть лишень ті земляки наші, перед якими на випадок поразки маячитиме шибениця. Про це свідчать постійні шибениці та переповнені нашою молоддю в'язниці на галицькій землі. І на Волині таких доказів прибуває. Знають це також невгамовні повстанці та конспіратори понад Дніпром, які своєю головою звичайно покутують за неуспішну відвагу. До речі: яка-ж іронія! Револуційні гуртки на Великій Україні **конспіративно** підривають підстави панування москалів, а емігранти в безпечній схованці критикують... конспірацію, як один із методів визволення.

Про привид шибениці на випадок неуспіху визволення знав у XIX. ст. італійський Гарибальді, що вів свою тисячку „червоних сорочок“ до побіди, або — на шибениці. Колись і нашим хмельничкам та мазепинцям, ірляндським, сербським, польським, американським (за часів Вашингтона) та іншим **гайдамакам**, ба навіть московським чи ін. соціялістам (доки здобували, а не складали влади) була ця давно відома правда самозрозумілою.

Але в нас сьогодні існують ще деякі одиниці або й гуртки, які думають, немов за визволення України нагороджені будуть від чужинців медалями та посілотями. Або що визволяють Україну й ті земляки, які запобігають перед чужинцями, або від них нагороди й похвальні листи дістати сподіваються вже наперед — сьогодні. Такі люди удають, немов вірять, що сусіди за скинення їх чужої „опіки“ з українського рамени, будуть українцям за це навіть вдячні. Немов чужинці радітимуть, що ми визволяємося, та за це хвалитимуть нас і нагороджуватимуть наперед. Ніби-то доброзичливі опікуни наші своїм „добросусідським“ відношенням до нас могли-б позбавити найвідважніших з українців задивлятися підчас визвольної чинности на привид можливої шибениці, а самі — шляхом полюбовної згоди й взаємности, без ризику, жертв і боротьби — могли-б та хотіли-б **для українців** визволити Україну.

Молода наша **лава** так уже не думає, а це є наше найбільше щастя. Наша молодь, яка починає саме тепер стукати до дверей української суспільности, виявила, що має свій шлях і завзяття.

Проте самого завзяття є мало. **Потрібно перебудувати ціле наше суспільне життя**. Вже назріла конечна потреба загально-національної синтези, яка не тільки запалювала-б серця, але давала-б також **напрямок і силу** праці розуму.

У початках нашої обновленої державности, укра-

їнські політики під жакливим натиском принаймні десятиразової збройної переваги чужинців з Півночі, Сходу, Півдня та Заходу не мали ні часу ані змоги належно глибоко досліджувати тодішній напрямок світового суспільно-політичного розвитку. Вони в найліпшому випадкові встигали тільки полагоджувати біжучі завдання, які були диктовані: фронтом, розбурханою селянською стихією, грізними наслідками світової війни та под. Наші тогочасні політичні керманічі були до державницької ролі замало приготовані, а самі бурхливі події випереджали почини й найздібніших провідників. Невиразна напочатку революції національна ідея звичайно не могла підупорядкувати собі чи міцно зосередити розбіжні погляди, відмінні стремління чи інтереси, різні характери й темпераменти та под.

Бракувало нам тоді **загальної** ідеологічної системи (не партійної, але державницької), яка зміцнила-б пробуджену національну спільноту. Проте ще й сьогодні брак загального поширення національно-державницької ідеології, суспільно-політичні хитання багатьох партій та діячів, млявий звязок партійних гасел з реальними заходами партій й т. д. дають підставу поважно турбуватися, що **лихоліття останніх десяти з лишком років ще нам вплив** **ідеології** **кулило**.

І **ідеологічному** **розв'язку** **втікає** **чимало** **з нас** **до мрій**, заспокоюючи допитливі голови бєдькотом про реальну політику. Через це сама політика невпинно стоїть на роздоріжжі. Національний ідеал малюють такі реальні політики відповідно до своїх партійних потреб денного порядку. **„Реальна політика“ стає своєрідним націоналізмом** і рівночасно претензією на монополію в державництві. Гасло самоозначення народів, поруч з поняттям етнографічної своєрідності кожної людської породи, а часом ще й „інтереси мира на Сході Європи“ (улюблений вираз наших соціал-демократів) — мали-б знов здобути **українцями втрачену державність**. Що з того, коли самі адвокати від права на самоозначення ні крихти не вірять в те, що Україна може сподіватися добровільної згоди своїх сусідів на її самоозначення?

Є безліч шляхотних ідей та думок, які напр. подібно до цього гасла самоозначення, мусіли сотками років чекати на здійснення. **Бо-ж не всі люди мають однакові права на користання ідеями, гаслами, тощо**, як що ці права собі не здобувають. Сама вартість ідеї не запевнює її здійснення. Мало ще проголосити правду, потрібно її перевести в життя — здійснити **та оборонити**.

Українські адвокати від права народів на самоозначення в своїх radoxax з приводу недалекого „визнання“ про повищу „дрібничку“ дотепер частенько перед загалом замовчували.

Дотеперішні викладачі нашої єдино-реальної політики звичайно оминали за всяку ціну ті часто дразливі й неприємні для цілого ряду чинників моменти з національного визволення, які переконували-б про **реальну силу** нашого державництва не тільки наші почування, але й вишукані розуми міродатних чужинців. Через це вони маніфестували наше хотіння, але самі

оберталися тільки в світі спогадів про країну, де колись навіть ледачі й дурні могли вигідно та весело жити, покладаючи всю надію на зрив стихії.

„Стихія“ мала, а для декого ще й досі має, пімститися за сплундровану нашу батьківщину, за знівечені ідеали, за поповнені наїздниками кривди на наших земляках і рідних, і т. д.

„Стихія“ (дехто каже „пролетаріат“) має нас зорбити **впливовими** громадянами, дати нам змогу **керувати** життям і з життя тішитися, а не тинятися під чужими плотами чи наймитувати.

До чого вже колись привели такі погляди, може розповісти кожний зі співучасників будови й впадку обновленої української держави. Що стихія є надто **зрадлива**, а сам по собі (без зручних рук вишколених не-пролетарів) т. зв. пролетаріат є безпорадний, — доказує тверда рука сучасних володарів Східньої України. Там наш рідний пролетаріат дозволяє чужинцям поводитися з ним гірше, ніж найгірший господар поводить-ся з власною худобою чи господарським знаряддям.

Дякуючи поширеній вірі в всемогучу ролі стихії чи пролетаріату, ми нераз уже в нашій минувшині дозволяли різним наїздникам господарювати в нашій країні, самі йшли до них у найми та ставали матеріалом і засобом у їх руках. Так є сьогодні з нашою т. зв. „реальною політикою“ під знаком еміграційної залежності від чужинців або в умовах залицання до лінії поведінки завойовника на рідній землі. Стихія є нагода й хвилеве напруження. А кожне узалежнювання справи визволення нації від нагод є безглуздом культом власного безсилля.

Самих алегорій або врочистих приречень є завше замало. Нам повинно більше залежати на їх змістові. Не вистачають також самі заклики до активності. Активізм, в основі річ добра й потрібна, тільки тоді має позитивне значіння, коли є точно визначеним. Бути просто активним — без ближчого означення — є завше замало. Бачимо поміж нами чимало таких дуже „активних“ діячів, які за активними сварками в **десятках** організацій та за клепами поза організаціями — не мають вже ні часу, ні сил, ані охоти для властивої громадської праці.

Стоїмо перед завданням повернути історію нашого народу на український шлях, отже мусимо знати її змісл, пізнати сучасність, зрозуміти нашу й чужу дійсність, використати все потрібне й корисне та усунути або принаймні ослабити шкідливе.

Історію нашу мусимо в свій бік повернути передусім думкою, а тоді та тільки тоді прийдуть наші велитні, що пробють нові шляхи нашого майбутнього.

Зрозумівши наперед потреби й завдання цілої України, впорядкуємо ми наш вуций партійний світогляд. Тоді також зрозуміємо, що визволять Україну ті наші земляки, які знатимуть **увесь нарід український**, а не розрізнені гуртки з відмінними інтересами, чи свої „тісніші батьківщини“.

Тільки тоді перестануть й найбільше засліплені земляки дурити себе надіями в щирість різних „союз-

ників“, які дійсно щиро бажають лиш одного: знайти нові терени для своїх осадників та поруч із цим невибагливих і безкритичних споживачів своїх виробів — матеріальних і духових. Та ще добре, коли **тільки цим** вичерпуються всі їх бажання.

Коли прийде це прояснення мозків, то зявиться рівно-ж і **натхнення** до спільної справи, яке уможливить кожному з нас бачити перед собою образ живого й конкретного народу, а не тільки знайомі обличчя з ближчого партійного чи класового оточення.

С. Черкасенко.

Зелені Жупани

(Ще не скінчена поема. 1917—19 роки)

X.

І сів Іван
На панський лан:
„Тепер, хоч вбийте, не зійду я!
Більш не скорюся,
А відібюся
І од поміщика й буржуя!...“
Як став гетьман —
Пустив туман
Про самостійну Україну
Та мужикам
І тут і там
Чухрав за панську землю спину.
Схопивсь Іван,
Як ураган, —
На смітник викинув гетьмана
І німця з ним:
„Така усім
Катам від мене буде шана!...“
Аж гульк: в гаман
Уже не пан,
А комуніста суне руку.
Підкравсь кацап —
За горло — хап! —
„Я покажу тобі розлуку!“
Попавсь Іван
„На басаман“,*) —
На квіт повірив москалеві, —
І знов упав...
Крізь сон шептав:
„Нехай! довліє злоба дневі...“

XI.

Заснув Іван. А чорні хмари
В червоній заграві ідуть
І Суд несуть...
І взрів Іван сон-мари.
З незнаних цвинтарів, з могил,
Де не зосталось вже хрестів і сліду,
Де правив здавна панахида
Хіба лиш сам Сатанайл
І згадував криваві свята,
Коли там різав Каїн брата

За панське кодро і жидів, —
З могил незнаних без хрестів
Один по одному встають
Незнані люди,
І сльози річкою течуть
З очей на висхлі, впалі груди.
„Хто ви, нуждені кістяки?“ —
Іван питає.

— „Ми лицарі!...“ — Іван не знає...

„Ми — мужики,
Такі-ж саміські небораки,
Що вже не мали більш снаги
Носити панські ланцюги,
І всі пошилися в гайдамаки...
А Каїн з півночі прибув,
Замордував нас силу,
Загнав в могилу,
А хто лишивсь — тих знов закув,
Розлив гірких, червоної сторіки,
Живих застріг
Орати панський переліг
Навіки...“

— А чи навіки-ж? — „Так...
На ріднім полі
В тяжкій неволі
Поліг козак.
А ви, ледачі, всі послули
І все святе
І навіть те,
Хто ваша Мати, вже забули!...“
— А де-ж вона?... —

І розступилися примари...
Розвіяв вітер чорні хмари,
І запишала скрізь весна.
Зелений шум гудів Дніпром.
Яріли ниви,
І соняшні вчисті співи
Котились полем і селом.
Зелений ліс дзвенів піснями.
Пірнули весело хатки,
Мов лебедята, у садки
І завітчалися вінками.
Незримі всюди вітварі
В раю препишному, святому
Курились Сонцю молодому...
А на горі —
На славіній тій горі Чернечій,
Де від турбот,
Жалів пекельних і скорбот
Спочило серденько Предтечі,
Стоїть —
Над всім панує хрест високий.
Над ним — Дніпро розливсь широкий,
На нім... —
О, горе, горе нам усім! —
І розпято,
Пречисті рученьки протято,

*) Т. зв. особливий спосіб обдурювання простаків у київських злодіїв.

І ноги босі — ганьба! жах! —
 В важких повисли ланцюхах.
 Дрібні дощі і ранні роси,
 Палюча спека і згори,
 Із півночі, вітри
 Посікли праведнії коси,
 Уквітчані колючим терном,
 І мрамур скорбного чола,
 Засіяний багряним зерном,
 Повила смерті мла...
 Погасли очі...
 Поблідли смажнії уста...
 А по горі,
 Навкруг хреста,
 Якись стрибали поторочі,
 Літали з криком упирі,
 Впивались в серце, в ноги, в руки
 І тіло рвали на шматки...
 Сичали заздрісно гадюки,
 На хрест сідали чорні круки,
 І вили голодно вовки... —

Це на Голготі,
 В раю препишнім над Дніпром
 Її покарано хрестом...
 В глибокій муці і скорботі
 Іван очей не одривав
 Від дорогих обличчя рисок.
 Палав в гадках напружних мізок,
 І врешті — він Її пізнав.
 „О, Нене рідна!“ — він гукнув
 І до хреста в підніжжя кинувсь...
 І зникло все... Дніпро загув...
 Іван прокинувся...

XIII.

З весною знов гули Зелені Шуми
 І подались в невідомі краї.
 В душі-ж щораз роїлись щастя-думи,
 А в серденьку співали солов'ї.
 Іван вернувсь, — красою неземною
 Розквітла знов вона, як райський крин,
 Жила-цвіла лиш думкою одною:
 Зо мною він... він мій... один... один!...“
 І перед сном і вставши на світанні
 Благала все Царицю Пресвяту —
 Йому й собі талан послати у коханні,
 І чесний шлюб, і долю золоту.
 А днями свят на неньчиній могилі
 Її щораз побачиш у сльозах:
 „Благослови, о нене, в чеснім ділі,
 Благослови на довгий дружній шлях!“

XIV.

Мов із спижу майстром литий,
 Ходить велитень Іван, —
 В хмарах дум тяжких повитий, —
 Вільним кроком через лан.
 Дужим рухом в землю плуга
 Непритомно вгородив...

Чи його гризе недуга,
 Чи тамує він свій гнів?
 Чи закралось в серце стиха
 Гостре жало пречуття
 Невідомого ще лиха
 В щасті вільного життя?
 Ще недавно вільним духом
 Линув з піснею в блакить,
 Щоб для всіх єдиним рухом
 Синє небо прихилить.
 Ще недавно, сили певний,
 До життя він аж горів,
 В бою смілий, в праці ревний,
 Без вагань і зайвих слів.
 А тепера, чимсь прибитий,
 Він за плугом, мов та тінь,
 Ходить хмурий і сердитий,
 Наче й жить йому вже лінь...

XV.

— Та що з тобою, орле мій?... —
 І вся здрігалась від питання.
 Десь соловейко в тьмі нічній
 Дзвенів, вмливаючи з кохання.
 „Нічого... ні... Якись чутки
 Непевні линуть із півночі...
 По селах кличуть в козаки...
 Дають і зброю... Йдуть охочі...“
 — Я не пушу тебе, о ні! —
 Мов пташка в клітці, трепетала
 І вся палала, як в горні,
 І пригортала, й цілувала.
 — Я не пушу!... Це знов війна?
 Чи крови ще не забагато?... —
 „Так, серденько... Але-ж Вона...
 Її катюгами розпято...“
 — Вона?!... То в тебе й друга є?...
 Де-ж та розлучниця лихая?...
 А я-ж... о, горенько моє!... —
 І відсахнулась, неживая.
 „Її розпято над Дніпром,
 Бо над усе любила Волю,
 Не гнула спини під ярмом
 І прокляла свою недолю...“
 — Іване, гей! притомний ти?
 І що верзеш, як божевільний?... —
 „Десь з Неньки тішаться кати,
 А я сижу,, здоровий, сильний...“
 — З якої неньки? Боже мій!
 Ти хорий, бачу... — Заридала
 Від пречуття розбитих мрій,
 Згубивши все, що тільки мала.
 „Не плач же, серденько! шляхів
 Не переоре нам та Мати:
 Пришлю вже завтра я сватів,
 А там — підем попа єднати...“

(Далі буде)

Драгоманів і наша державницька ідеологія

Вплив Драгоманова на його сучасників і на потомків серед нашої суспільности був дуже великий. Це була дуже спосібна людина, що своїми працями й своєю особою вплинула на зміну політичних та суспільних світоглядів української інтелігенції та українського народу. Завдяки Драгоманову створилася в Галичині радикальна партія, під його впливом стояли придніпрянські соціалістичні партії. Його вплив слідний ще й сьогодні.

Ще недавно читали ми й у наших буковинських журналах, що ідеалом Драгоманова є щастя всього працюючого людства й що цей ідеал вимагає як найкатегоричніше волі, добробуту та цілковитої незалежності української нації (Сам. Д. ч. 8—10 за 1931), що Драгоманів був першим українським соборником (Хлібор. Правда ч. 9 з 1932.), що Драгоманів найбільше причинився, що ми від стану федерації змогли стати на шлях самостійности, що Шевченко був серцем нашого відродження, а Драгоманов його розумом („Час“ ч. 1174).

Та вже один з великих сучасників і прихильників Драгоманова, Іван Франко, що тільки при кінці своєї літературної творчости визволився з-під його впливу й звернув на шлях національний, був іншого погляду про Драгоманова. Він назвав Драгоманова „gente Ruthenus, natione Russus“, і коли ми прочитаємо з увагою твори Драгоманова, то переконаємося, що ці слова Франка правдиві й що вплив Драгоманова попри добрі сторони мав також і злі, що дуже пошкодили нашій державницькій ідеології.

Щоб докладно вивязатися із доказами цієї шкідливости, на це потрібно окремої розвідки, а я обмежений вузькими рамцями статті. Та все таки постараюся доказати цитатами із писань Драгоманова, що голошені в нашій пресі думки не відповідають дійсності.

Прочитаємо тільки листи Драгоманова до В. Навроцького (Літ. Наук. Вістн. т. 79 за 1923, ст. 255—259) та пергляньмо передне слово до „Громади“ № 1, Женева 1878.

В листі до Навроцького Драгоманів не признає, що є дві Русі, себто Росія й Україна, а твердить, що є тільки одна Русь і тим самим не уважає нас за окремішню націю й що пановання москалів над українцями не є чужою владою. Драгоманів є в принципі противником наших виступів проти Росії, „Москви“, „москалів“ і т. д. Він дозволяє виступати тільки проти московського уряду, бо по його думці, по уряді не можна судити цілого народу й російська література, російська освічена громада, великоруська молодіж зробили більше добра для українського народу, як українофіли. Він навіть радить пристати в політиці до російської радикальної партії, а вплив російської літератури уважає для українців дуже корисним. Він не добавчував російського націоналізму в російській літературі, що відноситься нетолерантно до всіх інших народів і поручає

українцям твори Белінського й др., що висмівають Шевченка, Куліша й усіх хахлів.

Як дивляться самі москалі на російську літературу й як оцінювали її Французи вже за часів Драгоманова, переконаємося із статті д-ра Д. Донцова, в тім самім томі Л. Н. Вістника, п. з. „Драгоманів і ми“, стор. 260—267. Проф. А. Яценко каже про російську літературу в „Русская Книга“, виданій в квітні 1921. в Берліні, ось так: За її талановитою мистецькою шкаралупою й за гуманітарними поривами, криється не дуже привабливий зміст: моральна слабкість, гріх, розпуста, зло й безсильність, блазенство, неприйняття світу. Наші клясики в суті річі не клясики, бо не здатні виховати з юнаків сильних, енергійних і морально здорових людей... Що характеризує героїв нашої літератури? Моральна слабкість і зіпсутість і змагання виправдати цю зіпсутість вадами самого життя в його підставах; нездібність до активної, розумної й творчої боротьби; безчинність і будийське непротивлення злему; часто-густо жадоба загальної руйнації; виправдування всякої нечести й всякого упадку“...

Але Драгоманів цього не бачив, бо був засліплений у всім, що московське, з виїмкою одного московського уряду. І чи вплив такої літератури міг бути для нас корисний?

Драгоманів вірив, що московське громадянство дало-б українцям усі права, а на перешкоді стояв тільки царський уряд. Та ми на наших очах в часі визвольної боротьби й після неї переконалися щось цілком противного, але коштувало нас це дуже багато...

В тім самім листі до Навроцького каже ще Драгоманів: „У шутки я зву нашу партію паліївцями, а українських націоналів-романтиків мазепинцями“. Що паліївці представляли собою національно несвідому чернь, що не мала ніяких державницьких ідей, а мазепинці це якраз ті елементи, що домагалися висвободження України з-під Росії й створення самостійної української держави, це знаємо дуже добре й розуміємо шутку Драгоманова в повнім змислі, бо-ж відорвання України від Росії він уважав за річ неможливу, як і не думали про нього паліївці.

І нашу літературу уважав Драгоманів тільки як літературу для „домашнього обихода“, а так названу ним „російсько-європейську“ літературу уважав він спільною для москалів і для українців.

І чи-ж не мав слушности Франко, називаючи Драгоманова *natione Russus*?

Погляди Драгоманова на українську державу так далекі від самостійности, що аж дивно приходить читати вислови нашої преси.

Прочитаємо в „Громаді“ за 1878 на стор. 36—37 і найдемо там таке:

1. Жити по своїй волі на своїй землі, не значить мати свою державу;
2. Тепер вже люди переросли державні спілки й прямують до інших спілок;
3. Повстання проти Австрії й Росії річ неможлива,

хіба що злука всіх українських земель під скепром Росії;

4. Українцям треба добиватись в тих державах, де вони живуть, громадської волі при допомозі других народів;

5. Здобування державної волі й спілки, це таке діло, що потребує тільки всякої праці, що її вкінці не варта здобувати. Не варта-б здобути тільки цю державну волю й спілку й тоді, коли-б довелось її добитись через велике повстання й криваву війну.

Драгоманів каже нам, що „жити по своїй волі на своїй землі не значить мати свою державу“, себто другими словами, що можна жити по своїй волі на своїй землі й у чужій державі й тим самим усуває потребу української держави, мимо того, що на іншому місці своїх писань зазначає „своя держава була й досі ще е для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх прав на своїй землі по своїй волі“. Всі народи стреміли, стремлять і будуть стремити до створення своїх держав, бо-ж це природний закон, що всякий народ хоче себе захистити в своїй державі перед чужою владою й історія потверджує нам цей закон від найдавніших часів. Цей закон буде існувати доти, доки будуть жити люди на світі. Тільки для Драгоманова та його учнів це не закон природи, бо своя держава боронить не всіх справ і не для всіх людей рівно“. І звідси виходить даліше заключення, що можна жити й у чужій державі, щоб тільки вона боронила всіх прав і для всіх людей рівно — так немов-би існували такі чужі держави!

Або даліше: „Тепер вже люди переросли державні спілки й прямують і волею й неволею до якихсь інших спілок“. Пів століття минуло від цих виводів Драгоманова, на наших очах потворилося багато нових держав, а навіть вихованці тих, що від них запозичив Драгоманів свої утопії, і котрі голосили подібні кличі та програми в Росії, показалися облудними заступниками працюючих мас та поширюють російський націоналізм, а робітникам і селянам не дали ніякої волі. Забравши в руки державну владу, створили спартанську державу, що не то не боронить „всіх справ і для всіх людей рівно“, але й знищили цілковито ту оспівану Драгомановим „свободу одиниці“ й обернули цілу державу (названу немов на глум „союзом“, себ то після Драгоманова „спілкою держав“) в гурт невільників, як те робили єгипетські фараони перед тисячками літ. Де найшов Драгоманів тих людей, що переросли державні спілки? В реальнім життю не знайде їх ніхто на цілому світі!

Можливо, що форма держав зміниться, як змінюється вона й на наших очах, але щоб зникли національні держави, а повстали якісь фантастичні драгоманівські „спілки різних пород“, цього не буде ніколи, як і не буде Бріанівської Паневропи, хоч би тому, що голосила її Франція, найсильніше озброєна держава цілого світу й хоч Паневропа так декому імпонує, немов би вже сповнилася драгоманівська федерація всіх працюючих народів. Дивімся реально на те, що діється в світі

й судім після того, що бачить тепер кожний критично думаючий чоловік: не до згоди, не до порозуміння йде між народами, а міжнародні відносини заострюються з кожним днем і ми це мусимо видіти, а не гратися фікційними федераціями й затуманювати собі й другим голови. Технічний розвій вказує, що люди думають над тим, як би основніше знищити своїх „братів“, заприязнені держави накладають вищі мита на товари „союзника“, щоб піддержати власний промисл, а ми розписуємося про федерації всього людства та забуваємо про наш власний нарід, що нидіє фізично й духовно в чужих ярмах.

Повстання для нас річ неможлива, — каже Драгоманів — тож значить нам навіть не треба стремити до засновання своєї держави, хоч на очах Драгоманова творилися в Європі нові національні держави. Для нас остало тільки одно спасення, по думці Драгоманова, а то злучитися всім українцям під владою могутньої Росії. Чи це Драгоманове соборництво? Чи це шлях від федерації до самостійности?

Добиватися української громадської волі за поміччю других народів — радить нам Драгоманів, але та чужа поміч вже напоягала нам досить і „помагає“ ще й тепер, так що довела нас до теперішньої руїни й до здегенерування наших поглядів на життя в світі.

Ба що більше, нам не варто здобувати державної волі й спілки, як би нам довелось добитись її через велике повстання й криваву війну. Значить Драгоманів відкидає всяку потребу нашої держави, бо-ж здобути державу можна тільки війною, а він відстрашує нас від повстання й війни. Другі народи уважають той час, коли здобули свою державну незалежність, за найгарнішу епоху в своїй історії, зачинають нову добу життя свого народу, виславляють борців за незалежність, а наш політичний провідник каже, що своя держава не варт того, щоб її здобуття коштувало жертв у кривавій війні. Заложім руки й чекаймо: 1. Може своя держава прийде без кривавої війни, або 2. Може чужі народи допоможуть нам створити державу, або ще ліпше 3. Жиймо „по своїй волі на своїй землі без своєї держави“.

Оцей пацифізм вціпив нам Драгоманів тому, що він проповідував між нами стремління до незакаляченого щастя одиниць. Під його впливом ми не вміємо поставити собі за ідеал свободу цілого українського народу, а видимо все добро в власнім повнім жолудку, ну, а таким людям все одно, чи вони будуть жити в своїй вільній державі, чи в чужім ярмі, аби тільки не треба проливати крові й щоби черевце було сите. Терпіння одного покоління нам страшніші, як неволя синів, внуків і правнуків, як терпіння в теперішності й в майбутності всього народу.

Порівнаймо ці виводи Драгоманова зі словами італійського історика Петра Орсі: „Помимо доброї й урядованої адміністрації, якої інші частини Італії могли-б задростити, зачала невдовзі (серед італійців під Австрією в Льомбардії й Венеції) уявлятися жива опозиція проти уряду австрійського для тієї тільки

причини, що він був **чужим урядом**". Яка різниця між словами Орсі й Драгоманова.

В слова Драгоманова вірило насліпо тодішнє покоління, що відчувало його великий дух і ніяк не припускало, що й великі люди можуть помилятися й що їх помилки тим небезпечніші, що мають вплив на других. І дійсно цілий ряд письменників і політиків пішов на сліпо за Драгомановим й у нашому письменстві зародилося від висловів опертих на драгоманівським нехтованню власної держави, а письменники висмівають такі „фантоми“ (після їх вислову), як „нація“ і „державна“. Ще й сьогодні пишеться в нас про „порпання на своїм смітничку“ та про „ідеал своєї ковбаси та чарки“ з геройською міною „поступовця“ з-перед 60 років. Але сьогодні цих інтернаціоналізмів уже менше, бо недавня війна показала, що нація була й буде основою державних організацій, і що держави національні не пережилися ще серед людей, і не переживуться ніколи.

Та пригадуймося даліше над словами Драгоманова в тій самій „Громаді“ № 1. за 1878. на ст. 40—46. Не цитую їх із-за браку місця, а тільки зберу провідні думки:

1. Україна не може бути однією державою, а тільки спілкою громад, вільних у всіх своїх справах, бо справді вільними можуть бути тільки маленькі держави (громади, товариства).

2. Громада (державна) потрібна людині тільки на те, щоб людині було як найліпше, а кому не подобається в якій спілці (державі), то може її покинути, бо держава (спілка) не може неволити нікого, бути в ній, чи не бути.

3. Громада (державна) мусить бути спілкою вільних осіб. Ніхто з розумних людей не може говорити проти волі кожної особи. Своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей і товариств — це безначальство; повне безначальство це ціль всіх порядків; купців, панів, попів і війська не треба, бо це начальство.

4. Виборний лад не годиться, бо вибраний стане начальством і тоді не буде рівної волі.

5. Брак згоди між громадянами (соціалістами); час і дорога до повного безначальства не знані, але мусить так бути відразу на цілому світі.

Всі народи стараються злучити землі, заселені своїми людьми, в одну цілість, в одну національну державу, а Драгоманів радить нам ділити Україну на маленькі держави (громади, товариства). Наші добрі сусіди послухали ради Драгоманова й поділили українські землі на 4 часті. Драгоманів висловився проти прилучення тодішньої угорської Русі до української етнографічної території, бо вона не має економічно нічого спільного з Галичиною, ну й сусіди признали Драгоманову слухність і не злучили цих двох земель. А щоб Радянська Україна не була за велика, то московські „громадяни“ підпорядкували її частини впрост Москві, як окремі „громади“ після пляну Драгоманова, бо „така купа людей, скільки їх є на всій нашій Україні“ не може бути „вільною“ державою (громадою). А чи не ліпше нам ще допомогти нашим сусідам, щоб їм лекше

було винищувати малі громади українців, що є спільною небезпекою всім нашим „добрим сусідам“, як це сказав польський бесідник на вічу румунського студентства в Чернівцях 14. лютого 1932? Увільнім їх від тієї небезпеки, возьмим т. зв. Несторову літопись і поділімся так, як то було за давних часів, коли українські племена жили собі зовсім окремо зі своїми племінними ватажками, звичаями і обичаями, завернім в часи, де ми жили ще напів дикими громадами й ідеал Драгоманова буде сповнений.

В словах Драгоманова про поділ України на маленькі держави (громади), бачимо засадничу нехоть до великого організуючого колективу, який в ім'я своїх тревалих інтересів наказує жертви й накладає тягарі й на одиниці, і на весь нарід та на його поодинокі кляси. У Драгоманова найважливіша річ у його поглядах на державу, це інтереси одиниці й воля тієї одиниці, або що найбільше інтереси гурту одиниць і добробут того гурту. У кого інтереси одиниці (чи гурта) стоять понад інтересами нації, той мусить стреміти до такого устрою, що ніяка держава не може дати абсолютної волі одиницям, а накладає на них і обов'язки, що обмежують ту волю, то Драгоманів заперечив зовсім потребу української соборної держави.

А ми називаємо його першим соборником!

Для других народів національний інстинкт волі до самостійного державного життя не обмежений нічим. У них утвердження права нації на свободне життя іде перед усім дочасним, раціональним, понад життя даної одиниці, понад кров і смерть тисячок, понад добробут даної генерації, понад „загально людську“ етику, понад викомбіновані відірвано поняття добра й зла. Знаний французький політичний письменник Шарль Морас (Ch. Maurras: La politique religieuse, ст. 77) формує свій націоналізм так: „інтереси тих земляків, що житимуть, треба ставати над інтересами тих, що живуть, а добро „вічної Франції“ над добром усіх французів даної доби“. Як далекий від цієї концепції Драгоманів, який нехтував волонтаристичним чинником в історії, для якого воля до життя народу вичерпувалася потребами одиниці, чи гурту одиниць або даного покоління й то інтересами зрозумілими примітивно та вульгарно! Для філософії національного волонтаризму, який знає „вічну“ волю нації, не дочасну одиниць, все, що добре для нації, є добре й для одиниці, для „я“, для „ти“ й для „ми“, повинно бути правилом поступовання й для нації. В Драгоманова домінує момент особистої, чи класової, вигоди в протиставленні до моменту загального, родового, національного мусу. Важною є в нього не міць держави та її влада над всіма багатствами — матеріальними та людськими — країни, лиш забезпечення щастя одиниць. Державна була не апаратом для досягнення цілей нації, лишень для досягнення вигід одиниць. З трьох чинників, з яких складається дозріла політична нація, з території (землі), людности й влади, для Драгоманова (як і для всіх соціалістів) найменш важним був чинник — влада. Йому все одно було, в чиїх руках спочиває влада над двома

другими чинниками. Гаслом наших соціалістів стало „земля й воля“, а не „земля й влада“.

Як далеко посувається Драгоманів у перецінюванні волі, бачимо з того, що він признає одиницям право виступити зі своєї громади (держави), бо громада не може неволити нікого. В тій самій „Громаді“ за 1878., на ст. 60 каже він: „Звісно, ніякого чоловіка не можна примусити безпремінно працювати в тій країні, де він родивсь, а не для других людей“. Ще й у других місцях творів Драгоманова стрічаємо вислови, де він протестує проти „примусової національності“. Ця примусовість для нього щось ненормальне, витворене „лихими порядками“. Змушувати когось, аби він належав до тієї нації, членом якої родився, є для свободолюбного Драгоманова „нісенітниця“, „ортодоксія“, „фанатична виключність“. Він виправдовує національне ренеґацтво, бо він проти того, аби колектив накидував одиниці „примусові думки“ й „примусові почування“, котрі треба раз на завше полишити на волю особи. Слово ренеґацтво „мусить бути викинене з лексикону, як наслідок часів релігійного фанатизму“ (гл. „Народ“ 1891. ч. 1.). Так думав Драгоманів і так думали під його впливом інші, що негуючи всякі права загалу супроти одиниць, договорилися до права сецесії одиниць з рядів свого народу, себто дійшли до звеличання ренеґацтва.

Чи знайдете де в інших культурних народів, щоб якась визначна людина апробувала зраду свого народу й ренеґацтво? На ренеґата дивиться весь світ з призириством, чесні люди не подають йому руки, а Драгоманів уважає чимсь ненормальним, щоб людина належала примусово до тієї нації, у якій родилася. Така психологія можлива тільки в раба, що живе під чужим ярмом, пересяк чужими впливами й не видить підлости в зраді свого народу, в переході до чужого народу, що панує над тим рабом. От до чого довело перецінювання особистої волі одиниці! Як хтось не хоче працювати, а тільки жити зі злодійства, убійства й рабунку, то й цього не можна йому заборонити, бо цією заборонаю ограничимо його „волю“! Як його воля така, то ніхто не має права змушувати його до інакшого поступовання. Чи не доведе до цього це неприродне, нездорове, наскрізь ложне домагання абсолютної волі одиниці?

Що Драгоманів дійшов у своїх розумованнях до анархізму, це цілком природна річ. Анархізм проповідували російські соціологи, як Бакунін, а Драгоманів стояв під їх впливом. За московськими соціологами домагається Драгоманів „своєї волі кожному“, а всяке начальство є ворогом сваволі й нормує між людьми вияви „своєї волі“. Тому в нього оця нехоть до збірної влади, що є суттю поняття держави. Держава на його думку має бути „вільною“ спілкою, „без панів і без попів“, „без начальства“, бо безначальство (ан-архія) ідеал маси, а маса, особливо темна, — бог соціалістів і радикалів. Ідеал чисто анархістичний, чисто плебейський! Для кожного плебея всяка організація, що бере з нього податки, є очевидно абсурдом, порушенням його вільності. Для того ліпше без тієї організації й бути

„вільним“. В державі — немає волі й не може бути, бо справді вільними можуть бути тільки малі держави (громади), а що український нарід не може змаліти, то найліпше створити з нього — по рецепту Драгоманова — кілька автономних груп, бо „вільність одиниць“ понад все! Як прочитаємо слова М. Бакуніна в творі „Государство и анархия“: „Коли є держава, то неминуче є й пановання, а значить і рабство; держава без рабства немислима, — ось чому ми вороги держави“, то увидимо, що Драгоманів був під впливом російських соціологів і віціплював так корисні для нас думки (після його слів про московську літературу) серед нашого народу.

Навіть виборний лад не годиться до нічого, бо вибраний делегат стане начальством, а до цього не можна допустити, бо не буде рівної волі. Можна тільки до кожної справи вибирати окремих делегатів з тісно означеними директивами, але ще ліпше полагоджувати все самому, — так як це було в перших початках розвою людства.

Навіть самі громадівці (соціалісти) ще не можуть погодитися, якими шляхами добитись зміни в існуючих громадських порядках, бо навіть не знають, як треба впорядкувати товариства життя в спілках, але мимо того Драгоманів запевняє, що весь світ іде та йтиме до анархістичних (безначальних) порядків і в західній Європі, вже тому поверх 50 літ, було сотні тисяч таких людей, що прямували до таких порядків, хоч не знали ще, якими шляхами до них добитись, як це зазначає сам Драгоманів. Одним словом: чиста анархія! Сотні тисяч людей стреміли до неї й самі не знали як її добитись! І таких анархістичних „порядків“ хоче Драгоманів на Україні, хоч додає, що їх можна завести в якійсь країні тільки тоді, як вони будуть на всьому світі. Німецькі громадівці домагалися спілки всієї німецької нації, національної держави, але для Драгоманова ближчий і рідніший євразійський теоретик Бакунін і московська „безшабашність“ більше промовляє до його розуму. Тому то він відмовляє українцям права на соборну самостійну державу (у нього є тільки одна Русь — Росія!) над усіма її мешканцями.

В часі визвольної війни виказався дуже наглядно шкідливий вплив Драгоманова на нашу державницьку ідеологію. Ми вірили в братерство соціалістичних слов'ян і хотіли при їхній допомозі творити свою державу в федерації з ними, ми вірили за Драгомановим, що тільки царський уряд наш ворог, а не московський нарід. Ліпше було нам іти за серцем нашого відродження, за Шевченком. Серце було-б нас істинно повело на правдивий шлях боротьби, без поділу на партії, за власну державу, заки „брат“ москаль успів скріпити свої сили й повернути нас у рабів. Але це не перешкадає нам ще дальше приписувати Драгоманову якраз те, що він завзято побороював, чого він не хотів, — саме української соборної самостійної держави.

Драгоманів має в нас і свої великі заслуги, але щодо створення соборної самостійної держави, то його вплив був для нас тільки шкідливий.

Хто хоче мати ясний образ на погляди Драгоманова в усіх наших справах, най читає його твори, його переписку, най перестудіює твір д-ра Д. Донцова „Націоналізм“, най прочитає статтю д-ра Д. Донцова „Драгоманів і ми“ в Л. Н. Вістнику за 1923. р., а переконається, що в наших журналах і часописах багато фразерства, що вводять у блуд читачів. Деякі наші журналісти не беруть зовсім згляду на шкідливі науки Драгоманова для нашої державности, які він виціплював серед нашого громадянства, а як хто зверне на них увагу, то називають це шарлатанством, балаканням на галь-паль і іншими своєрідними ораторськими зворотами, в яких вони сильніші, як у самих доказах. Для своїх доказів підбирають вони те, що їм догідне, а не те, що із творів Драгоманова шкодить нашій державницькій ідеології. Я прошу тих журналістів, щоб доказали мені шарлатанство, затуманювання голов і всі прочі закиди, бо в противнім разі готов я (а може й дехто з читачів) віднести ті всі закиди якраз до тих журналістів, що кидають словами так на галь-паль.

Святослав Лакуста.

В боротьбі за землю

В кінці жовтня ц. р. в Римі відбувся інтернаціональний Конгрес аграрних студій. На ласкаве запрошення Італійського Міністерства Хліборобства, члени Конгресу з представниками італійської та закордонної преси, відвідали чисельні роботи по амеліорації землі в різних провінціях Італії. Ваш кореспондент скористав з цієї нагоди, щоб приглянутися ближче до земельної — або ширше сказавши, селянської політики Фашистського Уряду, і обїхав з частиною конгресистів околиці Неаполю та Калабрію — себто ті частини Італії, що справедливо вважалися за найбільш дикі й некультурні.

Наша українська нація по справедливості зветься селянською нацією, і тому нам важливо, як живеться селянству інших країн, та що в них робиться для поліпшення їхнього стану. Щодо Італії, то хоч ми звикли думати про неї, як про якийсь розкішний сад, де квітнуть померанці та лимони (цитрини), де колибаються по вітру пальми та під палким сонцем вистигає солодкий виноград, в дійсності майже шоста частина цілої її території знаходилася в таких кліматичних та антисанітарних умовах, що там не можливо було вижити й найбільш невибагливій людині. Величезні болота, джерела страшної малярії, вкривали ціле побережжя венеційської та ферарської провінції, ширилися по долині По, тяглися вздовж берегів Тиренського моря, оточували саму столицю Рим широкою пасмою, йшли далі на південь в Понтийські болота (що самі по собі займали просторонь 80.000 кв. гектарів) і т. д. і т. д. До цих болотяних просторів, де панувала неподільно болотяна лихоманка — малярія, треба додати ще величезні простори гір, безплідних і обезлісених, які мстилися від часу до часу на тих, що їх так спустошили, несподіваними жахливими повіями, які нищили засіяні

ниви, руйнували сади, зносили геть виноградники. Недурно італійський народ, що зріс до 42 мільйонів на території в четверо меншій від тієї, що її займає український нарід, викидав що-року на еміграцію мало не мільйон людей (головно до Америки).

Фашистський Уряд надає велике значіння не лиш вихованню тих мас народу, що вже існують, але й збульщенню їх в кількості, бо головне багатство Італії — при бідності ґрунту — це сонце й **люди**. Тому він подумав про необхідність стримати цей еміграційний потік і скерувати його — **замість на зовні — до середини**. Замкнення кордонів для європейської еміграції в Америці примусило фашистський уряд ще з більшою енергією віддатися плянові внутрішньої колонізації Італії. Чи-ж не жарту — шоста частина національної території лежить облогом, не зужиткована! В Італії, — проголосив Мусоліні, — є ще місце не лиш для 40, але й для 60 мільйонів італійців. Треба лише взятися як слід за працю. І взялися.

В цю мою подорож я відвідав місце, де ще в 1926. р. було озеро Ліколя, коло Неаполю, невеличке озеро, оточене зі всіх боків болотами на просторонь в 1000 кв. гектарів, осередок малярії на просторонь в десятки тисяч кв. гектарів. Тепер — там зеленіють посіяні ниви, промощено гарні дороги, обсажені плодовитими деревами, і з 1930. р. не заперістровано ані одного випадку малярії. Трохи далі — в Варкатуро, де кілька років тому, в хащах, що росли по болоту, відбувалися королівські полювання на зайців і на іншу дрібну звірину, кілька десятків робітників пильно працювали, викорчовуючи пні від уже порубаних дерев. Тут нам випало рідке видовисько. З огляду на те, що викорчування в звичайний спосіб забірало за багато часу, і обходилося за дорого, керівники цієї роботи, що належать до Національної Організації б. військових, згадали про величезні запаси невикористаного в часи війни вибухового матеріалу, який переховувався по воєнних складах, і дуже легко здобули дозвіл робити з нього спеціальні міни в 2—3 кілограми т. зв. геокластити. Коли ми приїхали до Варкатуро, робітники готувалися саме підпалювати вже закладені міни. Було їх коло 300. Це було рідке видовисько. Наче на полі бою. Окоренки дерев і грудки землі підлітали вгору на яких 500—700 метрів.

Але через 10 хвилин усе було скінчено. Ще 5 хвилин чекання, — чи не вибухне яка спізнена, — і — починається жвава робота по очищенню ґрунту, збирання корчів, засипання ям і т. д.

В Ліколя й Варкатуро роботи провадить, як я вище згадав, Національна Організація б. вояків. Вона отримує від Уряду чи скуповує в приватних осіб землі, непридатні для життя й культури й, укладаючи в них величезну працю й гроші, переводять амеліорацію. Після того, як амеліорацію переведено, малярію знищено, і земля починає давати добрі жнива; її поділяють на дрібні уділи по 2—4 гектари кожний і продають селянам, але не тим, хто вже має землю, але т. зв. „браччантам“, або по нашому — наймитам, що землі не мають. Цим мається на увазі зменшити кількість

сільського пролетаріату, відвернути його від спокус міста й привязати його назад до землі: — „Треба повернути нарід до землі, — сказав Мусоліні ще в 1926. р. — хоча для цього треба було витратити мільярди грошей і півстоліття часу“.

Але питають мене, де-ж наймити візьмуть гроші на купівлю землі?

Це саме питання я поставив нашому провідникові, інспекторові Синдикатів Хліборобства п. Буці-Кароччи.

— Наймити, відповів він, не потребують грошей. Їм досить мати добру волю, та вміння працювати. Ми їм даємо землю, хліборобські приладдя й насіння, а вони нам платять частиною свого збору. Щодо розміру цієї платні, то контракти різняться в залежності від якості ґрунту, але в усякому разі вони складаються так, щоб за яких десятирок років наймит зробився повним власником свого уділу.

— Отже, — зауважив я, — у вас відбувається процес, цілком протилежний тому, що ми його бачимо в більшовиків: там поволі нищиться всяка індивідуальне господарство, і робиться все можливе для витворення власності колективної. А Ви починаєте колективною роботою (бо амеліоровані землі, що знаходяться під урядом організації б. вояків, являються спочатку великими колективами, де й земля й знаряддя роботи належать дирекції колективу), і кінчаєте витворенням індивідуальної власності.

— Маєте рацію. Ми знаємо, що колективна робота йде добре з перших часів тому, що кожний з робітників, працюючи в колективі, вірить, що згодом стане на власні ноги. І ця віра додає йому сили. Він починає любити цю землю. І нашим першим завданням є власне повернути до землі тих, що від неї відірвалися.

— І багато „наймитів“ чи взагалі сільського пролетаріату пощастило вам в цей спосіб знову повернути до землі?

— За рік з жовтня 1931. по жовтень 1932. р. на роботах амеліорації було занято 53.280 робітників, що таким чином були врятовані від мізерії безробіття, і крім того за цей час було осаджено на вже амеліоровану землю 516 родин, що складаються з 4644 членів. І саме в ці дні відбувається осадження в колишніх понтийських болотах села Літторії, де вибудовано хати на інших 500 родин, приблизно на 5000 людей. Це не так ще багато, але-ж ми — ще в самому початку нашої діяльності...

Крім Ліколи й Варкатуро коло Неаполю, ми відвідали ще амеліоративні роботи коло Розарно й св. Евфемії в Калабрії.

Амеліоративні роботи коло св. Евфемії захопили просторонь в 50.000 кв. гектарів. Тут головні роботи, крім осушки болот, полягають в дисциплінуванні гірних потоків, і в залісенню гір. Уже ц. р. в цій місцевості не було ні одного нового випадку малярії. Щоб зрозуміти важливість цього здобутку досить сказати, що тут ще досі нараховуються більше 60.000 осіб, що носять в собі цю хворобу, яка дає високий відсоток смерт-

ности й відбивається катастрофічно на загальному здоров'ї раси.

Амеліоративні роботи коло Розарно захопили просторонь в 40.000 кв. гектарів. Для врятування нив він постійних повіней, тут прийшлося навіть відмінити цілковито річище, ріки Маммели, для якої зроблено було цілком нове, довжиною в кілька кілометрів. В таких роботах загально-національного значіння фашистський уряд приймає участь, беручи на себе приблизно 70 проц. витрат.

Проблема оздоровлення й амеліорації ґрунту в Італії є досить стара. Досить сказати, що вона вставала ще торкається до понтийських болот, занадто близьких і небезпечних для Риму — ще в часи давньої Римської Імперії. Різні спроби амеліорації відбувалися в північній Італії на протязі цілого XIX. ст., але вони мали лише тимчасовий успіх: через деякий час амеліорована земля поверталася знову мало не в первісний стан, бо не було кому підтримувати переведені роботи. Заслугою Фашистського Уряду є, що, крім самої амеліорації, крім самого оздоровлення землі, він не залишає її на призволяще долі й великих землевласників, які тією землею не цікавляться, але ставить коло неї вартівничим малого власника, для якого кожний малий шматок його землі, є йому знайомий і дорогий.

Евг. Онацький.

Михайло Вірлиний.

Сила слсва

В. Гренджі Донському присвячує - автор

В пластовому таборі нічний спокій...

На таборовому ліжку роздумує поет...

На його чолі зуб часу накарбував дві вузонькі борозди...

В його житті приємностей було мало...

Нераз, коли він оглядався на свою вже блідніючу молодість, здавалося йому, що через ціле життя він проходив сліпо, зголоднілий і спрагнений поміж гори солодоців і срібlistі ріки п'яніючих вин — — —

Тепер він про це вже й перестав думати...

Він бачить, що його край спустошений, без школи, без просвіти, без ясного шляху — — — Зривався. Створив гуцульську Республіку та... вона не встоялась...

Поет думав:

Всі, що стремлять до волі повинні тямити, що другорядні справи треба усунути на другий план, а себе посвятити чинові — — —

Змагань до волі не здержить жадна ворожа сила... Ні насильства... Тюрми... Ні війська...

Голос зневіри:

Чи дійсно? А ти не бачив як нашим воїнам не ставало відваги й завзяття? Це цілком природне! Відвага це — погорда смерті — — — Трусливість — це нужденне привязання до земного життя — — —

Поет: Так! Це тому, що тут не було робітників пера, котрі мали-б своїм гарячим словом піддавати духа, закріплювати до змагань — — — Навчати — — — Вести

— — — Творити нових героїв — — — Мова поетів є мовою Богів — — — Поезія убагороднює душі людей! Поезія рівно-ж загострює ненависть — — — Вона й обвіває ум високими ідеалами — — —

Голос зневіри: І ти знав це??

Поет: Так! О Закарпаття! Я вірю, що ти воскреснеш! Я одтворю завмерлу традицію — — — Я протопчу через кремінь, через терня шлях — — — Я проведу стежки через Карпати — — —

Я малюватиму героїв, які гідні лиш тоді цього величавого ймення — коли вони розуміють, що є ще цінніші речі над життя — — — Ідеали народу — — — За які треба дати життя — — —

Поет думав далі — — — Одтворю лицаря. Блискучого в панциру золотому. з князівським шоломом на голові — — — Виведу його на арену — де творить незчисленні ряди карного війська — — — Видає прикази Четам... Куріням... Сотням... Полкам... Бригадам.

— — — Ні для ваших тисячних трупів — — — ні для ваших мучеників помордованих по казематах — — — для наших верховинських голодних скелетів, ні для наших сліз і зойків — — — ні для скучних дипломатичних нот — не має серця Захід — — — Ми, коли хочемо зажити вільним життям — — — Ми коли хочемо взятися до праці — — —

Голос зневіри: А ти?

Поет: Я своє перо обертаю в меч обоюдний і намазую їддю — — — Ним буду боротись доти — доки сонце волі не засвітить над голодуючою Верховиною — — —

Над пластовим табором насупилась ніч — — — Зорі позникали, лиш чумацький шлях бліднів — — —

Суд майбуття

Шуміли трави — — — Ліс своїм гиллям співав пісню про вчорашнє, пісню, що перескакувала сьогодні й спинялась над завтрішнім — — —

А блакитна далечінь летіла стрілою вперед туди, куди віяв вітер, куди хилили свої голівки квіти й зникала десь там за горами, долинами — — — безвістями.

Колись так недавно, відігрались тут жахливі події.

Греміли гармати — — — Понад голови свистіли остролетні набої — — — Дудніли панцирники — — — Блищали в золотосяйному сонці багнети — — — Лунала бойова пісня — — — Повітря було наповнене запахом стрільного пороху — — —

В окопах і на широких полях гинули мої брати —

По собі залишили Лисоню, Маківку, Крути, а в останнє схоронив їх ворог під Базаром — — —

І на вістрі палкого ножа — засихала чорна кров — — — На тілі воїнів гоїлись, колись так розятрені — рани — — —

Це зуб часу зясував свої карби — — —

Треба писати нову сторінку — — —

При зеленому столі (навіщо нам знати де?) вирішилась доля надто суворо — — —

І чаша на тризні переможців допивалась в край —

І не одна життєва нитка, з вирішенням при зелено-

му столі, на жорстокому пирі — рвалась — — —

Тюрми — каземати одчинялись на ростіш і щоденно вітали — незадоволених.

Канчуки виспівували свій одноманітний ритм.

Од побоїв витрискувала червона кров.

Марево голодівок тяжіло страшною хмарою над ними.

Звичайно після пиру, справлявано оргії — завершувано карами смерти — — —

Приходив кат, на шию вкладав шнур.

Я теж бачив сірі мури тюрми.

І всі чотири пори року я бачив через заржавілі ґрати — — —

Найболючішою була весна, як на моїх очах розкривалась картина Вищого Маляра.

В такі весняні дні, щось неказане манило мене йти прислухатись дивній казковій пісні лісових просторів, тихим шумом весняних вод та впиватись до краю ароматними пахощами свіжозораних скиб батьківського поля.

Хіба розігнатись зі всією осталою силою і — — — вдарити в безтямності тяжкою головою об холодний мур і — — — і перервати шовкові нитки, що вяжуть мене з цим ганебним світом?

— — — Там соромно скінчити? — — —

Ні! Це кожний слабодух докаже.

Чи не вже-ж думають, що за цих кілька місяців низького періоду в людському житті знищать, придушать те, що само стихійно зродилось в глибинах душі?

У вісімнадцятій весні я переступив той поріг, який був межею між широколетним простором, волею, світом, людьми сонцем та — — — темнотою, брудом, тінями дикунів, брутальністю, блощицями, і людьми з похмурими обличчями та револьверами.

Зачинили браму, а життєдайне липнєве сонце радісно дивилось із зеніта.

Два роки вперед і я одчув як літній легіт привітався зі мною й ніжно, мірно залоскотав мене своїми крильцями: „Ти вільний. Вільний“.

І я вітав — — — Кланявся тій природі, яка мене зродила, пестила й голубила.

Мов тіні заблукані очікуємо світла. А коли буденщину освітить хоч би як маленький огник, десь там, де я теж був і другі були, в нас радісно на душі й промінь надії огріває серце. Хочеться обняти тих, які безнастанно рухаються, не заклали рук, не розвели родинне кубелечко й їм на стрічу ми простягаєм свої рамена — — —

„Прямуйте тим шляхом, який ви вибрали. За вами підуть другі з меншим духом. І знайте, що жадних неможливостей і перепон немає! Не є небезпекою пройти побідно всі кордони, які штучно поставили люди. Тіштеся! Докінчується писати картка, що була насильно вирвана з державного альбому, бурхливим вітром в бурхливі негостинні часи. Ще лиш певні ініціали домальовують малярі. І знов патріярх з почесною сторожею донесуть її на золотокований престіл оквітчаний трояндами внутрі блискучого, оспіваного поетами терену. І там, при участі всіх тих, що чуйно сторожили

цілу проклято — довгу ніч і тих, які зневірені сліпо одпочивали. З всією урочистістю вкладуть в альбом з міцною золотою пряжкою — — —

Історія занотує дату, а географія розмалює новий кусень землі — — —

Прийде суд! Забагриться Дніпро з Дністром, Прут з Ужом і понесуть в Чорне Море — — — кров — — —

І утвориться другий чотирикутник смерті. Для ворогів.

Пролетять панцирники — — — Колеса гармат пориють шляхи — — — Залізні воїни на вюнких конях зметуть зі свого шляху все, що не здібне жити й все, що вілося зненавиджене в кість і кров.

А ті, що колись розшматували жорстоко груди наших матерей, зломають свої списи й проситимуть на вколішках пощади.

І дощі сполоснуть од крові землю — — —

Вітер провіє запах диму — — —

Сонце освітить дітей без батьків — — —

А робітники стануть будувати нову Софію — — —
— — — І новий Юр — — —

О. Мицюк.

Українські хлопомани

(4. Продовження)

Польський публіцист Ф. Равіта-Гавронські, говорячи в своїй книзі „Rok 1863. na Rusi“, т. II, про Антоновича, пише: „Ходив у свитці з грубого сукна; про шляхту висловлювався неприхильно, він свою симпатію звертав до народу... Демократичні ідеї його зєднували йому палких прихильників. Пропаганду свою проводив дуже зручно: сам завжди виступав як поміркований демократ, а коли йому вказували, що прихильники його доходять до конечности повторити коліївщину, він жартівливо посміхався“...⁴³⁾ Натяк про коліївщину, кинутий і д. Падалицею, дав привід Антоновичеві висловитися й щодо революційної тактики: „...Єдину зброю, яку ми бажаємо постачати нашому народові — писав Антонович далі в „Сповіді“ — це не ніж; не коса, а сумління та наука“. Історичним значінням Гонти та Залізняка, каже він, „ми пишаємося, як народніми представниками свого часу, бо вони такими були на правду; не ми винні в тому, що шляхта держала на рід в темноті, ображала й кривдила його щоденно в моральному й матеріальному відношенні й через те дорого за те розплатилася“. Антонович не бажає повторення реакції на шляхетство й для того дбає про поширення освіти в народі. Через неї сподівався реакції іншого роду, „спір, на його думку, розвяжеться сумлінням і наукою, і Гонти нашого часу буде озброєний уже пером чи красномовством“...⁴⁴⁾

З закидом, що він „перевертень“, Антонович згоджується. А пояснивши як вороже — зпочатку свистом і посміхом, а потім гнівом і лайкою, а врешті брехливими виказами й натяками на коліївщину — були зу-

стрінуті його заходи над тим, щоб „вельможне“ шляхетство по-людськи поводитися з селянами, щоб дати народові освіту на його національному ґрунті, щоб признавалося українським те, що ним є, а не польським, — він закінчує: „Мені залишалось або відмовитися від свого сумління, або залишити ваше громадянство: я вибрав друге, і сподіваюся, що працею та любовою заслужу колинебудь, що українці признають мене сином свого народу“...⁴⁵⁾

Сповідь Антоновича була декларацією „одного з тих, що вперше покинули табір експлуататорів і дармоїдів та прихилилися на бік покритвдженого й визискуваного рідного українського народу“. В ній кинута „гасло повернення до свого народу“ бігом історії „відчужених від України дітей її“, „щоб заплатити їй працею своєю за виховання, щоб змити гріхи батьків своїх“... Антонович зі своїм другом Рильським, що теж заманіфестував себе в загальних рисах подібним способом („с правого берега Дніпра“, теж в „Основі“), виступили як „каючієся дворяне польської культури“. Заявили себе „каючимися дворянами“ в 1860—61. рр., себто тоді, коли інтелігенський тип цього виявив. Про тип „кающогося дворянина“ через 7 літ заговорив П. Лавров (під псевдонімом Міртова) у своїх „Исторических письмах“, опублікованих в „Недѣль“ за 1868—69. рр. Лавров доводив „безмірність того несплатного боргу, який тяжив на сумлінні упривеліюваної купки перед мільйонами трудівників як сучасного, так і попереднього покоління. Перед трудівниками, що своїм хребтом створили й підтримували всю нинішню блискучу цивілізацію, якої благами вони позбавлені можливости користуватися“. Образи „каючихся дворян“ потім у 1876—77. рр. талановито змалював Н. К. Михайловскій. (Його стаття „В перемежку“). „Я не вигдаю тих каючихся дворян“, — говорив Михайловскій. „Каяття в історичному гріхові перед народом, ідея боргу перед народом одбивалася й у літературі... Вона була тим загальним тлом, що на ній малювалися взори лірики, белетристики, критики, філософії, історії, економіки й політики“. „Каючієся дворяне“ пройняті були свідомістю особистої відвічальности за своє соціальне положення, свідомістю, що на них тяжить гріх перед простим людом, за який треба відпокутувати, а для того перш усього, розуміється, треба було вивчати на рід з його потребами й бажаннями. Антонович і Рильський перейшли на бік українського мужицтва „не для звичайної кар'єри“. „Справді талановиті люди“, — слушно каже С. Єфремів, — „перед якими лежав широкий шлях у їхній привичній сфері, блискуча кар'єра, життя повне принадних окрас — раптово ламають з тією сферою всякі стосунки, голосно проказують своє „отрясаю прах од ног своїх“ та йдуть на важку, щоденну працю, на наругу, поневіряння. І для кого? Для того народу, який тоді в очах усього гурту т. зв. освічених людей був тільки „бидлом“... Вчинок достойний великого серця, великого розуму“...⁴⁶⁾

⁴³⁾ Там таки, ст. 95.

⁴⁴⁾ С. Єфремів, „Пам'яті Т. Р. Рильського“, „Рада“, 1908, № 219.

⁴³⁾ Д. Багалій, Матеріали для біографії В. Е. Антоновича, Всеукр. Акад. Наук., Київ, 1929, ст. 24.

⁴⁴⁾ „Основа“, 1862 р., січень, ст. 89—90.

В польських авторів можна зустрітись з вказівками, ніби Антонович вів пропаганду й ширенням агітаційних брошур: „за посередництвом студентів, що розїжджалися на вакації, вони (хто саме? — О. М.) розсівали по селах і містечках брошурки, українською мовою писані, де підбурювали проти шляхти й усяких основ віри, моральності та кардинальних прав суспільства (sic! — О. М.)... Одну з їх, на жаль, не вказано яку, підвезено навіть київському генерал-губернаторові кн. Васильчикову, але той заявив, що в тому вбачає тільки „шалості молодьожі“⁴⁷⁾ Коли-б у тій брошурі було щось таке, що й справді-б підривало „кардинальні права суспільства“, то напевно інакше поставився-б Васильчиков. Були то брошури з числа тих, які повидавав П. Куліш, „метелики“ Куліша. В лютні 1862. р. Михальчука „потрусила“ поліція й за розповсюдження тих цензурованих українських популярних брошур віддано під таємний догляд поліції.

Далеко цікавішими є два факти, що про них розповідає б. хлопоман Познанський: один — про заснування хлопоманами якогось гуртового господарювання, а другий — про дисципліну внутрі хлопоманів. Зпочатку 1861. р. у с. Дударях, канівського повіту, хлопомани виклопотали, щоб маєток удови В. Габель передано в аренду селянам, при чому в зробленому договорі обговорено, як певний обов'язок сільської громади, щоб „арендовану поміщицьку землю в ніякому разі не роздавано окремим селянам, а обробляли спільно“. На жаль, не відомо, хто саме виробив той арендний договір з колективістичною засадою, але можна припускати, що в кожному разі не обійшлося без Антоновича. Не лишилося й опису того гуртового хазяйнування, для якого спеціально осів у Дударях один із хлопоманів, Познанський, — „пійшов у народ“, каже він. Лишається лиш задокументованим факт, що хлопомани не були такими вже власниками, як себе представляли в легальних офіційних виступах. Можна думати, що колектив у Дударях був, очевидно, якоюсь даниною фуреризмові. Дударі відвідували Антонович і Рильський, і є вказівки, що, напр., Рильський од усього, що бачив у Познанського, був в захопленні.⁴⁸⁾

Чи вявляли собою хлопомани певну організацію, яка-б нагадувала сучасну політичну партію? Чогось, щоб давало на те реальну вказівку, ми не маємо; до речі, для прудонізму партійна організація є злом. Але щось було, що звязало хлопоманів, якоюсь од них самих залежною, не писаною, вільною дисципліною, яку через ¼ віку Драгоманів визнавав за єдину, що дається до примирення з гідністю людини. Коли перед польським повстанням вкінці зими 1863. р. група польської демократичної молоді закликала Познанського й хотіла йому „все розповісти“, тільки щоб він про те не переказав Антоновичеві, то Познанський дав ось яку відповідь: „Я не є в жадній обов'язковій залежності від Антоновича, **нема в нас ніякої корпоративної дисциплі-**

ни (підкреслення наше — О. М.), яка-б мене зобов'язувала про те чи інше негайно доносити; але **однодумність** наша, наша політично-національна віра, без сумніву, може ставити мене в необхідність переказати йому все те, що, на мій погляд, загрожує йому — нам **небезпекою особистою чи навіть партійною** (підкреслення наше — О. М.). В цьому не може бути мови про моє мовчання, про те, щоб я не передав йому про **небезпеку, що загрожує**“.⁴⁹⁾ Отже з цього видно, що хлопомани, коли й не були організованою партією, — та тоді такої й не могло-б існувати легально, — однак почували себе партійно; вони не виявляли якоюсь обов'язковою корпоративною дисципліною, але поводитися дисципліновано, даючи вияв вищої дисциплінованості, яка походить із внутрішнього почуття солідарності й взаємоповаги.

Відійшовши від польської шляхти наслідком національного й соціального, політичного й культурного розходження, українським хлопоманам, що жили й хотіли жити легально серед свого народу, довелося відмежуватися й од т. зв. російських „лібералів“. Під ту назву в ширшій публіці на початках 60. р. підводилися найрізноманітніші громадські політичні напрямки, починаючи від справді ліберального й аж до соціальних революціонерів включно, при чому, завдяки такому змішуванню, за прояви одних роблено відвічальними решту, хоч би вони зовсім не солідаризувалися з першими. Безпосереднім приводом до такого відмежування була поява проклямації під назвою „Молодая Россія“, що її були написали російські петербурзькі соціал-революціонери — (П. Г. Зайчневській разом з П. Аргінуло, провідниками гуртка), який розповсюджував заборонені твори Герцена, Огарьова, Фаєрбаха та інших). Проклямація та почала ширитися по Росії від травня 1862. р.

У ній між іншим говорилося: „Росія вступає в революційний період свого існування... Суспільство поділяється... на дві частини, яких інтереси протилежні... Одна партія-народ...; всякий народньо-революційний рух скерований проти власности... Друга партія-царська й складається з поміщиків, купців, урядовців на чолі з царем... Народня партія... завтра стане вкупі з Разіном..., з Пугачовим... і піде різати поміщиків... Вихід з гнітючого... становища... один — революція, революція кривава й неублагана, революція, яка має змінити радикально всі, всі без виїмку, основи сучасного суспільства й знищити прихильників нинішнього ладу. В тій проклямації вимогалось — „республікансько-демократичного союзу областей..., кожна область мала складатися з хліборобських громад, усі члени яких мали-б однакові права“. Землею мали користуватися на обширній основі, мав бути заведений поступовий податок, громадські фабрики й лавки“. „Жінки мали стати рівноправними з чоловіками в політичних і цивільних правах; шлюб мав бути знищений..., родина скасована..., а з тим і спадкоємство, натомість мало стати громадське виховання родини“. Проклямація проголо-

⁴⁷⁾ Д. Багалій, „Матеріяли...“, ст. 27—28.

⁴⁸⁾ Воспоминання Б. Познанского, „Укр. Жизнь“, 1913, кн. 4, ст. 30.

⁴⁹⁾ Ті самі „Воспоминання“, 1913, кн. 5, ст. 49.

шувала повну незалежність Польщі й Литви..., інші області мали самі вирішити, чи хочуть вони ввійти до складу федеративної республіки Російської". „Революційна партія“, — говорилося в проклямації — „повинна захопити диктатуру в свої руки й не зупинятися ні перед чим. Надіємося — писалося там — на нарід, а ініціатива належить війську й молоді... Наступить день, що в ньому живуть...: але як що за них заступиться вся царська партія..., то з вірою... в велике діло соціалізму, ми вигукнемо: в сокири!, і тоді..., тоді бий царську партію, не жаліючи..., бий на площах..., бий по домах... Ворогів слід знищувати всіма способами... Хай живе соціальна й демократична республіка російська“ — так кінчається проклямація.⁵⁰⁾

Ось-цю то проклямацію соціалістично-бунтарського характеру почали приписувати всім „лібералам“, у тому числі й українським хлопоманам. Щоб увільнити себе від марних запідозрювань, вони змушені були відмежуватися від неї, склавши в липні 1862. р. у П. Чубинського у м. Боришполі й надрукувавши в „Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника“ (орган Каткова, що ще був тоді лібералом) за листопад 1862. р. в Нт. 46. „от лица т. зв. хлопоманов“ колективну заяву під назвою „Отзвиз из Києва“.⁵¹⁾ Під нею підписалися 21 особа; на першому місці стоїть підпис В. Антоновича: схожість поодиноких місць „Отзвива“ з „Ісповіддю“ й зі змістом думок, що їх висловив був Антонович у розмові з Михальчуком, наведених уже нами вище, дає підставу гадати, що його головним автором був Антонович. Розуміється, що декларація, яко легальний прояв, не могла відбивати в собі цілої ідеології хлопоманів, що її підписали, а вже й почотів поодиноких членів, але все-ж певне мінімум легальної програми в ній розкривається.

Основним для хлопоманів було глибоке переконання, що ніхто „не в праві навязувати значній більшості народу, користаючись його нерозвиненістю й впливаючою з того безголосністю, якубудь теорію“... На їх погляд, „єдиний обов'язок людей, що встигли набути вищої освіти, в тому, щоб ужити всіх можливих заходів, аби дати народові можливість набути освіти, пізнати себе, свої потреби, вміти заявити про них, одне слово — внутрішнім своїм розвитком стати на той щабель, на який він піднесений законом. (Очевидячки, мова про акт звільнення від кріпацтва 19. ІІ. 1861. р. —

⁵⁰⁾ „За сто лѣтъ“ (1800—1897.), Составил. В. Бурцев, 1897, изд. Фонда В. Р. П., вип. 23, ст. 40.

⁵¹⁾ Ми користуємося нею з „Митеріалів для біографії В. Антоновича“ під ред. Д. Багалія, Київ, В. У. А. Н., 1929, ст. 38, і наступ. Яких митарств зазнав той одзвив, доки був видрукований, переповідає М. Драгоманів у своїй статті „До історії українського хлопоманства в 60 рр.“ („Життя і Слово“ за 1895 р., кн. ІІІ, ст. 344—348), статті, що в головних рисах спирається на книзі Н. Любімова — „Михайл Никифорович Катков и его историческая заслуга“ СПб., 1889.

⁵²⁾ Ось повний перелік прізвищ, що стоять під тією заявою й таким чином одверто призналися до хлопоманства: Володимир Антонович, Павло Чубинський, Кість Солонина, Ол. Стоянів, Михайло Малашенко, Антон Тищенко, Євген Синьогуб, Іван Нечупоренко, Павло Житецький, Віктор Торський, Дмитро Богданів, Фадій Рильський, Микола Синьогуб, Петро Супруненко, Володимир Синьогуб, Борис Познанський, Віктор Синьогуб, Олександр Лашкевич, Федір Горячковський, Андрій Стефанович, Іван Касяненко. — З них було 5 правобережців та 16 лівобережців.

з сучасним своїм становищем, марно придумуватимуть для нього й без нього дальші шляхи поступу: всяка теорія, від парламентарної англійської системи до най О. М.). „Доки нарід розвитком своїм не стане на рівні крайних („ярих“) соціалістичних толків, на наше переконання, тільки порожня мрія, лиш суетна, фразіровка соловія; що ні до чого не веде; доки нарід тьмяно усвідомлює справжні свої потреби чи навіть майже їх не усвідомлює, що є з тієї чи іншої теорії, та при тому узятій не з народнього життя, не на основі складу народньої логіки.“

От же на нашу думку, єдиним ділом щирих приятелів народу за нашого часу — допомогати розвиткові народу, не вдаючись у політичні чи соціальні толки й терплячи очікуючи часу, коли нарід буде в змозі міркувати з нами про предмети, які нині неприсутні його розумовому розвиткові. Не трудно пізнати, що вище наведений уступ є ширшим і докладнішим розвитком певних місць зі „Сповіді“, де Антонович говорив, що навязувати народові щонебудь, замислене а priori, він ніколи-б не зважився..., що вести — куда-б там не було — нарід, без самим ним усвідомлених цілей, не в праві й не всилі... й т. д., й т. д.

(Далі буде)

ПОПРАВКА. В ч. 17—18-м „С. Д.“, на стор. 5-й, в поемі „Зелені Жупани“, надруковано (ІІ колумена 11-й ряд з низу):

„Ладні ви йти то трупам братів“...
а треба: „Ладні ви йти по трупам братніх“...

Усім нашим співробітникам, передплатникам, читачам і прихильникам бажаємо веселих Різдвянних Свят та ліпшого Нового Року.

Видавництво „Самостійна Думка“.

Запросини до передплати національно-громадського й літературно-наукового журналу

„Самостійна Думка“

Виходить місячно два рази окремим або раз подвійним числом.

Редагує Колегія. Видає й за редакцію відповідає:

Сильвестер І. Никорович.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата на 1933 рік у краю виносить:

на рік 240 левів

поодиноке число . . . 12 левів

За кордоном виносить у Європі рівновартість 60 фр. франків, а в Америці рівновартість 2 ам. доларів. Просимо заграничних передплатників присилати передплату тільки в румунській валюті, бо інакше при зміні грошей тратимо 20 проц.

При кожноточасній зміні адреси необхідно подавати й давню адресу.

Урядові години: щодня тільки від 9.—13. години.

Адреса Ред. й Адмін. журналу:

„Самостійна Думка“, Чернівці, вулиця Петровича ч. 2/І.

Red. et Admin. de la revue „Samostijna Dumka“

Cernăuți, str. Petrovici No. 2/I, Roumanie.

2p 70c

П. ОБЕРЕНО
С/Ф. Д 87

2799

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

IV
ЖС-17110
1932-1-22

2

17110